

**Filip Musiał**Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie  
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

ORCID 0000-0002-7329-886X

## Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023. Część 1. Lata 2014–2018

### **The State of Research on the History of the Communist Apparatus of Repression in 2014–2023: Part 1: 2014–2018**

W ostatnim ćwierćwieczu jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się obszarów historiografii są badania poświęcone komunistycznemu aparatowi represji. Całościowego spojrzenia na dokonania historyków w tym zakresie jako pierwsi podjęli się Wojciech Frazik, Bogusław Kopka i Grzegorz Majchrzak<sup>1</sup>. Sporządzili oni swoisty bilans otwarcia, ukazujący stan naszej wiedzy na ten temat do momentu, w którym badania gwałtownie przyspieszyły w wyniku zarówno powołania Instytutu Pamięci Narodowej, jak i pojawienia się możliwości korzystania przez badaczy na masową skalę ze źródeł dotąd niedostępnych. Bilans ten został uzupełniony w roku 2015 przez przedstawienie stanu badań w XXI w.<sup>2</sup> Dziesięć lat po tamtej publikacji wymaga on dopełnienia. Ze względu na olbrzymią liczbę opracowań poświęconych omawianej tematyce autor niniejszego tekstu postanowił podzielić go na trzy części. Pierwsza obejmuje badania w pięcioleciu 2014–2018 (cezura roku 2018 jest sztuczna i wynika jedynie z ograniczeń objętościowych), druga – lata 2019–2023, trzecia zaś – wnioski z przedstawionego materiału, w tym wskazanie problemów i okresów najlepiej opisanych oraz tych, które wciąż czekają na swojego historyka. Podsumowanie będzie obejmowało publikowane

<sup>1</sup> W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań*, ARwPL 2004, nr 1, s. 475–522 (przedruk w: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006).

<sup>2</sup> F. Musiał, *Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000–2013*, ARwPL 2015, nr 13, s. 11–144.

wcześniej stany badań, które – wraz z niniejszą pracą – uwzględniają okres do 2023 r., jednak autor odniesie się w nim także do najważniejszych prac wydanych w latach 2024–2025.

Przypomnieć należy, że przez pojęcie „komunistyczny aparat represji” rozumiemy trzy grupy instytucji, zmieniające z czasem nazwy i formy organizacyjne. Pierwsza to cywilna policja polityczna, funkcjonująca kolejno jako Resort Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego, wreszcie pion Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, a także wspierająca je Milicja Obywatelska (formalnie do 1956 r.), w tym ORMO. Drugą grupę stanowią struktury działające w wojsku: Informacja Wojskowa, Wojskowa Służba Wewnętrzna, Zarząd II Sztabu Generalnego „ludowego” Wojska Polskiego, a także Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza. Na segment trzeci zaś składają się instytucje tzw. wymiaru sprawiedliwości, w tym sądownictwo specjalne i wojskowe, instytucje *quasi*-sądowe o charakterze represyjnym, a wreszcie więzienia i obozy pracy.

Ze względu na ogrom literatury w poniższym zestawieniu ujęto jedynie te publikacje, w których komunistyczny aparat represji jest głównym przedmiotem badań lub stanowi istotną objętościowo część narracji. Zestawienie wszystkich tekstów, w których powyższe instytucje są wymieniane lub są jedynie tłem dla głównych wątków, spowodowałoby zwielokrotnienie objętości niniejszej pracy i konieczność powiększenia jej o stan badań nad historią polityczną – a w znacznym zakresie także gospodarczą i społeczną – Polski pojałtańskiej.

W przedstawionym opracowaniu przyjęto układ problemowy, zastosowany we wcześniejszych – przywołanych na wstępie – pracach na ten temat, i podzielono przedstawiany materiał na źródła, wspomnienia i opracowania. W obrębie źródeł i opracowań wyróżniono kilka zakresów tematycznych. Kolejno (najpierw źródła, później studia problemowe) zostaną zaprezentowane:

1. Publikacje ogólne.
2. Publikacje dotyczące współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji.
3. Publikacje dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956.
4. Publikacje dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990.
5. Publikacje dotyczące działań SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych.
6. Publikacje dotyczące działań SB wobec emigracji.

7. Publikacje dotyczące działań SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych.
8. Publikacje dotyczące kadr i struktury UB/SB.
9. Publikacje dotyczące metod, form i środków działania UB/SB.
10. Publikacje dotyczące przestępstw sądowych i sądownictwa Polski „ludowej”.
11. Publikacje dotyczące więziennictwa Polski „ludowej”.
12. Publikacje dotyczące struktur aparatu represji działających w wojsku.
13. Publikacje dotyczące problematyki źródłoznawczej i metodologii.

Podział problemowy jest umowny, trudno bowiem jednoznacznie zakwalifikować niektóre prace do jednej tylko kategorii. Na przykład monografie poświęcone aktywności agentury w środowiskach opozycyjnych można zaliczyć zarówno do prac poświęconych działaniom SB wobec przeciwników reżimu i wobec przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990, jak i do wydawnictw prezentujących metody, formy i środki działania UB/SB.

Mimo znacznego zmniejszenia się – w porównaniu z pierwszą dekadą XXI w. – liczby edycji źródłowych zdecydowano się utrzymać rozbudowany podział, by ułatwić badaczom poruszanie się po zestawieniach literatury powstałej w XXI w.

Uwzględniono także prace datowane na rok 2013, które nie znalazły się w poprzednim omówieniu stanu badań, oraz te publikacje popularnonaukowe, które wnoszą istotne nowe informacje.

Aby zmniejszyć objętość i tak obszernych przypisów, w wypadku powtarzających się tytułów periodyków zastosowano następujące skróty:

- |       |                                                          |
|-------|----------------------------------------------------------|
| AH    | – „Argumenta Historica. Czasopismo naukowo-dydaktyczne”. |
| ARwPL | – „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”.          |
| BFGEZ | – „Biuletyn Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej”.        |
| BIPN  | – „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”.                |
| CzP   | – „Czasy Pismo”.                                         |
| CzPH  | – „Czasopismo Prawno-Historyczne”.                       |
| CzTH  | – „Częstochowskie Teki Historyczne”.                     |
| DzN   | – „Dzieje Najnowsze”.                                    |
| EP    | – „Echa Przeszłości”.                                    |
| FHC   | – „Folia Historica Cracoviensia”.                        |
| IG    | – „In Gremium”.                                          |
| KB    | – „Kronika Bydgoska”.                                    |
| KMW   | – „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”.                      |
| KSLD  | – „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja”.            |

- MHI – „Miscellanea Historico-Iuridica”.
- MŁ – „Merkuriusz Łęczyński”.
- NiP – „Niepodległość i Pamięć”.
- NP – „Nasza Przyszłość”.
- NRHA – „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”.
- P44–89 – „Polska 1944/45–1989”.
- PAIPN – „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”.
- PBW – „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”.
- PHA – „Prace Historyczno-Archiwalne”.
- PHW – „Przegląd Historyczno-Wojskowy”.
- PiS – „Pamięć i Sprawiedliwość”.
- PMO – „Polonia Maior Orientalis”.
- PNH – „Przegląd Nauk Historycznych”.
- PRHA – „Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny”.
- PZH – „Przemyskie Zapiski Historyczne”.
- R37 – „Rakowiecka 37. Biuletyn Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL”.
- RAiP – „Roczniki Administracji i Prawa”.
- RB – „Rocznik Bolesławiecki”.
- RG – „Rocznik Grudziądzki”.
- RH – „Roczniki Humanistyczne”.
- RIEŚW – „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”.
- RK – „Rocznik Koszaliński”.
- RM – „Rocznik Mińskomazowiecki”.
- RP – „Rocznik Przemyski”.
- RSMJ – „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia”.
- RW – „Rocznik Wołomiński”.
- SG – „Studia Gdańskie”.
- SP – „Studia Polityczne”.
- SS – „Studia Sandomierskie”.
- SSEC – „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate et Educatione Civili”.
- SSH – „Słupskie Studia Historyczne”.
- SŚ – „Studia Śląskie”.
- SZ – „Studia Zachodnie”.
- ŚKHS – „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”.
- ŚNH – „Śremski Notatnik Historyczny”.

- ŚSHT – „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”.  
 WiS – „Wolność i Solidarność”.  
 WPHK – „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny”.  
 WRH – „Wschodni Rocznik Humanistyczny”.  
 ZH – „Zapiski Historyczne”.  
 ZHW – „Zeszyty Historyczne WiN-u”.  
 ZN AON – „Zeszyty Naukowe AON”.  
 ZNUR SPP – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza. Prawo”.  
 ZR – „Zeszyty Rabczańskie”

## 1. Edycje źródeł dotyczących komunistycznego aparatu bezpieczeństwa i przezeń wytworzone

### 1.1. Źródła ogólne

Filip Musiał opublikował dyrektywy wydane przez MSW dla pionu SB w latach 1980–1982<sup>3</sup>.

### 1.2. Źródła dotyczące współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji

W obrębie tej tematyki wyróżnić można dwie kategorie publikacji. Do pierwszej należą opracowania odnoszące się ściśle do współpracy aparatów represji obu państw, takie jak dokument zawierający opis metod pracy NKWD zidentyfikowanych przez żołnierzy AK z Okręgu Kraków, wydany drukiem przez Dawida Golika i Krzysztofa Pięciaka<sup>4</sup>, oraz źródła dotyczące obławy augustowskiej opublikowane przez Barbarę Bojaryn-Kazberuk<sup>5</sup>. Do drugiej można zaliczyć prace dotyczące zasadniczo aktywności służb sowieckich w Polsce przed- i powojennej, jedynie pośrednio odnoszące się do omawianego zagadnienia – jak tom obrazujący aktywność sowieckiego aparatu represji wobec podziemia polskiego i litewskiego w 1944 r.<sup>6</sup>

<sup>3</sup> Trzy dyrektywy MSW dotyczące zadań resortu spraw wewnętrznych z lat 1980–1982, oprac. F. Musiał, ZHW 2016, nr 44, s. 239–258.

<sup>4</sup> Wytyczne Komendanta Okręgu AK Kraków na okres po rozwiązaniu AK oraz opracowane przez podziemie informacje o metodach pracy NKWD, oprac. D. Golik, K. Pięciak, ARwPL 2016, nr 44, s. 217–230.

<sup>5</sup> B. Bojaryn-Kazberuk, „Wykonując waszą dyrektywę...” Raport do Józefa Stalina o Obławie Augustowskiej, PAIPN 2017, nr 10, s. 263–278.

<sup>6</sup> Sowiecki aparat represji wobec litewskiego i polskiego podziemia 1944–1945, red. T. Balbus, A. Bubnys, M. Chylińska, E. Jankauskienė, S. Koller, M. Majewski, R. Narvydas, P. Niiński, C. Wilanowski, Warszawa–Wilno 2016.

### 1.3. Źródła dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956

Ciekawą serię wydawnictw źródłowych związanych z działaniami UB wymierzonymi w komórki wywiadowcze polskiego podziemia przygotowała Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Opublikowano w niej dokumenty dotyczące kpt. Barbary Sadowskiej i komórki wywiadowczej „Liceum”<sup>7</sup>, Stanisławy Rachwał i Brygad Wywiadowczych<sup>8</sup>, siatki wywiadu PSZ rtm. Witolda Pileckiego<sup>9</sup>, Henryka Żuka, a także komórki wywiadowczej krypt. „Pralnia” / „Pralnia II”<sup>10</sup>. Mankamentem tej edycji jest brak naukowego opracowania zawartych w niej źródeł.

Nieco wcześniej ukazało się drugie wydanie pamiętnika Zdzisława Brońskiego „Uskoka”<sup>11</sup>, a także wybór dokumentów wytworzonych przez UB w związku ze sfałszowanym referendum z 1946 r.<sup>12</sup>

Kolejna grupa publikacji dotyczy tzw. rozpracowań przeciwników władzy komunistów przez UB. Marzena Autuchiewicz wydała wybór źródeł opisujących ten rodzaj działalności wobec oddziału Stanisława Orłowskiego „Pioruna”<sup>13</sup>, Dominik Sokołowski – wobec Lecha Bądkowskiego (żołnierza PSZ, dziennikarza, pisarza)<sup>14</sup>. Robert Piwko wydał drukiem instruktaż rozpracowania tzw. prawicy ruchu ludowego na wsi<sup>15</sup>, a Jarosław Durka – źródła dotyczące działań aparatu represji wobec ziemianina Witolda Karłowskiego<sup>16</sup>.

<sup>7</sup> *Dziewczyna z „Liceum” w rękach bezpieki*, Warszawa 2023; *Proces „Liceum”*, Warszawa 2023; *„Auszra”*. Wybór dokumentów, Warszawa 2023.

<sup>8</sup> *Stanisława Rachwał i Brygady Wywiadowcze*, Warszawa 2023.

<sup>9</sup> *Siatka Witolda. Wybór dokumentów z archiwów komunistycznej bezpieki*, Warszawa 2022.

<sup>10</sup> *Pralnia „Onufrego”*, Warszawa 2022.

<sup>11</sup> *Zdzisław Broński „Uskok”. Pamiętnik (wrzesień 1939 – maj 1949)*, wstęp i red. S. Poleszak, oprac. A.T. Filipek, S. Poleszak, M. Sobieraj, wyd. 2 rozszerz. i popr., Lublin–Warszawa 2015.

<sup>12</sup> *Referendum z 30 czerwca 1946 r. w województwie poznańskim w dokumentach UB. Wybór źródeł*, wybór i oprac. A. Chmielewska-Metka, T. Cieślak, P. Drzymała, W. Makuch, P. Orzechowski, A. Pawlicki, Poznań 2015.

<sup>13</sup> M. Autuchiewicz, *Rozpracowanie i likwidacja oddziału Stanisława Orłowskiego „Pioruna” w świetle wybranych dokumentów*, PAIPN 2016, t. 9, s. 253–278.

<sup>14</sup> *Lech Bądkowski w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa PRL*, oprac. D. Sokołowski, PAIPN 2014, t. 7, s. 377–433.

<sup>15</sup> R. Piwko, *Ustalanie i opracowanie wodzirejów – organizatorów wrogiej działalności na wsi*, KSLD 2014, nr 3, s. 117–143.

<sup>16</sup> *Materiały aparatu bezpieczeństwa na temat ziemianina Witolda Karłowskiego (1896–1959) z Grodnej*, oprac. J. Durka, PMO 2017, t. 4, s. 209–229.

Wojciech Frazik opublikował raport Delegatury Zagranicznej WiN dotyczący aresztowania łączniczek tej organizacji z poselstwem belgijskim<sup>17</sup>, a Tomasz Pudłocki – listy do rodziny wysyłane z więzienia mokotowskiego w Warszawie przez Władysława Tarnawskiego, działacza ruchu narodowego, który zmarł, nie odzyskawszy wolności<sup>18</sup>.

#### 1.4. Źródła dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990

Sebastian Ligarski i Grzegorz Majchrzak wydali listy współpracowników UB wysyłane w 1956 r. do redakcji „Fali 49”<sup>19</sup>. Ciekawy dokument ilustrujący zmianę w działaniach aparatu represji związaną z „odwilżą” opublikował Daniel Czerwiński<sup>20</sup>. Natomiast Piotr Byszewski przygotował do druku wybór dokumentów ukazujący inwigilację Mariana Gołębiewskiego – cichociemnego, oficera AK i działacza WiN<sup>21</sup>.

Kilka edycji źródłowych wiąże się z Marcem ’68. Wydano drugą część tomu drugiego kalendarium tych wydarzeń<sup>22</sup>. Piotr Abryszeński i Daniel Gucewicz opracowali archiwalia, w tym wytworzone przez SB, dotyczące tego okresu na Politechnice Gdańskiej<sup>23</sup>, a Witold Bobryk – dokumenty poruszające temat represji wobec słuchaczy Studium Nauczycielskiego w Siedlcach<sup>24</sup>.

Do kolejnego kryzysu politycznego PRL odnoszą się dokumenty SB z 1976 r., poświęcone anonimom krytykującym politykę władz, wprowadzone do obiegu naukowego przez Hannę Antos<sup>25</sup>. Akta, wytworzone m.in. przez

<sup>17</sup> Aresztowanie łączniczek Zrzeszenia WiN z poselstwem belgijskim w grudniu 1947 roku, oprac. W. Frazik, ZHW 2017, nr 46, s. 177–184.

<sup>18</sup> Trudna rzeczywistość. Listy Władysława Tarnawskiego z więzienia do rodziny (lata 1947–1948), oprac. T. Pudłocki, RP 2015, t. 51 z. 2, s. 111–124.

<sup>19</sup> Agenci na fali. Listy współpracowników Urzędu Bezpieczeństwa do „Fali 49”, wyd. S. Ligarski, G. Majchrzak, DzN 2016, nr 2, s. 149–161.

<sup>20</sup> D. Czerwiński, „Obecnie zainteresowanie się obywatelem wymaga dowodów...” Analiza pracy organów bezpieczeństwa podczas egzekutywy KW PZPR w Gdańsku 9 marca 1956 roku, KSLD 2016, nr 5, s. 197–236.

<sup>21</sup> P. Byszewski, Sprawa kryptonim „Prospekt” – inwigilacja Mariana Gołębiewskiego przez Departament III MSW (styczeń 1957 r. – czerwiec 1970 r.), PAIPN 2015, t. 8, s. 269–312.

<sup>22</sup> Marzec 1968 w dokumentach MSW, t. 2: Kronika wydarzeń, cz. 2, wstęp P. Tomasik, red. F. Dąbrowski, P. Gontarczyk, P. Tomasik, Warszawa 2015.

<sup>23</sup> Marzec 1968 na Politechnice Gdańskiej w dokumentach, wstęp i oprac. P. Abryszeński, D. Gucewicz, Gdańsk–Warszawa 2018.

<sup>24</sup> Siedlecki Marzec ’68. Dokument dotyczący sprawy operacyjno-sledczej o kryptonimie „Malarz”, oprac. W. Bobryk, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2018, nr 21, s. 245–257.

<sup>25</sup> Akcja „Telex”, oprac. H. Antos, „Karta” 2014, nr 80, s. 124–129.

bezpiekę, dotyczące Studenckiego Komitetu Solidarności we Wrocławiu wydali, Kamil Dworaczek i Tomasz Przedpełski<sup>26</sup>.

Do historii lat osiemdziesiątych sięgnął Tadeusz Ruzikowski, który opracował zbiór źródeł dotyczących Międzyzakładowego Robotniczego Komitetu „Solidarności”, zawierający m.in. dokumenty ukazujące działania SB<sup>27</sup>. Obszerne to materiały ilustrujące aktywność tej służby wobec krakowskiego NZS opublikowali Henryk Głębocki i Marcin Kasprzycki<sup>28</sup>. Patryk Pleskot, prowadzący badania zabójstw politycznych w PRL, wydał korespondencję sekretarza Episkopatu Polski z ministrem spraw wewnętrznych PRL na temat okoliczności śmierci Grzegorza Przemyka<sup>29</sup>. Ukazało się także drugie wydanie wspomnień kierowcy pogotowia oskarżonego przez komunistyczne władze o śmiertelne pobicie Przemyka, do których dodano dokumenty MSW dotyczące tej sprawy<sup>30</sup>. Natomiast Wojciech Kujawa wydał zbiór akt ukazujących zainteresowanie SB w latach osiemdziesiątych Polską Stacją Polarną im. Henryka Arctowskiego<sup>31</sup>.

### 1.5. Źródła dotyczące działań SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych

W 2017 r. opublikowano – fundamentalne dla badań nad działaniami SB wymierzonymi w Kościoły i związki wyznaniowe w PRL – normatywy i inne kluczowe pisma Departamentu IV MSW, poprzedzone obszernym wprowadzeniem (które jak dotąd pozostają jedyną monografią)<sup>32</sup>.

Jarosław Durka opracował dokumenty SB dotyczące uroczystości jasnogórskich z 3 maja 1968 r.<sup>33</sup> oraz działań aparatu represji wobec duszpasterstwa

<sup>26</sup> *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980*, t. 3: *Dokumenty*, wybór i oprac. K. Dworaczek, T. Przedpełski, Wrocław–Warszawa 2017.

<sup>27</sup> *Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarności”. Relacje i dokumenty*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2016.

<sup>28</sup> *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Krakowie w latach 1980–1990. Wybór dokumentów*, t. 1: 1980–1981, wybór i oprac. H. Głębocki, M. Kasprzycki, Kraków 2014.

<sup>29</sup> P. Pleskot, *Sprawa śmierci Grzegorza Przemyka w korespondencji sekretarza Episkopatu Polski z ministrem spraw wewnętrznych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (maj–czerwiec 1983 r.)*, ARwPL 2014, nr 12, s. 343–358.

<sup>30</sup> M. Wysocki, *Oszczony złem*, wyd. 2 popr., Warszawa 2011.

<sup>31</sup> *Służba Bezpieczeństwa w krainie śniegu*, oprac. W. Kujawa, PAIPN 2014, t. 7, s. 331–376.

<sup>32</sup> *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

<sup>33</sup> *Uroczystości jasnogórskie 3 maja 1968 roku w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, oprac. J. Durka, CzTH 2016, t. 6, s. 235–263.

akademickiego w Częstochowie na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych<sup>34</sup>. Wybór akt MSZ i MSW na temat Soboru Watykańskiego II opublikowali Wojciech Kucharski i Dariusz Misiejuk<sup>35</sup>. Ukazał się także zbiór dokumentów obrazujących działania UB/SB wobec kard. Stefana Wyszyńskiego w opracowaniu Józefa Mareckiego, Piotra Niteckiego oraz Roksany Szczypty-Szczęch<sup>36</sup>. Za formę dokumentacji działań operacyjnych organów bezpieczeństwa PRL uznać można opublikowane przez Marka Lasotę nieznane homilie kard. Karola Wojtyły, których stenogramy zachowały się w dokumentacji komunistycznego aparatu represji<sup>37</sup>.

Jeśli chodzi o lata osiemdziesiąte, to Jakub Gołębiowski opracował drugi tom dokumentów SB związanych z porwaniem i zabójstwem ks. Jerzego Popiełuszki<sup>38</sup>. Ukazywały się także drobniejsze edycje. Paweł Gługła zaprezentował raport wspomnianej służby zawierający opis sytuacji wadowickiego Kościoła w 1960 r.<sup>39</sup>, Filip Musiał – dokumenty ukazujące zmianę priorytetów w działaniach Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej milicji w Krakowie w latach 1978–1980<sup>40</sup>, a Paweł Skorut – jeden z planów zabezpieczenia uroczystości patriotycznych w katedrze wawelskiej<sup>41</sup>.

Należy zwrócić uwagę na edycję źródeł pochodzących z archiwów wojskowych, a dotyczących pielgrzymek Jana Pawła II do Polski, sporządzoną przez Andrzeja Czesława Żaka<sup>42</sup>. Dokumenty tej proveniencji wciąż są obecne w obiegu naukowym w niewystarczającej liczbie.

<sup>34</sup> *Służba Bezpieczeństwa wobec duszpasterstwa akademickiego w Częstochowie w 1969 i na początku 1970. Wybrane dokumenty*, oprac. J. Durka, CzTH 2018, t. 8, s. 169–190.

<sup>35</sup> *Sobór oczami polskich komunistów. Sobór Watykański II w świetle dokumentów MSW i MSZ*, wstęp, wybór i oprac. W. Kucharski, D. Misiejuk, Warszawa 2017.

<sup>36</sup> *W służbie Boga i Polski. Komunistyczna bezpieka wobec kardynała Stefana Wyszyńskiego*, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i oprac. J. Marecki, P. Nitecki, R. Szczypta-Szczęch, Kraków 2014.

<sup>37</sup> M. Lasota, *Wojtyła na podśluchu*, Kraków 2014.

<sup>38</sup> *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1984*, t. 2: *Śledztwo w sprawie wprowadzenia i zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki*, wstęp i oprac. J. Gołębiowski, Warszawa 2014.

<sup>39</sup> *Charakterystyka wadowickiego Kościoła w raporcie Służby Bezpieczeństwa z 1960 r.*, wyd. P. Gługła, WPHK 2016, nr 19, s. 47–72.

<sup>40</sup> *Zmiany w priorytetach działań operacyjnych Wydziału IV SB KW MO w Krakowie w latach 1978–1980 – dwa dokumenty*, oprac. F. Musiał, ZHW 2018, nr 47, s. 229–241.

<sup>41</sup> *Plan operacyjnego zabezpieczenia przez Służbę Bezpieczeństwa nabożeństwa patriotycznego ku czci Józefa Poniatowskiego i marszałka Józefa Piłsudskiego w katedrze wawelskiej*, oprac. P. Skorut, SSEC 2014, t. 4, s. 175–181.

<sup>42</sup> *Pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w wojskowych materiałach archiwalnych*, red. A.C. Żak, Warszawa 2015.

### 1.6. Źródła dotyczące działań SB wobec emigracji

Ten obszar badań w ostatnich latach zamierał. Jedynie Tadeusz P. Rutkowski wydał dokumenty ukazujące PSL na uchodźstwie w świetle raportów jednego z osobowych źródeł informacji<sup>43</sup>.

### 1.7. Źródła dotyczące działań SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Ukazał się kolejny tom z serii „Polska i Ukraina w Latach Trzydziestych–Czterdziestych XX Wieku. Nieznane Dokumenty z Archiwów Służb Specjalnych”, dotyczący likwidacji struktur kierowniczych OUN w latach 1944–1950<sup>44</sup>. Ponadto Arkadiusz Ślabig opublikował zbiór dokumentów ukazujących działania SB wobec mniejszości ukraińskiej<sup>45</sup>.

### 1.8. Źródła dotyczące kadr i struktury UB/SB

Edycje źródłowe z zakresu tej problematyki wydali Jarosław Piotr Ptak<sup>46</sup> oraz Piotr Szczęśny<sup>47</sup>. Zwłaszcza praca tego drugiego ma ogromne znaczenie w związku z toczącą się w przestrzeni publicznej dyskusją, czy funkcjonariusze pionu łączności byli lokowani na etatach SB czy MO. Ciekawą edycję ukazującą problem upartyjnienia i formalnych (teoretycznych?) zasad, jakimi kierować się mieli funkcjonariusze organów bezpieczeństwa PRL, opublikował Grzegorz Karbowski<sup>48</sup>.

### 1.9. Źródła dotyczące metod, form i środków działania UB/SB

Maciej Łochowski wydał bardzo ważny referat Stanisława Radkiewicza, będący zapowiedzią tzw. zaostrzenia kursu w działaniach aparatu represji po paździer-

<sup>43</sup> *Polskie Stronnictwo Ludowe na Uchodźstwie w relacji tajnego współpracownika SB (1959 r.)*, oprac. T.P. Rutkowski, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2013, nr 36, s. 217–244.

<sup>44</sup> *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1944–1950. Likwidacja struktur kierowniczych / Організація українських націоналістів у Польщі в 1944–1950 роках. Ліквідація керівних структур*, cz. 1–2, oprac. J. Bednarek, W. Chudzik, J. Karbarz-Wilińska, S. Koller, K. Langowski, M. Majewski, Warszawa–Kijów 2017 („Polska i Ukraina w Latach Trzydziestych–Czterdziestych XX Wieku. Nieznane Dokumenty z Archiwów Służb Specjalnych”, t. 9).

<sup>45</sup> *Kwestia ukraińska w działalności Służby Bezpieczeństwa PRL. Dokumenty i materiały*, wstęp i oprac. A. Ślabig, Warszawa 2016.

<sup>46</sup> *Nieznany etat Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego z lutego 1945 r.*, oprac. J.P. Ptak, ZHW 2014, nr 39, s. 247–256.

<sup>47</sup> *Umiejscowienie wydziałów łączności w strukturach Służby Bezpieczeństwa w latach osiemdziesiątych w świetle pisma gen. Konrada Straszewskiego z 2 stycznia 1984 r. oraz Decyzji nr 04 ministra spraw wewnętrznych gen. Czesława Kiszczaka z 6 kwietnia 1989 r.*, oprac. P. Szczęśny, PAIPN 2014, t. 7, s. 435–448.

<sup>48</sup> *O skutecznym rad sposobie kierownika Głównego Inspektoratu Ministra Spraw Wewnętrznych*, cz. 1, oprac. G. Karbowski, „Arcana” 2013, nr 114, s. 115–126; cz. 2, „Arcana” 2014, nr 118/119, s. 116–138.

niku 1944 r.<sup>49</sup> Z kolei Marcin Kasprzycki opublikował dokumenty dotyczące kwestii agenturalnych w świetle tymczasowych instrukcji wydanych w WUBP w Krakowie w 1951 r. Materiały te pokazują m.in., jak życie operacyjne rozmiękało się z wcześniejszymi instrukcjami<sup>50</sup>. Ten sam autor przygotował do druku także tymczasową instrukcję dotyczącą form pracy operacyjnej z 1967 r.<sup>51</sup>

Jarosław Piotr Ptak opublikował ważne źródła ukazujące ślady agenturalnej współpracy Franciszka Abraszewskiego z organami bezpieczeństwa PRL<sup>52</sup>. Są one ważne ze względu na rolę Abraszewskiego w rozbiciu lubelskiego WiN i późniejszą jego aktywność w operacji „Cezary”, wreszcie w innych działaniach, w tym w grze operacyjnej, która zakończyła się śmiercią jednego z ostatnich żołnierzy podziemia w Małopolsce – Jana Sałatka „Orła”. Materiał ten uzupełnił Wojciech Frazik<sup>53</sup>. Jerzy Mazurek opracował donosy Tadeusza Kality „Spóźnionego”<sup>54</sup>, a Kazimierz Świrydowicz – dokumenty dotyczące współpracy z SB Jacka Fisiaka<sup>55</sup>.

### 1.10. Źródła dotyczące przestępstw sądowych i sądownictwa PRL

Beata Sławińska opublikowała listy osób skazanych przez komunistyczne trybunały na karę śmierci<sup>56</sup>, a Krzysztof Kolasa i Sebastian Kolarski – dokumenty dotyczące procesu działaczy NSZZ „Solidarność” z Tomaszowa Mazowieckiego<sup>57</sup>. Monika Komaniecka-Łyp wydała normatywy ewidencji operacyjnej i archiwum UB/SB, będące źródłami o fundamentalnym znaczeniu dla badań nad cywilnym aparatem represji PRL<sup>58</sup>.

<sup>49</sup> Październikowe zastrzeżenie kursu. Wokół referatu Stanisława Radkiewicza wygłoszonego na posiedzeniu Prezydium PKWN 4 października 1944 r., oprac. M. Łochowski, ARwPL 2017, nr 15, s. 407–430.

<sup>50</sup> Sprawy agenturalne w świetle instrukcji tymczasowych WUBP w Krakowie z 1951 roku, oprac. M. Kasprzycki, ZHW 2017, nr 45, s. 183–199.

<sup>51</sup> Tymczasowa instrukcja dotycząca nowych form dokumentowania pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa (1967), oprac. M. Kasprzycki, ZHW 2016, nr 44, s. 231–328.

<sup>52</sup> „Boruta”. Ślady agenturalnej przeszłości, oprac. J.P. Ptak, ZHW 2017, nr 46, s. 193–221.

<sup>53</sup> W. Frazik, Współpraca agenturalna Franciszka Abraszewskiego w latach 1950–1952, ZHW 2018, nr 47, s. 263–269.

<sup>54</sup> Tadeusz Kalita „Spóźniony” melduje. Okupacja niemiecka i rzeczywistość PRL w donosach agenta UB/SB, wstęp i oprac. J. Mazurek, Warszawa 2018.

<sup>55</sup> „Homer”, czyli „R-2”. Jacek Fisiak jako tajny współpracownik Służby Bezpieczeństwa. Wybór dokumentów, wstęp i oprac. K. Świrydowicz, Poznań 2018.

<sup>56</sup> Listy z celi śmierci, wybór i oprac. B. Sławińska, Warszawa 2017.

<sup>57</sup> K. Kolasa, S. Pilarczyk, Proces działaczy NSZZ „Solidarność” z Tomaszowa Mazowieckiego jako przykład represyjnej działalności sądownictwa powszechnego w okresie stanu wojennego, PAIPN 2018, t. 11, s. 295–363.

<sup>58</sup> Ewidencja operacyjna i archiwum organów bezpieczeństwa PRL w latach 1944–1990. Zbiór normatywów, oprac. M. Komaniecka-Łyp, Kraków 2017.

### 1.11. Źródła dotyczące więziennictwa Polski „ludowej”

W omawianym okresie ukazało się drugie – rozszerzone – wydanie tomu źródeł dotyczących obozu pracy w Świętochłowicach, przygotowane przez Adama Dziuroka<sup>59</sup>. Ten sam badacz opracował dokument ukazujący stosunek kierownictwa Departamentu Więziennictwa i Obozów MBP do Ślązaków<sup>60</sup>. Andrzej T. Filippek i Marcin Krzysztofik wydali kolejny tom *Ksiąg więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*<sup>61</sup>, a Łukasz Przybyłka i Grzegorz Barczykowski – pierwszy tom wykazu więźniów Wronek<sup>62</sup>. Katarzyna Przyborska opracowała dokumenty dotyczące zaocznego skazania na śmierć Zdzisława Najdera<sup>63</sup>.

### 1.12. Publikacje dotyczące struktur aparatu represji działających w „ludowym” Wojsku Polskim

Arkadiusz Machniak wydał komunikat nr VIII o Samodzielnym Referacie Informacyjnym Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu<sup>64</sup>. Łukasz Grabowski opublikował instrukcje poświęcone organizacji i zadaniom Departamentu WOP oraz zasadom współpracy tej formacji z Komitetem ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów, a także referat szefa Zarządu VII Zwiadowczego Dowództwa WOP, zawierający ocenę sytuacji w pionie zwiadu w początkach 1955 r.<sup>65</sup> Protokoły posiedzeń niedocenianej w badaniach Państwowej Komisji Bezpieczeństwa z lat 1946–1947 wydał Jarosław Pałka<sup>66</sup>.

<sup>59</sup> *Obóz pracy w Świętochłowicach w 1945 roku. Dokumenty*, wybór, wstęp i oprac. A. Dziurok, wyd. 2 rozszerz., Katowice 2014.

<sup>60</sup> „Nasz stosunek do Ślązaków”. Referat opracowany w Departamencie Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (2 kwietnia 1946 r.), oprac. A. Dziurok, ARwPL 2015, t. 13, s. 451–467.

<sup>61</sup> *Księgi więzienia na Zamku w Lublinie 1944–1954*, t. 5: *Księga główna więźniów śledczych, 1 VII 1947 – 22 I 1948*, red. i oprac. A.T. Filippek, M. Krzysztofik, Lublin 2014.

<sup>62</sup> *Więźniowie Wronek w okresie stalinowskim*, cz. 1: *Lata 1945–1948*, oprac. G. Barczykowski, Ł. Przybyłka, Poznań 2016.

<sup>63</sup> *Skazaniec Najder*, oprac. K. Przyborska, „Karta” 2014, nr 81, s. 128–137.

<sup>64</sup> *Materiały do dziejów Biura Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego. Komunikat nr VIII o Samodzielnym Referacie Informacyjnym Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu*, wyd. A. Machniak, PZH 2016, t. 20, s. 95–102.

<sup>65</sup> Ł. Grabowski, *Organizacja i zadania Departamentu Wojsk Ochrony Pogranicza w świetle dwóch instrukcji wprowadzonych w 1946 r.*, PAIPN 2018, t. 11, s. 203–228; *idem*, *Referat szefa Zarządu VII Zwiadowczego Dowództwa WOP płk. Stefana Sobczaka oceniający sytuację w pionie zwiadu WOP w pierwszym półroczu 1955 r.*, PAIPN 2015, t. 8, s. 247–268; *idem*, *Zasady współpracy Wojsk Ochrony Pogranicza i Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1954–1956 w ujęciu oficera Zarządu II Zwiadowczego WOP ppłk. Hipolita Sławińskiego*, PAIPN 2016, t. 9, s. 279–306.

<sup>66</sup> *Protokoły posiedzeń Państwowej Komisji Bezpieczeństwa*, wstęp i oprac. J. Pałka, PHW 2014, nr 4, s. 82–113.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

### 1.13. Źródła dotyczące problematyki źródłoznawczej i metodologii

W latach 2014–2018 nie opublikowano źródeł podejmujących tę problematykę.

## 2. Wspomnienia i relacje

W latach 2014–2018 wydano liczne wspomnienia, których obszerne partie odnoszą się do działań operacyjnych oraz represji komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Należą do nich m.in. memuary Piotra Karpowicza<sup>67</sup>. Szerze wątki dotyczące tych kwestii odnajdziemy we wspomnieniach żołnierzy AK, partyzantów powojennego podziemia i więźniów politycznych: Józefa Bandzy (żołnierza wileńskich brygad AK)<sup>68</sup>, Antoniego Bieguna (żołnierza AK, partyzanta NOW, dowódcy oddziału NSZ)<sup>69</sup>, o. Edwarda Bulandy (jezuity, więźnia politycznego)<sup>70</sup>, Stanisława Dąbrowy-Kostki (żołnierza AK i oddziału osłonowego WiN)<sup>71</sup>, Tadeusza Denkowskiego (harcerza, członka Krajowego Ośrodka „Kraj”)<sup>72</sup>, Marka Eminowicza (działacza młodzieżowej organizacji Związek Walczącej Młodzieży Polskiej)<sup>73</sup>, Jerzego Fijałkowskiego (żołnierza AK)<sup>74</sup>, Józefa Gucwy (żołnierza AK)<sup>75</sup>, Antoniego Hedy (żołnierza AK oraz Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj)<sup>76</sup>, Anny Jakubowskiej (żołnierza AK)<sup>77</sup>, Marii Jedlińskiej-Adamus (córkę Władysława Jedlińskiego – żołnierza AK i działacza WiN)<sup>78</sup>, Alojzego Józekowskiego (żołnierza AK)<sup>79</sup>, Włodzimierza Kapczyńskiego (więźnia politycznego)<sup>80</sup>, Wiesława Klempisza (żołnierza AK)<sup>81</sup>,

<sup>67</sup> P. Karpowicz, *W szponach sowieckiego totalitaryzmu. Zmagania Polaka w wichrach historii*, Leszno 2016.

<sup>68</sup> J. Bandzo, *Tak było. Wspomnienia partyzanta 3. i 5. Wileńskiej Brygady Armii Krajowej*, Lublin 2015.

<sup>69</sup> A. Biegun „Sztubak”, *Moje życie, mój los. Wspomnienia okupacyjne i więzienne żołnierza NOW i AK, dowódcy oddziału w Zgrupowaniu NSZ kapitana Henryka Flamego „Bartka”*, spisał i oprac. B. Szyprowski, Warszawa–Kraków 2015.

<sup>70</sup> E. Bulanda, *Wspomnienia jezuity (1939–1954)*, oprac. B. Noszczak, Warszawa 2018.

<sup>71</sup> S. Dąbrowa-Kostka, *Moje trudne CV*, ZR 2013, nr 1, s. 47–70; zob. także *idem*, *Człowiek „nikt”. Opowieść o dwudziestu latach z życia Stanisława Dąbrowy-Kostki*, przedmowa J. Ceklarz, ZR 2013, nr 1, s. 28–46.

<sup>72</sup> Rozmowa z dr. Tadeuszem Denkowskim. *Od harcerza do więźnia Mokotowa. Rozmawiają Zbigniew Gołasz i Aleksandra Karol-Chudy*, CzP 2016, nr 1, s. 160–169.

<sup>73</sup> M. Eminowicz, *Ścieżkami życia*, Kraków 2015.

<sup>74</sup> J. Fijałkowski, *Pamiętnik. Wspomnienia żołnierza podziemia antykomunistycznego brygad wileńskich mjr „Łupaszki”*, Lublin 2015.

<sup>75</sup> J. Gucwa, *Z leśnych koszar do kapłaństwa*, Nowy Sącz 2018.

<sup>76</sup> A. Heda-Szary, *Wspomnienia „Szarego”*, Warszawa 2016.

<sup>77</sup> A. Jakubowska ps. „Paulinka”, P. Bukalska, *Szkło pod powieką*, Warszawa 2018.

<sup>78</sup> M. Jedlińska-Adamus, *Bohaterowie i kaci. Moje wspomnienia*, Warszawa 2014.

<sup>79</sup> A. Józekowski, *Znowu się naraziłem. Wspomnienia cichociemnego*, Warszawa 2014.

<sup>80</sup> *We Wronkach witały nas kopniaki. Rozmowa z Włodzimierzem Kapczyńskim*, CzP 2018, nr 1, s. 122–130.

<sup>81</sup> W. Klempisz, *Urodzony 22 lipca*, oprac. J. Klempisz, Warszawa 2014.

Eugeniusza Kondziołki (działacza Polskich Powstańczych Sił Zbrojnych)<sup>82</sup>, Leszka Kossackiego (partyzanta Ruchu Oporu Armii Krajowej)<sup>83</sup>, Celestyna Nagięcia (partyzanta Ligi Walki z Bolszewizmem, działającej po wojnie w Krakowie)<sup>84</sup>, Jana Radożyckiego (żołnierza AK)<sup>85</sup>, Tadeusza Stachowiaka (żołnierza AK, kuriera KG AK i powstańca warszawskiego)<sup>86</sup>, Edwarda Szostaka (żołnierza AK)<sup>87</sup>, Jana Turowskiego (żołnierza AK)<sup>88</sup>, Janiny Wasilojć-Smoleńskiej (żołnierza AK)<sup>89</sup> oraz Michała Żaka (kleryka jezuickiego, współpracownika Polskiej Podziemnej Armii Niepodległościowców)<sup>90</sup>.

Wydano także ważne antologie wspomnień. Pierwsza dotyczy żołnierzy Gryfa Pomorskiego i zawiera wątki powojennych represji<sup>91</sup>, kolejna – zgrupowania dowodzonego przez mjr. cc Hieronima Dekutowskiego „Zaporę”<sup>92</sup>. Ciekawy jest także zbiór memuarów partyzantów Chłopskiej Straży z Limanowszczyzny<sup>93</sup>. Publikacje te uzupełnił Marek Koprowski, publikując zbiór wspomnień żołnierzy powojennego podziemia oraz ich rodzin i bliskich<sup>94</sup>. Jan Szuro wydał wywiad rzekę ze swoim ojcem Stanisławem, m.in. działaczem Ligi Walki z Bolszewizmem<sup>95</sup>. Wspomnienia więzienne Teresy Drzał podali

<sup>82</sup> A. Machniak, *Eugeniusz Kondziołka: życie i działalność w Polskich Powstańczych Siłach Zbrojnych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2013/2014, t. 24, s. 57–82.

<sup>83</sup> *Wybrane fragmenty wspomnień Leszka Kossackiego*, „Zeszyty Wojnickie” 2018, nr 1, s. 73–95.

<sup>84</sup> C.S. Nagieć, *Wspomnienia. Od dzieciństwa i młodości po wiek dojrzały*, Warszawa 2012.

<sup>85</sup> J. Radożycki, *Aby o nich nie zapomniano. Wspomnienia*, red. M. Paoletti, J. Kurkowski, Łomianki – Dziekanów Leśny 2017.

<sup>86</sup> Tadeusz Stachowiak, *Żołnierz niezłomny. Żołnierz wyklęty*, do druku podali B. Lipska, B. Stachowiak, Warszawa 2015.

<sup>87</sup> E. Szostak, *Ścieżkami życia. Wspomnienia harcerza, więźnia politycznego PRL*, wyd. 2 popr., Częstochowa 2011.

<sup>88</sup> J. Turowski, *Historia OP 9*, wybór i oprac. D. Górny, W. Seroka, A. Skiba, Zamość 2017.

<sup>89</sup> „Nie było czasu na strach...” Z Janiną Wasilojć-Smoleńską rozmawiają Marzena Kruk i Edyta Wnuk, Szczecin 2016.

<sup>90</sup> M. Żak, *Wspomnienia z lat 1948–1958*, spisał i oprac. K. Lewandowski, „Sowiniec” 2015, nr 46, s. 107–131.

<sup>91</sup> *Żołnierze wyklęci Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski” ujawniają kolejne zbrodnie polskojęzycznej grupy Gestapo przemianowanej po 1945 r. na UB w okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej w Polsce*, red. S. Uciński, wyd. 2, Gdańsk–Gdynia 2014.

<sup>92</sup> *Zapory Żołnierze Wyklęci*, t. 1: *Relacje żołnierzy cc mjr. Hieronima Dekutowskiego ps. „Zapora” z szeregów AK i podziemia antykomunistycznego*, zebrała i oprac. E. Kurek, Warszawa–Kraków 2016.

<sup>93</sup> *Nie o taką Polskę walczyli... Historia oddziału „Opór” we wspomnieniach partyzantów*, oprac. D. Kala-ga, Mszana Dolna – Limanowa 2015.

<sup>94</sup> M.A. Koprowski, *Żołnierze wyklęci. I znów za kraty*, Zakrzewo 2015; *idem, Żołnierze wyklęci. Złapali go i dostał czapę*, Zakrzewo 2015.

<sup>95</sup> J. Szuro, *I tak będę żył. Rozmowy z tatą Stanisławem Szuro, wiecznym optymistą, żołnierzem niezłomnym, weteranem września 1939 roku, konspiracji przeciw Niemcom i władzy ludowej, więźniem obozów koncentracyjnych i więzień komunistycznych*, Kraków 2018.

do druku Mirosław Biełaszkowski i Barbara Otwinowska<sup>96</sup>. Ukazało się także trzecie – poprawione i uzupełnione – wydanie memuarów Teodora Gocza, obejmujących m.in. czas służby autora w wojskowych batalionach górniczych – wciąż niewystarczająco zbadanej formy represji<sup>97</sup>.

Z innej perspektywy zmagania podziemia z komunistycznym aparatem władzy ukazał Zdzisław Pięciak – świadek akcji likwidacyjnej przeprowadzonej przez WiN na sowietniku przy PUBP w Tarnowie<sup>98</sup>. Elementy działań UB znalazły się także we wspomnieniach Henryka Schönkego<sup>99</sup>. Za unikatowe należy uznać wydawnictwo przygotowane przez Tadeusza M. Płużańskiego zawierające wywiady z funkcjonariuszami bezpieki<sup>100</sup>.

Autorami kolejnych wspomnień opublikowanych w omawianym czasie są: Stanisława Sowińska, współpracowniczka Władysława Gomułki i Mariana Spychalskiego (z posłowiem Andrzeja Paczkowskiego)<sup>101</sup>, Andrzej Czechowicz, współpracownik pionu wywiadu SB rozpracowującego Radio Wolna Europa<sup>102</sup>, oraz Stefan Paluszkiwicz, kierownik PUBP we Włocławku, a później zastępca szefa WUBP w Bydgoszczy i Wrocławiu. To ostatnie źródło przygotował do druku Piotr Rybarczyk<sup>103</sup>.

Do okresu po „odwilży” odsyła interesująca relacja Józefa Dziemidoka z jego służby w MSW, obejmująca lata 1957–1964 (wyd. Tadeusz Ruzikowski)<sup>104</sup>. Wątki dotyczące represji znajdują się także w retrospekcjach Marka Adamkiewicza (działacza SKS, a potem Ruchu „Wolność i Pokój”)<sup>105</sup>, Bronisława Wildsteina (działacza SKS)<sup>106</sup> oraz w wydanej przez Justynę Bła-

<sup>96</sup> T. Drzał, *Obrazki z przeszłości*, do druku podali M. Biełaszkowski, B. Otwinowska, ZHW 2016, nr 43, s. 173–193.

<sup>97</sup> T. Gocza, *Życie Łemka*, wyd. 3 popr. i uzupeł., Zyrardowa–Krosno 2011.

<sup>98</sup> Z. Pięciak, *Zamach na Lwa Sobolewa – relacja świadka*, oprac. K. Pięciak, ZHW 2015, nr 41, s. 217–221.

<sup>99</sup> H. Schönke, *Kryptonim „Kapitalista”*, „Karta” 2014, nr 79, s. 116–131.

<sup>100</sup> T. Płużański, *Moje spotkania z bestiami*, Warszawa 2014.

<sup>101</sup> S. Sowińska, *Gorzkie lata. Z wyżyn władzy do stalinowskiego więzienia*, posł. A. Paczkowski, Warszawa 2017.

<sup>102</sup> A. Czechowicz, *Straceniec, czyli Przypadki urodzonego w niewłaściwym czasie*, t. 1–2, Warszawa 2018.

<sup>103</sup> *Wspomnienia kpt. Stefana Paluszkiwicza, kierownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego we Włocławku (1945–1946), zastępcy szefa Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy (1946–1947) i Wrocławiu (1947–1950)*, oprac. P. Rybarczyk, ARwP 2015, nr 13, s. 531–595.

<sup>104</sup> T. Ruzikowski, *(Nad)gorliwość gorsza od...? Relacja płk. Józefa Dziemidoka o jego służbie w SB złożona do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, PAIPN 2017, nr 10, s. 291–301.

<sup>105</sup> „Bez wątplenia było warto”. Z Markiem Adamkiewiczem rozmawia Michał Siedziako, Szczecin 2012; zob. także recenzja: M. Paziewski, P44–89 2014, t. 12, s. 462–472.

<sup>106</sup> B. Wildstein, *Cienie moich czasów*, Poznań 2015.

żejowską antologię wspomnień środowiska warszawskiej Czarnej Jedyńki<sup>107</sup>. Warto również zwrócić uwagę na memuary o Bronisława Sroki – jezuity związanego z opozycją demokratyczną w Gdańsku<sup>108</sup>.

Znacząca grupa publikacji dotyczy stanu wojennego oraz represji z tego okresu. Jacek Klempis opracował wspomnienia anonimowego studenta odnoszące się m.in. do kryzysu bydgoskiego i czasów po 13 grudnia 1981 r.<sup>109</sup> Reminiscencje z tych lat pojawiają się w antologii wspomnień opracowanej przez Monikę Rebizant-Siwiło<sup>110</sup> oraz w zbiorze *Dziewczyny z Solidarności*, przygotowanym do druku przez Annę Herbich<sup>111</sup>. Wydano także relacje (obejmujące okres internowania) autorstwa Macieja Klicha (działacza katowickiego NZS)<sup>112</sup>, Adama Kozaczyńskiego (działacza Solidarności)<sup>113</sup>, Antoniego Tokarczuka (sekretarza Prezydium Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”)<sup>114</sup>, Piotra S. Załuskiego (działacza Solidarności)<sup>115</sup> oraz antologię wspomnień z obozu internowania dla kobiet w Bytomiu-Miechowicach<sup>116</sup>. Ukazały się dzienniki z internowania Władysława Bartoszewskiego (drugie wydanie)<sup>117</sup>, Ryszarda Buksy<sup>118</sup> i Stanisława Żaka<sup>119</sup>. Ksiądz Paweł Pyrchała opublikował memuary dotyczące posługi wśród internowanych<sup>120</sup>.

Wspomnienia ze stanu wojennego opublikowali Danuta Giecołd-Gębska<sup>121</sup>, Czesław Michałowski<sup>122</sup>, ewangelicki biskup Janusz Jagucki<sup>123</sup> oraz reportażysta

<sup>107</sup> *Harcerska droga do niepodległości. Od „Czarnej Jedyńki” do Komitetu Obrony Robotników. Nieznana historia KOR-u i KSS „KOR”*, wyd. J. Błażejowska, Kraków 2016.

<sup>108</sup> B. Sroka ps. „Kajtek”, *Dla ciebie więzy, pęta niezłężliwe. Wspomnienia (nie tylko) więzienne*, wyd. 2, Kalisz 2016.

<sup>109</sup> J.J., *Zapiski zwykłego studenta 1981–1983*, oprac. J. Klempis, Warszawa 2018.

<sup>110</sup> *Młodzi dla wolności*, wybór i oprac. M. Rebizant-Siwiło, Chełm–Zamość 2014.

<sup>111</sup> *Dziewczyny z Solidarności*, wyd. A. Herbich, Kraków 2016.

<sup>112</sup> M. Klich, *Niepokorny. Historia lat 1976–1986*, Katowice–Warszawa 2018.

<sup>113</sup> A. Kozaczyński, *Warto było...*, Komarów–Zamość 2018.

<sup>114</sup> A. Tokarczuk, *Mój czas. Flirty z historią*, Warszawa 2017.

<sup>115</sup> P.S. Załuski, *U siebie... Mój liryczny PRL*, cz. 2, Wrocław 2016.

<sup>116</sup> *Wspomnienia z okresu stanu wojennego o obozie dla internowanych kobiet w Bytomiu-Miechowicach*, Bytom 2014.

<sup>117</sup> W. Bartoszewski, *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981 – 19.04.1982*, przedmowa A. Friszke, wyd. 2, Warszawa 2014.

<sup>118</sup> R. Buksa, *Zapiski internowanego*, wstęp i oprac. A. Brożyniak, współpraca J. Ślęzak, Rzeszów 2015.

<sup>119</sup> S. Żak, *Stan wojenny i po nim*, Kielce 2014.

<sup>120</sup> P. Pyrchała, *Można odnaleźć wiele dobra... Wspomnienia z posługi duszpasterskiej wśród internowanych w stanie wojennym*, „Górnik Polski” 2018, nr 12, s. 29–37.

<sup>121</sup> D. Giecołd-Gębska, *Przepustka bez smaku – przepustka o smaku „Solidarność”*, Sopot 2015.

<sup>122</sup> C. Michałowski, *Stan wojenny w Lublinie*, Lublin 2015.

<sup>123</sup> *Biskup, biskupina, безпеka. Z biskupem Januszem Jaguckim i jego żoną Danutą rozmawia Mariusz Piotrowski*, Giżycko 2015.

Krzysztof Kąkolewski<sup>124</sup>. Zapiski z tego okresu, we współczesnym opracowaniu, wydali Krzysztof Hariasz<sup>125</sup> i Józef Półciwiatek<sup>126</sup>. Problematyka ta pojawiła się także w podanych do druku rozmowach z Andrzejem Słowikiem<sup>127</sup>. Ukazało się również trzecie wydanie antologii zapisków dotyczących czasów po 13 grudnia 1981 r.<sup>128</sup> Ciekawym źródłem są memuary Anieli Steinsbergowej z procesów rehabilitacyjnych z lat osiemdziesiątych<sup>129</sup>. Z kolei Leszek Pietrzak opublikował zapis rozmów z prok. Andrzejem Witkowskim, który prowadził śledztwo w sprawie zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki<sup>130</sup>.

Jeśli chodzi o drugą stronę barykady, należy odnotować wspomnienia Czesława Kiszczaka – w latach osiemdziesiątych ministra spraw wewnętrznych nadzorującego pion SB<sup>131</sup>, rezydenta wywiadu PRL w Watykanie Edwarda Kotowskiego (z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych)<sup>132</sup>, Romualda Soroki (w latach 1988–1990 dyrektora Centralnego Zarządu Zakładów Karnych PRL / III RP)<sup>133</sup>, funkcjonariusza Służby Więziennej przed 1989 r. i po tej dacie Andrzeja Kucharza<sup>134</sup>, a także Tadeusza M. Lupara – członka Biura Ochrony Rządu, który „obsługiwał” pierwszą i drugą pielgrzymkę Jana Pawła II do Polski<sup>135</sup>.

### 3. Studia problemowe

#### 3.1. Studia problemowe ogólne

W latach 2014–2018 ukazało się kilka prac zbiorowych o charakterze przekrojowym, w których zamieszczono studia obrazujące zróżnicowane działania komu-

<sup>124</sup> K. Kąkolewski, *Za lustrem lustracji*, Warszawa 2015.

<sup>125</sup> K. Hariasz, *Pamiętnik znaleziony w teczkach*, Lublin 2014.

<sup>126</sup> J. Półciwiatek, *Dziennic zapisy ze stanu wojennego w Polsce (13 XII 1981 – 22 VII 1983). Fragmenty obzernego pamiętnika z lat 1958–2012 profesora Uniwersytetu Rzeszowskiego*, Przemyśl 2014.

<sup>127</sup> A. Słowik, J. Warzecha, *Nie kracz, Słowik, nie kracz. Rozmowy z Andrzejem Słowikiem*, Warszawa 2014.

<sup>128</sup> *W stanie. Zbiorowy dziennik stanu wojennego*, koncepcja i prowadzenie Z. Gluza, oprac. K. Madoń-Mitzner, A. Wancercz-Gluza, G. Sołtysiak, wyd. 3, Warszawa 2014.

<sup>129</sup> A. Steinsbergowa, *Widziane z ławy obrończej*, wstęp A. Friszke, Warszawa 2016.

<sup>130</sup> A. Witkowski, L. Pietrzak, *Szukając sprawców zła*, Warszawa 2016.

<sup>131</sup> *Człowiek honoru? Czesław Kiszczak w rozmowie z Jerzym Diatłowickim*, oprac. J. Osiecki, Warszawa 2016.

<sup>132</sup> *Wyznania rezydenta wywiadu PRL w Watykanie. Z płk. Edwardem Kotowskim rozmawiał Adalbert Toscani*, Kraków 2016.

<sup>133</sup> R. Soroko, *Z pamięci*, Konstancin-Jeziorna 2016.

<sup>134</sup> A. Kucharz, *I skończyłem w więzieniu. Wspomnienia naczelnika słynnego kryminału*, Głubczyce 2016.

<sup>135</sup> T.M. Lupa, *Papież widzi wszystko. Wspomnienia oficera Biura Ochrony Rządu*, Warszawa 2016.

nistycznego aparatu represji. Zaliczyć do nich możemy dwa tomy pracy zbiorowej *Wyzwoleni, ale nie wolni (1945–1989)*. *Studia z historii najnowszej*, pod redakcją Anety Popławskiej, Barbary Świtalskiej-Starzeńskiej, Marcina Wasilewskiego oraz Radka Rafała Wasilewskiego<sup>136</sup>. Po kilka artykułów dotyczących organów bezpieczeństwa PRL odnajdziemy w księdze dedykowanej Jerzemu Eislerowi – *Yesterday. Studia z historii najnowszej*<sup>137</sup>, w zbiorach referatów ze Szkoły Historii Najnowszej, organizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej w latach 2013<sup>138</sup>, 2014<sup>139</sup> i 2015<sup>140</sup>,

<sup>136</sup> *Wyzwoleni, ale nie wolni (1945–1989)*. *Studia z historii najnowszej*, red. A. Popławska, B. Świtalska-Starzeńska, M. Wasilewski, R.R. Wasilewski, t. 1, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: A. Wiorko, *Kapitan Czechowicz wykonał zadanie. Propagandowy powrót Andrzeja Czechowicza do kraju (1971–1974)*, s. 26–37; I. Lewandowska, *Zdraycy ojczyzny – przeciwnicy porządku jałtańskiego rozstrzelani w wewnętrznym więzieniu NKWD/MWD w Wilnie w latach 1944–1947*, s. 38–52; M. Plotek, *Kształtowanie się wymiaru sprawiedliwości na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej – na przykładzie Sądu Okręgowego w Giżycku*, s. 53–68; A. Sławińska, *Codzienne życie młodocianych więźniarek politycznych w łagrze w Bojanowie w latach 1952–1956*, s. 69–88); t. 2, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: P. Bączek, *Aparat bezpieczeństwa PRL a wydarzenia uznawane za cuda*, s. 81–92; M. Żuławnik, *Sanktuarium pod nadzorem. Polityka władz komunistycznych wobec Niepokalanowa w latach 1945–1989*, s. 93–100; E. Śluzak, *Represyjna polityka władz wobec Kościoła – na przykładzie losów ks. Apolinarego Leśniewskiego*, s. 101–109; M. Rombel, *Perypetie ks. Mieczysława Skrodziuka, kapłana diecezji siedleckiej, z władzą ludową*, s. 110–130).

<sup>137</sup> *Yesterday. Studia z historii najnowszej*. Księga dedykowana prof. Jerzemu Eislerowi w 65. rocznicę urodzin, komitet redakcyjny: J. Olaszek, A. Dudek, Ł. Kamiński, K. Kosiński, M. Przeperski, K. Rokicki, P. Sasanka, R. Spalek, S. Stępień, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: A. Kutkowski, *Polityka karna władz PRL w 1953 r. – jej wyznaczniki i konsekwencje*, s. 204–222; A. Boboli, *Narracja wyprzedzająca. Dwudziesta rocznica wydarzeń marcowych w ujęciu kierownictwa PZPR i MSW*, s. 661–676; P. Sasanka, *Przyjaciel Moczała i Gierka. Franciszka Szlachcica droga do władzy*, s. 784–821).

<sup>138</sup> *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*, red. A.M. Adamus, Ł. Kamiński, Warszawa 2013 (w tomie m.in.: K. Parkitna, *Procesy członków NSDAP działających w Generalnym Gubernatorstwie przed polskimi sądami po II wojnie światowej. Zarys zagadnienia*, s. 87–97; K. Majecka, *Próba charakterystyki procesu budowy aparatu bezpieczeństwa w województwie kieleckim w latach 1944–1947 na podstawie relacji jego funkcjonariuszy*, s. 111–117; M. Trojanowski, *Szkolenie polityczne i praca ideologiczno-wychowawcza w 2. Oddziale WOP (1945–1948)*, s. 118–125).

<sup>139</sup> *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2014. Referaty*, red. J. Szumski, Ł. Kamiński, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: E. Malik, *Proces Ernsta Boepplera – zastępcy sekretarza stanu w rządzie Generalnego Gubernatorstwa*, s. 37–52; K. Feder, *Zwalczanie spekulacji przez delegaturę łódzką Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1950)*, s. 111–122).

<sup>140</sup> *Zimowa Szkoła Historii Najnowszej 2015. Referaty*, red. M. Przeperski, Ł. Kamiński, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: P. Olechowski, *„Miękkie formy represji” komunistycznych wobec struktur Kościoła rzymskokatolickiego we Lwowie w drugiej połowie lat czterdziestych XX wieku*, s. 57–66; M. Wnuczek, *Próby identyfikacji byłych pracowników służb specjalnych II RP w ramach rozpracowania obiektowego „Targowica” na Górnym Śląsku*, s. 67–75; S. Liwoch, *Komunistyczne represje wobec płk. Franciszka Niepokólczyckiego*, s. 76–87; M. Paszek, *Wpływ PPR/PZPR na wojskowe sądy rejonowe ze szczególnym uwzględnieniem Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach/Stalinogrodzie (1946–1955)*, s. 88–98; A. Jatkowski, *Życie codzienne w Krakowie 1980–1983 w świetle zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*, s. 153–164).

w nowym wydaniu tekstów Sławomira Cenckiewicza<sup>141</sup>, a także w zbiorze artykułów Wojciecha Polaka<sup>142</sup>.

Opracowania ukazujące różne aspekty działania SB i peerelowskiego „wymiaru sprawiedliwości” znajdują się także w zbiorach: *PRL na pochylni* (1975–1980) (pod redakcją Marcina Bukały i Dariusza Iwaneczki)<sup>143</sup>, *Nadzorcy. Ludzie i struktury władzy odpowiedzialni za działania wobec środowisk twórczych, naukowych i dziennikarskich* (red. Sebastian Ligarski i Grzegorz Majchrzak)<sup>144</sup>, *Nie tylko niezłomni i kolaboranci... Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989* (red. Tadeusz Wolsza i Przemysław Wójtowicz) z serii „Dziennikarze – Twórcy – Naukowcy”<sup>145</sup>, a także *Studia nad działalnością aparatu bezpieczeństwa wobec polskich ruchów i środowisk politycznych w latach 1944–1989* (red. Krzysztof Kaczmarek i Robert Witalec)<sup>146</sup>. Ta ostatnia książka poświęcona jest działaniom UB/SB wobec różnych środowisk politycznych.

<sup>141</sup> S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, wyd. 6, Łomianki 2014.

<sup>142</sup> W. Polak, *Dla Niepodległej. Szkice z dziejów walki o Polskę wolną i bezpieczną*, Gdańsk 2018 (w tomie m.in.: *Represje władz komunistycznych wobec Kościoła Katolickiego na przykładzie diecezji chełmińskiej*, s. 49–81; *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec młodzieży związanej z duszpasterstwami akademickimi w Toruniu w okresie PRL*, s. 83–131; *Specyfika represji stanu wojennego*, s. 257–286; *Ucieczka 1 kwietnia 1982 roku do Austrii trzech lotników wojskowych z rodzinami w świetle akt Wojskowej Służby Wewnętrznej*, s. 287–299).

<sup>143</sup> *PRL na pochylni (1975–1980)*, red. M. Bukała, D. Iwaneczko, Rzeszów 2017 (w tomie m.in.: M. Kasprzycki, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1980. Reorganizacja, funkcjonowanie i główne kierunki działań operacyjnych w nowym podziale administracyjnym kraju*, s. 84–114; A. Kutkowski, „Sędziowie na zakręcie”. *Wymiar sprawiedliwości po proteście robotniczym w czerwcu 1976 r. w Radomiu*, s. 136–156; P. Pleskot, *Charakterystyka działań kontrwywiadowczych w stosunku do zachodnich dyplomatów w latach 1975–1980*, s. 627–640).

<sup>144</sup> *Nadzorcy. Ludzie i struktury władzy odpowiedzialni za działania wobec środowisk twórczych, naukowych i dziennikarskich*, red. S. Ligarski, G. Majchrzak, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: Z. Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa jako instrument nadzoru nad środowiskami twórczymi, dziennikarskimi i naukowymi w województwie opolskim*, s. 22–51; P. Benken, *W poszukiwaniu wroga wewnętrznego. Działalność redakcji „Żołnierza Polskiego” i Wytwórni Filmowej „Czołówka” w latach 1962–1973 w świetle donosów informatora / tajnego współpracownika Szefostwa Wojskowej Służby Wewnętrznej Donata Czerewacza*, s. 207–239; G. Majchrzak, *Czwórka od „Tysola”. Funkcjonariusze rozpracowujący „Tygodnik Solidarność” w latach 1981–1984*, s. 240–257; A.W. Kaczorowski, *Wydział II/V Departamentu IV MSW. Portret zbiorowy funkcjonariuszy SB kontrolujących redakcje prasy Stowarzyszenia PAX*, s. 258–290; R. Łatka, *Stanisław Wałach. Ubek o ambicjach literackich*, s. 305–323).

<sup>145</sup> *Nie tylko niezłomni i kolaboranci... Postawy dziennikarzy w kraju i na emigracji 1945–1989*, red. T. Wolsza, P. Wójtowicz, Warszawa 2014 (w tomie m.in.: P. Kardela, *Współpraca Tadeusza Barzdy ze Służbą Bezpieczeństwa w latach 1973–1981*, s. 234–245; P. Ziętara, *Kłopoty z „Melą”. Przyczynek do działań wywiadu warszawskiego w Stanach Zjednoczonych*, s. 331–352).

<sup>146</sup> *Studia nad działalnością aparatu bezpieczeństwa wobec polskich ruchów i środowisk politycznych w latach 1944–1989*, red. K. Kaczmarek, R. Witalec, Rzeszów 2015 (w tomie: E. Wojcieszek, *Losy żołnierzy kon-*

Także zbiory artykułów poświęcone historii regionalnej zawierają opracowania na temat różnych struktur komunistycznego aparatu represji. Zróżnicowane zagadnienia związane z funkcjonowaniem sowieckich i rodzimych tajnych służb oraz wojskowych organów bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie zostały omówione w pracy zbiorowej ukazującej historię tej ziemi w latach 1944–1956, wydanej pod redakcją Tomasza Osińskiego i Mariusza Mazura<sup>147</sup>. Ponadto w zbiorze studiów na temat sytuacji w Polsce północno-wschodniej po 1945 r. pod redakcją Tomasza Dudzińskiego odnajdziemy kilka opracowań dotyczących tej tematyki<sup>148</sup>. Z kolei Piotr Brzeziński, Arkadiusz Kazański i Marcin Węgliński opisyali UB/SB w Pruszcze Gdańskim w latach 1945–1990<sup>149</sup>.

Omawiana problematyka pojawia się w opracowaniach poświęconych historii Górnego Śląska. Należy do nich drugie wydanie syntezy historii województwa śląskiego w latach 1945–1950<sup>150</sup>, a także publikacja dotycząca sfałszowanego referendum z czerwca 1946 r. i sfałszowanych wyborów z następnego roku w tym regionie, pod redakcją Adama Dziuroka i Małgorzaty Świder<sup>151</sup>.

---

*spiracji Stronnictwa Narodowego: Ignacy i Paweł Albinowie*, s. 13–37; R. Sierchuła, *Franciszek Krawczykowski, oficer wywiadu Narodowych Sił Zbrojnych*, s. 39–62; A. Pietrowicz, „Jednostka nieprzedstawiająca żadnej wartości...” *Jan Jacek Nikisch w dokumentach aparatu represji*, s. 63–96; J. Wróbel, *Powrót Franciszka Sz wajdlera i próba powołania krajowego ośrodka myśli narodowej (1956–1959)*, s. 97–136; K. Kaczmarski, *Narodowiec w Polsce Ludowej. Przypadek Jana Radożyckiego*, s. 137–154; R. Witalec, *Inwigilacja „Pretendenta”. Działania wywiadu Polski Ludowej wobec Franciszka Wilka w latach 1947–1970*, s. 155–177; M. Wenklar, „Endek, ale nie ten konserwatywny...” *Współpraca Stanisława Wielgusa z Urzędem Bezpieczeństwa i Służbą Bezpieczeństwa*, s. 179–236; S. Pilarski, *Przemysław Seweryn Burckhard. Podwójne życie literata*, s. 237–273; J. Romanek, *Znaczenie i rola Polskiego Stronnictwa Ludowego „Nowe Wyzwolenie” w województwie lubelskim w latach 1946–1947*, s. 275–287; M. Wenklar, *Powojenne dzieje Stronnictwa Pracy i Polskiej Partii Socjalistycznej w powiecie tarnowskim*, s. 289–322).

<sup>147</sup> *Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2016 (w tomie m.in.: J. Dudek, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego*, s. 207–226; J. Romanek, *Milicja Obywatelska*, s. 227–238; J. Dudek, *Wojsko*, s. 239–242; eadem, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, s. 243–246; M. Zaborski, *Wymiar sprawiedliwości*, s. 247–275; G. Motyka, *Wojska NKWD–MWD*, s. 277–289).

<sup>148</sup> *8/9 V 1945 r. – wojna się nie skończyła. Materiały z konferencji naukowej, Grajewo – 8 V 2015 r.*, red. T. Dudziński, Grajewo 2015 (w tomie m.in.: W. Brenda, *Tworzenie struktur aparatu represji na terenie województwa białostockiego i województwa olsztyńskiego w latach 1944–1945*, s. 7–30; K. Sychowicz, *Aparat bezpieczeństwa wobec społeczeństwa powiatu szczuczyńskiego w pierwszych latach po II wojnie światowej*, s. 31–45; M. Zwolski, *Poszukiwanie ofiar zbrodni totalitarnych na terenie województwa podlaskiego (na przykładzie więzienia w Białymstoku)*, s. 65–78; M. Grupa, D. Grupa, M. Nowak, *Analiza, konserwacja i rekonstrukcja materialnych dowodów pozyskanych w ramach prac ekshumacyjnych na terenie więzienia w Białymstoku*, s. 79–101).

<sup>149</sup> P. Brzeziński, A. Kazański, M. Węgliński, *Pruszcz Gdański w latach 1945–1990. Partia, безпеka, „Solidarność”*, Pruszcz Gdański 2016.

<sup>150</sup> *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, wyd. 2, Katowice 2014.

<sup>151</sup> *Referendum ludowe w 1946 roku oraz wybory do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku na Górnym Śląsku*, red. A. Dziurok, M. Świder, Katowice–Warszawa–Opole 2017 (w tomie m.in.: D. Węgrzyn,

### 3.2. Studia problemowe dotyczące współpracy polskiego aparatu represji z jego odpowiednikami w ZSRS i innych krajach komunistycznych

Podobnie jak to było w przypadku wydawanych źródeł, omawianą literaturę należy podzielić na opracowania dotyczące aktywności służb ZSRS na ziemiach II Rzeczypospolitej oraz publikacje poświęcone współpracy Sowietów z organami bezpieczeństwa Polski pojałtańskiej. Wśród tych pierwszych należy wymienić pracę Jerzego Bednarka na temat aktywności sowieckich tajnych służb i grup dywersyjno-wywiadowczych<sup>152</sup>, a także artykuł Grzegorza Motyki poruszający kwestię działań NKWD wobec polskiego podziemia<sup>153</sup>.

Dariusz Rogut pisał o obozach NKWD, w których umieszczano żołnierzy AK<sup>154</sup>. O takim obozie w Toszku pisali Sebastian Rosenbaum, Bogusław Tracz i Dariusz Węgrzyn<sup>155</sup>. Ukazała się również praca poświęcona obozowi NKWD w Trzebusce-Turzy<sup>156</sup>. Problematyki tej dotyczy także artykuł, którego przedmiotem są deportacje mieszkańców Śląska do ZSRS<sup>157</sup>.

Wątki związane ze współpracą służb sowieckich z powstającą bezpieką komunistycznej Polski odnajdziemy w pracy Nikity Pietrowa<sup>158</sup>. Przybliżo-

---

*Profesjonalizacja. Działania aparatu represji w okresie od referendum ludowego 30 czerwca 1946 r. do wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. w województwie śląskim*, s. 84–109; Z. Bereszyński, *Referendum ludowe w 1946 r. i wybory do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. w zachodnich powiatach województwa śląskiego w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, s. 110–157; P. Frydel, *Aparat represji w powiecie niemodlińskim w okresie referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego*, s. 158–175; K. Wilczok, „Zabezpieczenie” przebiegu referendum ludowego z 1946 r. i wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. przez Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego na terenie województwa śląskiego, s. 194–205; A. Dawid, *Kulisy rozbicia opolskiego PSL po 19 stycznia 1947 r.*, s. 256–280).

<sup>152</sup> J. Bednarek, *Sowiecka grupa dywersyjno-wywiadowcza „Arsenał” i jej działalność na ziemiach polskich (październik 1944 – styczeń 1945)*, *DzN* 2016, nr 2, s. 75–92.

<sup>153</sup> G. Motyka, *Na białych Polaków oblawa. Wojska NKWD w walce z polskim podziemiem 1944–1953*, Kraków 2014.

<sup>154</sup> D. Rogut, *Mechanizmy sowieckich represji. Żołnierze Armii Krajowej w obozie NKWD nr 270 w Borowiczach (1944–1946). Studium przypadku*, Żelów 2017.

<sup>155</sup> S. Rosenbaum, B. Tracz, D. Węgrzyn, *Tiurma-lagier Tost. Historia obozu NKWD w Toszku w 1945 roku*, Toszek 2017.

<sup>156</sup> *Trzebuska-Turza. Tajemnice Małego Katynia Ziemi Sokołowskiej*, red. P. Ożóg, B. Walicki, Sokołów Małopolski 2017.

<sup>157</sup> D. Węgrzyn, „Żywe reparacje” z Górnego Śląska. Internowania i aresztowania mieszkańców Górnego Śląska przez NKWD ZSRS w 1945 r. i ich produktywizacja w ramach systemu obozowego GUPWI NKWD/MWD ZSRS w latach 1945–1954 [w:] *Wywózka. Deportacja mieszkańców Górnego Śląska do obozów pracy przymusowej w Związku Sowieckim w 1945 r. Faktografia – konteksty – pamięć*, red. S. Rosenbaum, D. Węgrzyn, Katowice 2013, s. 72–145.

<sup>158</sup> N. Pietrow, *Nowy ład Stalina. Sowietyzacja Europy 1945–1953*, tłum. J. Prus-Wojciechowska, K. Syska, Warszawa 2015.

no je także, podobnie jak aktywność służb Moskwy na ziemiach polskich, w pracy zbiorowej *Sowieci a polskie podziemie 1943–1946. Wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji*, pod redakcją Łukasza Adamskiego, Grzegorza Hryciuka i Grzegorza Motyki<sup>159</sup>.

O obławie augustowskiej pisali Barbara Bojaryn-Kazberuk<sup>160</sup> i Tadeusz Radziwonowicz<sup>161</sup>, autorzy ci wydali także wspólne opracowanie na ten temat<sup>162</sup>. Ukazał się również zbiór artykułów – *Nowe zniewolenie. Obława augustowska. Lipiec 1945 / Another captivity. The Augustów Roundup. July 1945* pod redakcją Ewy Rogalewskiej<sup>163</sup>. Należy też wymienić podejmujące tę problematykę publikacje Krzysztofa Jasiewicza<sup>164</sup> oraz Teresy Kaczorowskiej<sup>165</sup>.

Ciekawą rozprawę ukazującą współpracę służb PRL z KGB przygotował zespół autorów z Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego pod kierownictwem Zbigniewa Nawrockiego<sup>166</sup>. Temat ten podjęli także Robert Osek i Mirosław Grabowiecki<sup>167</sup>. Łączy się z nim zagadnienie funkcjonowania zagranicznych rezydentur KGB opracowane przez Leszka Pawlikowicza<sup>168</sup>. O współpracy

<sup>159</sup> *Sowieci a polskie podziemie 1943–1946. Wybrane aspekty stalinowskiej polityki represji*, red. Ł. Adamski, G. Hryciuk, G. Motyka, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: G. Hryciuk, *Radziecki aparat bezpieczeństwa (NKWD i NKGB) wobec „nacjonalistycznego podziemia polskiego” na ziemiach wschodnich II RP – casus Galicji Wschodniej i Wołynia 1944–1946*, s. 233–255; N. Pietrow, *Represje sowieckie w Polsce w latach 1944–1945*, s. 325–341; G. Motyka, *Zwalczanie polskiego podziemia przez 64. Dywizję Wojsk Wewnętrznych NKWD*, s. 385–404; J. Dudek, *Sąd nad polskim powojennym podziemiem – proces I Zarządu Głównego WiN*, s. 421–448).

<sup>160</sup> B. Bojaryn-Kazberuk, *Obława augustowska (lipiec 1945 r.) – próba bilansu*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2016, nr 16, s. 41–51; eadem, *Obława augustowska – egzemplifikacja traumy wschodniej – na podstawie relacji rodzin ofiar zebranych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, RIEŚW 2017, z. 1, s. 113–138.

<sup>161</sup> T. Radziwonowicz, „Sąd Powiatowy wzywa zaginionego...” *O ofiarach Obławy Augustowskiej w sądownych materiałach archiwalnych*, „Rocznik Augustowsko-Suwalski” 2015, t. 15, s. 95–112.

<sup>162</sup> T. Radziwonowicz, B. Bojaryn-Kazberuk, *Obława augustowska 1945. Okoliczności i ofiary w dokumentach archiwalnych*, Suwałki 2017.

<sup>163</sup> *Nowe zniewolenie. Obława augustowska. Lipiec 1945 / Another captivity. The Augustów Roundup. July 1945*, red. E. Rogalewska, Białystok 2016 (w tomie m.in.: M. Markiewicz, *Wyzwolenie czy okupacja? / Liberation or occupation?*, s. 7–21; B. Bojaryn-Kazberuk, *Siedemdziesiąt lat poszukiwań / Seventy years of the search for the victims*, s. 23–38; E. Rogalewska, *Obława Augustowska. Wspólnota pamięci / The Augustów Roundup. A community of remembrance*, s. 39–57).

<sup>164</sup> K. Jasiewicz, *Siedemdziesiąt rocznica Obławy Augustowskiej. W poszukiwaniu genezy ostatniej zbrodni sowieckiej na obywatelach polskich w lipcu 1945 roku*, SP 2015, nr 39, s. 41–53.

<sup>165</sup> T. Kaczorowska, *Obława Augustowska*, Warszawa 2015.

<sup>166</sup> *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki, D. Gregorczyk, R. Oleszkowicz, A. Przyborowska, G. Osuchowska, I. Laskus, Warszawa 2013.

<sup>167</sup> R. Osek, M. Grabowiecki, *Próba dokonania bilansu współpracy KGB–SB w latach 1970–1990*, cz. 1, PBW 2010, nr 3, s. 149–173.

<sup>168</sup> L. Pawlikowicz, *Organizacja, zadania oraz wybrane problemy funkcjonowania legalnych rezydentur zagranicznych wywiadu KGB w latach 1954–1991*, PBW 2013 (wyd. specjalne), s. 134–149.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

organów polskich i sowieckich w sferze wywiadu gospodarczego pisał z kolei Mirosław Sikora<sup>169</sup>.

Jeśli chodzi o relacje UB/SB z organami bezpieczeństwa innych państw bloku sowieckiego, to przedmiotem opracowań była współpraca bezpieki komunistycznej Polski i Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Na ten temat pisali Tytus Jaskułowski<sup>170</sup> oraz Filip Gańczak<sup>171</sup>.

### 3.3. Studia problemowe dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956

Kluczowe znaczenie dla zgłębiania tematyki wymienionej w podtytule ma praca zbiorowa *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954* pod redakcją Tadeusza Ruzikowskiego<sup>172</sup>. Ciekawe opracowania

<sup>169</sup> M. Sikora, *Zakres zainteresowania radzieckiego cywilnego wywiadu naukowo-technicznego w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa. Z perspektywy wymiany informacji wywiadowczej pomiędzy MSW PRL a KGB ZSRR*, PBW 2015, nr 12, s. 66–87; zob. także *idem*, Wywiad Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL jako instrument przełamывania embarga i śledzenia globalnych trendów w mikroelektronice 1971–1990, SP 2015, nr 40, s. 55–98; *idem*, *Tajne odsiarczanie, czyli słowo o tym, jak wywiad PRL dbał o śląskie powietrze*, CzP 2014, nr 2(6), s. 106–113.

<sup>170</sup> T. Jaskułowski, *Przyjaźń, której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974–1990*, Warszawa 2014; zob. także *idem*, *Szpiedzy tacy jak wy. Wywiadowcza (nie)codziennosc kontaktów między PRL a NRD 1970–1990*, Warszawa 2015.

<sup>171</sup> F. Gańczak, *Agentura Stasi w PRL w czasach pierwszej „Solidarności”*. Wstęp do dyskusji, PiS 2017, nr 30, s. 451–465.

<sup>172</sup> *Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2016 (w tomie: P. Gasztold-Señ, *Geneza, podstawy prawne i początkowy okres działalności pionu walki z „bandytyzmem” (zbrojnym podziemiem niepodległościowym) 1944–1946*, s. 17–60; R. Klementowski, *Kadra kierownicza tzw. pionu III MBP*, s. 61–76; A. Chmielarz, *Rola służb sowieckich w zwalczaniu polskiego podziemia niepodległościowego*, s. 77–112; W.J. Muszyński, „Endecję trzeba zniszczyć fizycznie”. *Zarys działalności operacyjnej Departamentu III MBP wobec podziemia narodowego w latach 1946–1955*, s. 113–142; J. Syrnyn, *Zwalczanie antykomunistycznych środowisk ukraińskich, białoruskich oraz środowiska „białych” emigrantów rosyjskich przez Departament III MBP oraz podległe mu struktury*, s. 143–156; T. Ruzikowski, *Komunikat o stanie badań nad udziałem przedstawicieli służb sowieckich w strukturach RBP/MBP Polski Ludowej w latach 1944–1954*, s. 157–168; M. Szymaniak, *Pion walki z „bandytyzmem” WUBP w Bydgoszczy (1945–1954). Struktury – kadry – metody zwalczania zbrojnego podziemia niepodległościowego*, s. 169–256; M. Semczyszyn, *Zarys działalności Wydziału do Walki z Bandytyzmem Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na Okręg Pomorze Zachodnie / Wydziału III Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie w latach 1945–1954*, s. 257–282; A. Ossowski, „Człowiek Moczara” w walce ze zbrojnym podziemiem w Łódzkiem – przyczynek do biografii Mikołaja Krupskiego, s. 283–300; K. Krajewski, *Działania WUBP w Warszawie przeciwko podziemiowi zbrojnemu w latach 1945–1954*, s. 301–366; J. Dudek, *Działalność struktur WUBP w Lublinie odpowiedzialnych za walkę z podziemiem niepodległościowym w latach 1944–1954. Zarys problemu*, s. 367–382; K. Rokicki, *Działalność pionu III PUBP w Mińsku Mazowieckim: uwarunkowania, cele, metody, skutki*, s. 383–400; M. Surdej, *Działania Sekcji do Walki z Bandytyzmem PUBP w Mielcu przeciwko podziemiowi niepodległościowemu*

Pawła Skubisza i Zbigniewa Siemiątkowskiego o zmianach w MBP, będących konsekwencją korekty kursu w bloku sowieckim z 1948 r., zamieszczono w pracy zbiorowej *Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*<sup>173</sup>. Amnestię jako metodę walki z podziemiem przedstawił Ksawery Jasiak<sup>174</sup> i Jarosław Kozikowski<sup>175</sup>.

O działaniach UB wymierzonych w podziemie pisało kilkunastu autorów, najczęściej w ujęciu strukturalnym lub regionalnym. W odniesieniu do ziemi łódzkiej problematykę tę przybliżono w pracy zbiorowej *„Wrogowie ustroju!” Represje komunistyczne wobec oficerów Armii Krajowej Okręgu Łódź*, pod redakcją Dariusza Roguła<sup>176</sup>. Arkadiusz Machniak podjął ten wątek, pisząc o powiecie przeworskim<sup>177</sup>, a Jarosław Stryjek – o Wołominie<sup>178</sup>. Przemysław Benken przedstawił działania UB wobec żołnierzy Zgrupowania AK „Radosław” i Jana Rodowicza „Anody”<sup>179</sup>. O akcji ujawnieniowej oraz represjach skierowanych przeciwko żołnierzom tegoż zgrupowania pisał Bartosz Nowożycki<sup>180</sup>, a Agnieszka Pietrzak – o represjach, które dotknęły żołnierzy „Zośki” i „Parasola”<sup>181</sup>. Tomasz Cieślak

mu w latach 1945–1946, s. 401–420; M. Podemski, *Samodzielna Sekcja do Walki z Bandytyzmem oraz Sekcja/Referat 3 PUBP we Wschowie w latach 1945–1952*, s. 421–482).

<sup>173</sup> *Zwrot polityczny '48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczak, Warszawa 2013 (w tomie m.in.: P. Skubisz, *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego a rok 1948*, s. 169–184; Z. Siemiątkowski, *Następstwa 1948 roku dla wywiadu wojskowego i cywilnego*, s. 209–224).

<sup>174</sup> K. Jasiak, *Amnestia na Śląsku Opolskim w 1947 r. jako jedna z metod rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego*, *SŚ* 2018, t. 82, s. 167–204.

<sup>175</sup> J. Kozikowski, *Amnestie w województwie białostockim 1945 i 1947. „Akt dobrej woli” czy metoda rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego?*, *„Studia Podlaskie”* 2016, t. 24, s. 219–258.

<sup>176</sup> *„Wrogowie ustroju!” Represje komunistyczne wobec oficerów Armii Krajowej Okręgu Łódź*, red. D. Rogut, Żelów 2015 (w tomie m.in.: P. Wąs, *Plk Michał Stempkowski „Grzegorz” – komendant Okręgu Łódź AK*, s. 69–93; A. Ossowski, *Mjr Jerzy Emir-Hassan „Turek II”*, s. 95–111; D. Rogut, *Działalność komunistycznego aparatu represji wobec mjr. Adama Trybusa „Gaja” (rys biograficzny)*, s. 113–144; A. Kotecka, *Mjr Bolesław Jabłoński „Bill” – cichociemny i jego powojenne losy*, s. 145–173; K. Jałmużniak, *Mjr Hilary Moraczewski „Morus” – ostatni dowódca 25 pułku piechoty AK*, s. 175–192; P. Szymaniak, *Represje komunistyczne wobec mjr. Józefa Lubnickiego „Wojny” – kwatermistrza Inspektoratu Rejonowego Piotrków Trybunalski AK*, s. 193–207).

<sup>177</sup> A. Machniak, *Urząd Bezpieczeństwa i Ludowe Wojsko Polskie wobec podziemia niepodległościowego na terenie powiatu przeworskiego w latach 1944–1947*, *„Prace Historyczne”* 2014, z. 3, s. 719–742.

<sup>178</sup> J. Stryjek, *Żołnierze konspiracji z okresu okupacji niemieckiej 1939–1944 w operacyjnym zainteresowaniu Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wołominie*, *RW* 2014, t. 10, s. 75–90.

<sup>179</sup> P. Benken, *Kulisy działalności agenta „Zaręby” wymierzonej w środowisko Zgrupowania Armii Krajowej „Radosław” w latach 1947–1949*, *ARwPL* 2015, nr 13, s. 325–349; *idem*, *Tajemnica śmierci Jana Rodowicza „Anody”*, Warszawa 2016.

<sup>180</sup> B. Nowożycki, *Losy byłych żołnierzy Zgrupowania AK „Radosław”, 1944–1989*, *PHW* 2014, nr 1 (66), s. 97–123; *idem*, *Zgrupowanie AK „Radosław”. Geneza, szlak bojowy i powojenne losy żołnierzy*, Warszawa 2014.

<sup>181</sup> A. Pietrzak, *Represje wobec byłych żołnierzy „Zośki” i „Parasola” objętych tzw. sprawą „Radosława” w latach 1948–1956*, *PHW* 2015, nr 1, s. 99–124; zob. także *eadem*, *Żołnierze Batalionu Armii Krajowej „Zoś-*

przedstawił inwigilację żołnierzy AK w Wielkopolsce<sup>182</sup>, Marzena Kruk pisała o sanitariuszkach 5 Wileńskiej Brygady AK<sup>183</sup>, Daniel Koreś przybliżył działania UB wobec płk. Józefa Szostaka<sup>184</sup>.

Jeśli chodzi o represje wymierzone w inne organizacje, to Adam Białczak pisał o likwidacji XVI Okręgu NZW<sup>185</sup>, Wiesław Charczuk o podziemiu na południowym Podlasiu<sup>186</sup>, Dariusz Fudali o potyczce w Jarosławiu<sup>187</sup>, Grzegorz Makus o aktywności PUBP we Włodawie<sup>188</sup>, Piotr Łapiński o rozbiciu komendy NZW Łomża<sup>189</sup>, Kinga Majecka o działaniach PUBP w Kielcach wobec podziemia<sup>190</sup>, Artur Piekarz o rozbiciu jednego z pododdziałów Zdzisława Brońskiego „Uskoka”<sup>191</sup>, Stanisław Pietraszek o Józefie Puchale „Lisie”<sup>192</sup>, Krzysztof Pięciak o oddziale Alfonsa Olejnika „Babinicza”<sup>193</sup>, Jarosław Piotr Ptak o działaniach grupy operacyjnej KBW Maków Podhalański<sup>194</sup>, Dawid

ka” represjonowani w latach 1944–1956, wyd. 2 rozszerz. i uzup., Warszawa 2016; *eadem*, *Powstańcy na ławie oskarżonych*, R37 2018, nr 3, s. 44–55.

<sup>182</sup> T. Cieślak, *Inwigilacja żołnierzy Armii Krajowej w Wielkopolsce w świetle dokumentów z poznańskiego Oddziału IPN* [w:] *Wkład Wielkopolan w stworzenie Polskiego Państwa Podziemnego. Materiały z sesji naukowej 17 X 2014 r. w Lesznie*, red. J. Zielonka, Poznań–Leszno 2014, s. 129–148.

<sup>183</sup> M. Kruk, *Losy sanitariuszek 5. Wileńskiej Brygady AK w okresie stalinowskim*, BFGGEZ 2014, nr 64, s. 18–51.

<sup>184</sup> D. Koreś, *Operacja „Pułkownicy”. Inwigilacja płk. dypl. Józefa Szostaka ps. „Filip” przez organa bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1949–1950* [w:] *Wrocław – Śląsk – Polska – pomiędzy Zachodem a Wschodem. Księga dedykowana prof. Grzegorzowi Straucholdowi w 60. rocznicę urodzin*, red. W. Kucharski, J. Nowosielska-Sobel, Wrocław 2018, s. 428–456.

<sup>185</sup> A. Białczak, *Operacja kryptonim „P”. Likwidacja XVI Okręgu „Orzeł” Narodowego Zjednoczenia Wojskowego*, „Zeszyty Naukowe” (Ostrołęka) 2012, t. 26, s. 13–28.

<sup>186</sup> W. Charczuk, *Losy podziemia antykomunistycznego na południowym Podlasiu (1944–1948)*, „Wieki Stare i Nowe” 2014, t. 7 (12), s. 97–125.

<sup>187</sup> D. Fudali, *AK kontra PUBP i MO w Jarosławiu – krótka historia krwawej potyczki. Preludium do tragedii*, RSMJ 2013/2014, t. 20, s. 108–117.

<sup>188</sup> G. Makus, *Działania operacyjne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego we Włodawie wobec polskiego podziemia niepodległościowego w latach 1944–1947*, „Zeszyty Muzealne Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego” 2016, t. 16, s. 50–78.

<sup>189</sup> P. Łapiński, *Rozbicie Komendy Powiatu NZW Łomża (wiosna 1947 – wiosna 1948). Z dziejów wywiadu NZW na Białostocczyźnie* [w:] *Wywiadowcza i kontrwywiadowcza działalność podziemia narodowego 1944–1956*, red. L. Żebrowski, Warszawa 2019, s. 91–104.

<sup>190</sup> K. Majecka, *Likwidacja oddziałów poakowskich przez Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach (1945–1947)* [w:] *Armia Krajowa. Spojrzenie po siedemdziesięciu latach*, red. R. Gryz, Kielce 2015, s. 105–118.

<sup>191</sup> A. Piekarz, *Zagłada pododdziału „Uskoka” w Turowoli (26 VI 1947)*, MŁ 2013, nr 26, s. 57–65.

<sup>192</sup> S. Pietraszek, *Wyroki śmierci na „żołnierzach niezłomnych” w pierwszych latach po II wojnie. Losy ppor. Józefa Puchaty ps. „Lis”*, RSMJ 2015, t. 21, s. 90–98.

<sup>193</sup> K. Pięciak, *Losy partyzantów z oddziału KWP „Jastrzębie” / „Oświęcim” ppor. Alfonsa Olejnika „Romana”, „Babinicza”*, ZHW 2016, nr 43, s. 51–73.

<sup>194</sup> J.P. Ptak, *Grupa Operacyjna UB–KBW Maków Podhalański. Przyczynek do historii walki aparatu bezpieczeństwa z podziemiem niepodległościowym w latach 1946–1947*, ZHW 2014, nr 39, s. 73–120.

Rogoziński o aktywności podziemia w rejonie Torunia<sup>195</sup>, Rafał Szczygieł o oddziale NSZ Jana Stefki „Mściciela”<sup>196</sup>, Bartłomiej Szyprowski o sprawie płk. Konrada Zielińskiego<sup>197</sup>, Tomasz Toborek – w drugim wydaniu swej monografii – o Konspiracyjnym Wojsku Polskim<sup>198</sup>, Jacek Turek o Stefanie Kuligu<sup>199</sup>, Jerzy Wójcik o oddziale Jana Wachały „Łazika”<sup>200</sup>, natomiast Maria Żychowska o represjach w powiatach brzeskim i dąbrowskim<sup>201</sup>.

W popularnej formie tematykę tę podjęli w ujęciu ogólnym Szymon Nowak<sup>202</sup>, Tadeusz M. Płużański<sup>203</sup>, a także Jarosław Wróblewski piszący o Henryku Kończyńskim<sup>204</sup>. Ukazało się także drugie wydanie publikacji Henryka Pajaka o Leonie Taraszkiewicz „Jastrzębiu” i działaniach podejmowanych wobec niego przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa<sup>205</sup>.

Pisząc o represjach, autorzy podjęli również problem stosowania przez komunistów odpowiedzialności zbiorowej. Sebastian Burghardt przedstawił działania UB wobec rodziny i znajomych mjr. cc Hieronima Dekutowskiego „Zapory”<sup>206</sup>.

Michał Kulczak opublikował pracę o rozpracowaniu przez PUBP w Gostyniu byłych żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy po demobilizacji powrócili do Polski<sup>207</sup>.

Niejako z innej strony zagadnienie omawiane w tym podrozdziale przedstawili Waldemar Handke, opisujący akcję oddziału WSGO „Warta” na PUBP

<sup>195</sup> D. Rogoziński, *Działalność podziemia niepodległościowego w latach 1945–1946 w świetle sprawozdań Miejskiego i Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Toruniu*, „Rocznik Toruński” 2016, t. 43, s. 131–162.

<sup>196</sup> R. Szczygieł, *Oddział Narodowych Sił Zbrojnych pod dowództwem Jana Stefki ps. „Mściciel” w latach 1945–1946 w świetle dokumentów UB*, FHC 2014, t. 20, s. 205–258.

<sup>197</sup> B. Szyprowski, *Archiwum Wojskowego Sądu Specjalnego przy Komendzie Głównej Armii Krajowej jako „środek walki”. Sprawa karna płk. Konrada Zielińskiego*, ZHW 2015, nr 42, s. 175–191.

<sup>198</sup> T. Toborek, *Stanisław Sojczyński i Konspiracyjne Wojsko Polskie*, wyd. 2 popr., Łódź 2015.

<sup>199</sup> J. Turek, *Stefan Kulig. Żołnierz Wyklęty Niezłomny*, Brzezina Łąka 2016.

<sup>200</sup> J. Wójcik, *Oddział. Między AK i UB. Historia żołnierzy „Łazika”*, Warszawa 2016.

<sup>201</sup> M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskim 1945–1956*, t. 2: *Miasto i powiat Brzesko*, Kraków 2014; eadem, *Represje komunistyczne w Tarnowskim 1945–1956*, t. 3: *Miasto i powiat Dąbrowa Tarnowska*, Kraków 2016.

<sup>202</sup> S. Nowak, *Zdraycy wyklętych*, Warszawa 2017.

<sup>203</sup> T.M. Płużański, *Oblawa na Wyklętych. Polowanie bezpieki na Żołnierzy Niezłomnych*, Zakrzewo 2017.

<sup>204</sup> J. Wróblewski, *Zoskowiec*, Warszawa 2013.

<sup>205</sup> H. Pajak, *„Jastrzęb” kontra UB*, wyd. 2 popr., Warszawa 2015.

<sup>206</sup> S. Burghardt, *Sprawa operacyjnego rozpracowania Kryptonim „Urwisz”, „Dzikoviana. Rocznik Muzeum Historycznego miasta Tarnobrzega”* 2018, t. 4, s. 105–112.

<sup>207</sup> M. Kulczak, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gostyniu wobec byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Analiza materiałów zgromadzonych w teczce obiektowej o kryptonimie „Tobruk”, „Rocznik Gostyński”* 2018, nr 5, s. 19–38.

w Ostrowie Wielkopolskim<sup>208</sup>, Grzegorz Makus, prezentujący akcję oddziału Leona Taraszkiewicza „Jastrzębia” na PUBP we Włodawie<sup>209</sup>, Przemysław Stępień, omawiający akcję ROAK na PUBP w Pabianicach<sup>210</sup>, czy Tomasz Łabuszewski i Kazimierz Krajewski, piszący o bitwie pod Sikorami<sup>211</sup>.

Wydano opracowania biograficzne z obszernymi fragmentami dotyczącymi komunistycznych represji. Justyna Dudek opublikowała biografię Mariana Gołębiewskiego<sup>212</sup>, Krzysztof A. Tochman – Adama Boryczki<sup>213</sup>, Waldemar Kowalski – Adama Dedia<sup>214</sup>, a Stanisław Salmonowicz – Ludwika Muzyczki<sup>215</sup>.

O skazanych na karę śmierci pisali Tomasz Balbus<sup>216</sup>, Krystyna Bień-Orlicz<sup>217</sup> oraz Bogumiła Zalewska-Opalińska<sup>218</sup>. Pragmatykę postępowania komunistów z ciałami ofiar przedstawili Daniel Piekaruś i Artur Piekarz<sup>219</sup>. Z tym ostatnim problemem wiąże się ściśle kwestia współczesnych działań poszukiwawczych, którym poświęcono pracę zbiorową pod redakcją Marcina Zwolskiego<sup>220</sup>, a o poszukiwaniach ofiar na warszawskiej „Łączce” pisała

<sup>208</sup> W. Handke, *Akcja oddziału dyspozycyjnego Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochotniczej „Warta” na siedzibę PUBP w Ostrowie Wielkopolskim*, „Rocznik Kaliski” 2016, t. 42, s. 85–107.

<sup>209</sup> G. Makus, *Atak oddziału Leona Taraszkiewicza „Jastrzębia” na Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Włodawie 22 października 1946 roku*, ZHW 2014, nr 39, s. 5–72.

<sup>210</sup> P. Stępień, *Akcja bez jednego wystrzału. Atak członków Ruchu Oporu Armii Krajowej na Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Pabianicach 10 czerwca 1945 r.*, ARwPL 2014, nr 12, s. 57–81.

<sup>211</sup> K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Bitwa pod Sikorami 8 sierpnia 1945 r.*, „Sokołowski Rocznik Historyczny” 2015, t. 3, s. 57–70.

<sup>212</sup> J. Dudek, *Marian Gołębiewski (1911–1996). Żołnierz, opozycjonista, emigrant*, Lublin 2016.

<sup>213</sup> K.A. Tochman, *Skok po niepodległość. Pułkownik Adam Boryczka (1913–1988)*, Rzeszów 2016.

<sup>214</sup> W. Kowalski, *Adam Dedio (1918–1947). Dobry syn*, Gdańsk 2017.

<sup>215</sup> S. Salmonowicz, *Ludwik Muzyczka ps. „Benedykt” (1900–1977). Materiały historyczne do dziejów Komendy Głównej Armii Krajowej*, red. M.J. Mazurkiewicz, Warszawa 2018.

<sup>216</sup> T. Balbus, „Rom”. *Ostatnie miesiące życia Władysława Macieja Ciska (1921–1948), szefa wywiadu i kontrwywiadu Zarządu Okręgu Dolnośląskiego WiN, studenta i asystenta Politechniki Wrocławskiej*, Wrocław 2014.

<sup>217</sup> K. Bień-Orlicz, *O sprawiedliwy wymiar kary. Losy organizacji niepodległościowej Ludwika Machalskiego ps. „Mnich”*, Kraków 2012.

<sup>218</sup> B. Zalewska-Opalińska, *Podporucznik Władysław Dubielak – Żołnierz Niezłomny – z powiatu gostyńskiego stracony w rakowieckim więzieniu*, NiP 2017, nr 4, s. 195–240.

<sup>219</sup> D. Piekaruś, A. Piekarz, *Śmierć i zapomnienie. Losy ciał poległych „bandytów”*, ARwPL 2015, nr 13, s. 351–391.

<sup>220</sup> *Poszukiwanie i identyfikacja ofiar zbrodni systemów totalitarnych. Doświadczenia polskie w kontekście europejskim. Studia i materiały*, red. M. Zwolski. Warszawa–Białystok 2018 (w tomie m.in.: Ł. Kamiński, *Groby ofiar zbrodni komunistycznych w Polsce*, s. 29–35; T. Łabuszewski, *Poszukiwania śladów po miejscach zbrodni komunistycznych*, s. 36–49; N. Pietrow, *Oblawa augustowska – zbrodnia wojenna*, s. 49–54; M. Zwolski, *Ślady historyczne po miejscach pochówku ofiar powojennych zbrodni komunistycznych na przykładzie Białostocczyzny*, s. 55–69; D. Dukaczewski, K. Karwel, H. Paradysz,

Karolina Wichowska<sup>221</sup>. Był to także główny temat jednego z numerów „Biuletynu IPN”<sup>222</sup>.

Oprócz podziemia zbrojnego komunistyczny aparat represji zwalczał opozycję polityczną. Opublikowano pracę zbiorową na ten temat pod redakcją Krzysztofa Kaczmarskiego i Roberta Witalca<sup>223</sup>. Mariusz Żuławnik pisał o działaniach UB wobec PSL w Płocku w związku ze sfałszowanymi wyborami z 1947 r.<sup>224</sup> Wątki związane z represjami wobec ludowców znajdziemy także w pracy Lilli Barbary Paszkiewicz<sup>225</sup> oraz w kolejnym tomie wydawnictwa wielotomowego *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944/1945–1989)* pod redakcją Arkadiusza Indraszczyka i Mariusza Krzysztofińskiego<sup>226</sup>.

Z. Kulikowski, *Wykorzystanie danych teledetekcyjnych do poszukiwania miejsc wskazujących na obecność jam grobowych ofiar zbrodni totalitarnych*, s. 70–108; P. Konczewski, *Archeologia w badaniach totalitaryzmów XX wieku. Rola i problemy poznawcze*, s. 109–126; A. Falis, *Wspólny grób ofiar różnych totalitaryzmów. Ekshumacje na terenie dawnego więzienia w Białymstoku w latach 2013–2014*, s. 127–146; D. Siemińska, *Ekshumacje ofiar totalitaryzmów II wojny światowej na Ukrainie, Białorusi oraz Litwie*, s. 147–170; O. Ławrynowicz, *Ponowne badania jam grobowych ofiar represji totalitarnych i ich archeologiczny potencjał poznawczy. Przykłady z Łodzi i Warszawy*, s. 171–198; I. Teul, *Antropolog i jego rola w procesie identyfikacji ofiar odnalezionych na terenie Aresztu Śledczego w Białymstoku*, s. 199–221; A. Niemcunowicz-Janica, J. Janica, *Udział Zakładu Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku w ekshumacji w Olmotach*, s. 222–237; A. Ciechanowicz, „Non omnis moriar”. Genetyczna identyfikacja ofiar totalitaryzmów, s. 238–243; A. Ossowski, *Możliwości identyfikacji szczątków ofiar zbrodni systemów totalitarnych przy wykorzystaniu Polskiej Bazy Genetycznej Ofiar Totalitaryzmów*, s. 244–256).

<sup>221</sup> K. Wichowska, „Łączka”. Poszukiwania i identyfikacja ofiar terroru komunistycznego na warszawskich Powązkach, Warszawa 2015.

<sup>222</sup> BIPN 2018, nr 3 (148) (w numerze m.in.: K. Szwagrzyk, *Policzyć dokładnie, zawołać po imieniu, opatrzyć na droge... Badania i prace ekshumacyjne Biura Poszukiwań i Identyfikacji IPN*, s. 5–23; Ł. Szleszkowski, *Ogłędziny sądowo-lekarskie szczątków odnalezionych na warszawskiej „Łączce”*, s. 24–31; T. Borkowski, *Kwatera 45N na cmentarzu Bródnowskim*, s. 41–45; A. Piekarz, *Miejsce pochówku ofiar więzienia na Zamku w Lublinie w latach 1944–1954*, s. 46–58; A. Kondracki, *Na katowickich Panewnikach*, s. 59–70; M. Nowak, L. Popek, D. Simińska, *Prace Wydziału Kresowego na Białorusi i Litwie*, s. 71–81; M. Brzozowska-Smołańska, *Droga do identyfikacji*, s. 82–87).

<sup>223</sup> *Studia nad działalnością aparatu bezpieczeństwa wobec polskich ruchów i środowisk politycznych w latach 1944–1989*, red. K. Kaczmarski, R. Witalec, Rzeszów 2015. Zawartość tomu zob. przypis 145.

<sup>224</sup> M. Żuławnik, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Płocku wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r.*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2017, t. 9, s. 343–360.

<sup>225</sup> L.B. Paszkiewicz, „Gloria victis”. *Losy „Gazety Ludowej” – jedyne opozycyjnego dziennika PSL i jego pracowników w latach 1945–1947*, Gdynia 2014.

<sup>226</sup> *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944/1945–1989)*, t. 5: *Losy żołnierzy Batalionów Chłopskich oraz działaczy Stronnictwa Ludowego „Roch” po II wojnie światowej*, red. A. Indraszczyk, M. Krzysztofiński, Warszawa–Rzeszów 2014 (w tomie m.in.: J. Gmitruk, *Stan badań i potrzeby badawcze nad losami żołnierzy i działaczy konspiracyjnego ruchu ludowego*, s. 13–34; M. Szpytma, *Dorobek pracowników Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2010 w zakresie badania historii wsi i ruchu ludowego*, s. 35–45; T. Doroszuk, *Represje wobec działaczy konspiracyjnego ruchu ludowego na*

O działaniach operacyjnych UB wobec działaczy PPS na Śląsku i w Zagłębiu pisał Adam Dziuba<sup>227</sup>. Terror безпеки w marynarce wojennej analizował Sławomir Sutowski<sup>228</sup>. Represje wobec harcerstwa przedstawili Marcin Kapusta i Wojciech Hausner<sup>229</sup>. Natomiast o aktywności UB wobec młodzieży, najczęściej w ujęciu regionalnym, pisali Arkadiusz Machniak (w kontekście uczniów z Gimnazjum w Przeworsku)<sup>230</sup>, Robert Mieczkowski (o młodzieżowych działaczach ruchu narodowego)<sup>231</sup>, Krzysztof Sychowicz (o województwie białostockim)<sup>232</sup>, Rafał Szczygieł (o powiecie dębickim)<sup>233</sup>, Bogusław Wójcik (o województwie rzeszowskim)<sup>234</sup> i Joanna Żelazko (o województwie łódzkim)<sup>235</sup>.

Działania UB związane ze sfałszowanym referendum z 1946 r. i również sfałszowanymi wyborami z roku 1947 przedstawiła Kamila Churska-Wołoszczak<sup>236</sup>. W ciekawej publikacji zbiorowej dotyczącej referendum i tzw. wyborów w Polsce „ludowej” zamieszczono kilka studiów obrazujących zaangażowanie różnych ogniw komunistycznego aparatu represji w działania związane z fał-

---

*Podlasiu w latach 1944–1947*, s. 187–195; P. Popiel, *Przykłady działań PPR, PZPR, UB, SB wobec żołnierzy Batalionów Chłopskich w województwie warszawskim po II wojnie światowej*, s. 197–208; J. Romanek, *Działania UB w sprawie żołnierzy Batalionów Chłopskich na Lubelszczyźnie w latach 1944–1954*, s. 209–219; B. Wójcik, *Prześladowania żołnierzy Batalionów Chłopskich na Rzeszowszczyźnie*, s. 221–237).

<sup>227</sup> A. Dziuba, „Popierany przez naszą agenturę”. Aparat bezpieczeństwa wobec śląsko-zagłębiowskiej organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej, *CzP* 2016, nr 2, s. 124–131.

<sup>228</sup> S. Sutowski, *Represje polityczne w Marynarce Wojennej w latach 1945–1956*, „Zeszyty Gdyńskie” 2013, nr 8, s. 143–151.

<sup>229</sup> W. Hausner, M. Kapusta, współpraca M. Konieczna, *Epizody harcerskiej konspiracji niepodległościowej na ziemi krakowskiej 1944–1953*, Kraków 2014.

<sup>230</sup> A. Machniak, *Represje cywilnych organów bezpieczeństwa publicznego wobec młodzieży Gimnazjum w Przeworsku*, *PZH* 2012/2015, t. 19, s. 191–197.

<sup>231</sup> R. Mieczkowski, *Patriotyczna młodzież Zjednoczonego Stronnictwa Narodowego oraz Związku Walczącej Polski represjonowana przez władze stalinowskie – Młodociani Więźniowie Polityczni Łagru Jaworzno*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2016, nr 3, s. 61–75.

<sup>232</sup> K. Sychowicz, *Inwigilacja środowiska młodzieżowego przez aparat bezpieczeństwa w województwie białostockim w latach 1949–1953. Wybrane zagadnienia*, „Studia Łomżyńskie” 2017, t. 27, s. 107–127.

<sup>233</sup> R. Szczygieł, *Represje UB wobec nielegalnych organizacji młodzieżowych w powiecie dębickim w latach 1948–1954*, *SS* 2015, t. 22, s. 89–112.

<sup>234</sup> B. Wójcik, „Walczyć do ostatniego tchu”. Niepodległościowe zmagania młodzieży na terenie województwa rzeszowskiego w latach 1950–1953 – zarys zagadnienia, *PHA* 2015, t. 27, s. 137–150.

<sup>235</sup> J. Żelazko, *W areszcie – sądzie – więzieniu. Represje wobec członków konspiracji młodzieżowej w Łódzkiem po 1950 roku*, *ZHW* 2017, nr 45, s. 57–71.

<sup>236</sup> K. Churska-Wołoszczak, *Referendum ludowe i wybory do Sejmu Ustawodawczego w województwie pomorskim (1946–1947)*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014.

szowanymi głosowaniami<sup>237</sup>. Sprawę gryficką omówił Przemysław Benken<sup>238</sup>, a o spółdzielni w Wierchosławicach pisał Janusz Skicki<sup>239</sup>.

Monograficzne spojrzenie na Nową Hutę przez pryzmat dokumentacji organów bezpieczeństwa przedstawił Wojciech Paduchowski<sup>240</sup>. Kilka artykułów ukazujących działania UB w powiecie krośnieńskim przed „odwilżą” ukazało się w pracy zbiorowej pod redakcją Czesława Nowaka<sup>241</sup>. Wydawano także prace syntetyczne na temat poczynąń aparatu represji, dotyczące ludności Przeworska (autorstwa Arkadiusza Machniaka)<sup>242</sup> oraz Kozienic (Marian Śledź i Stanisław Prasek)<sup>243</sup>. Ukazał się artykuł o wojskowych batalionach górniczych – wciąż mało zbadanej formie represji stosowanej wobec osób posądzanych przez władze o opieranie się sowietyzacji Polski<sup>244</sup>.

Wydano wreszcie kilka artykułów poruszających zróżnicowaną tematykę działań aparatu represji wobec konkretnych osób. Marcin Boratyn pisał o działaniach operacyjnych w stosunku do mecenasa Józefa Witczaka<sup>245</sup>, Marek Brudniak

<sup>237</sup> Wybory i referenda w PRL, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014 (w tomie m.in.: L. Gorycki, Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w referendum w 1946 i w wyborach w 1947 r., s. 93–106; A. Zaczmiński, „Identyfikacja wroga” w wyborach do Sejmu PRL z 26 października 1952 r. – metodologia pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, s. 123–147).

<sup>238</sup> P. Benken, Wypadki gryfickie 1951, Szczecin 2014.

<sup>239</sup> J. Skicki, Założenie spółdzielni produkcyjnej w Wierchosławicach w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa, „Rocznik Tarnowski” 2013, t. 18, s. 109–113.

<sup>240</sup> W. Paduchowski, Nowa Huta nieznana i tajna. Obraz miasta w materiałach Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej (1949–1956), Kraków 2014.

<sup>241</sup> Krosno i powiat krośnieński w latach 1944–1956. Materiały z konferencji naukowych zorganizowanych przez Muzeum Podkarpackie w Krośnie w latach 2012–2013, red. C. Nowak, Krosno 2015 (w tomie m.in.: P. Fornal, Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krośnie w latach 1944–1956. Struktura, kierownicy, działalność, s. 59–119; idem, Działalność niepodległościowa Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola w Miejsu Piastowym i działania operacyjne organów bezpieczeństwa PRL wobec Zgromadzenia, s. 139–175; P. Szopa, Działania władz bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości wobec folksdojczów po zakończeniu wojny, s. 177–188; idem, Działania władz bezpieczeństwa i wymiaru sprawiedliwości Polski „ludowej” wobec osób oskarżonych o współpracę z Niemcami, s. 189–206; P. Fornal, Referat Ochrony przy Dyrekcji Krośnieńskiego Kopalnictwa Naftowego w latach 1950–1955, s. 373–396; D. Fudali, Areszt w Krośnie, s. 397–409; M. Bukała, Rok 1956 w powiecie krośnieńskim. Wybrane problemy, s. 411–423; C. Nowak, Działalność niepodległościowa ppor. Władysława Barana, ps. „Bekas” (1913–1949) w latach 1939–1945 i okoliczności jego śmierci w 1949 r., s. 425–480; D. Golik, Ginęc za niepodległość. Tragiczne losy rodziny Samborskich, s. 481–499; K.A. Tochman, Cichociemny plutonowy Jan Parczewski (1923–1967), s. 501–519).

<sup>242</sup> A. Machniak, Inwigilacja mieszkańców Przeworska przez komunistyczny aparat represji w latach 1944–1956, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2014, nr 19, s. 120–135; idem, Powiat przeworski w latach 1945–1947 w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa publicznego, „Limes” 2014, nr 7, s. 127–145.

<sup>243</sup> M. Śledź, S. Prasek, Do socjalizmu przez więzienie, Warszawa 2014.

<sup>244</sup> 65. rocznica utworzenia Wojskowych Batalionów Pracy Przymusowej, red. K. Maniewska, Bydgoszcz 2014.

<sup>245</sup> M. Boratyn, Osaczyć mecenasa. Bezpieka wobec Józefa Witczaka, CzP 2018, nr 1, s. 88–94.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

o represjach wobec nauczyciela Edwarda Kuli<sup>246</sup>, Marek Jaeger o inwigilacji ziemian<sup>247</sup>, Robert Kudelski o działaniach UB w związku z zaginięciem numizmatów w Zgorzelcu<sup>248</sup>, Zbigniew Łagosz – o szykanowaniu antropozofa i astrologa Roberta Waltera<sup>249</sup>.

Fundamentalną rozprawę o represjach komunistów wobec innych komunistów wydał Robert Spalek, ująwszy tytułowe zagadnienie na szerokim tle<sup>250</sup>.

### 3.4. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990

O wydarzeniach roku 1956 pisali Łukasz Jastrząb<sup>251</sup> oraz Elżbieta Wojcieszek<sup>252</sup>. Natomiast Piotr Rybarczyk przybliżył mało znany strajk głodowy studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z 1957 r.<sup>253</sup>

Ważną tematykę morderstw na tle politycznym po 1956 r. w PRL oraz – w odrębnej publikacji – w samej Warszawie podjął Patryk Pleskot<sup>254</sup>. Sprawę śmierci ks. Romana Kotlarza przedstawił Arkadiusz Kutkowski<sup>255</sup>.

Innym zjawiskiem „długiego trwania” w omawianym okresie było pracowanie środowisk młodzieżowych kontestujących PRL. Pisał o tym

<sup>246</sup> M. Brudniak, *Stalinowskie represje wobec Edwarda Kuli, nauczyciela historii, w świetle dokumentów Wojewódzkiego Sądu Rejonowego w Zielonej Górze*, IG 2018, t. 12, s. 197–217.

<sup>247</sup> M. Jaeger, *Ziemiaństwo w świetle dokumentów UB i SB w latach 1945–1971*, NiP 2017, nr 4, s. 241–272.

<sup>248</sup> J.R. Kudelski, *Funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa a zaginięcie numizmatów ze zbiorów zgorzeleckich (1947–1953)*, ŚKHS 2015, nr 2, s. 99–111.

<sup>249</sup> Z. Łagosz, *Robert Walter's Struggle with the UB. The Unknown Story*, „Studia Religioica” 2013, nr 46, s. 293–306.

<sup>250</sup> R. Spalek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Poznań–Warszawa 2014.

<sup>251</sup> Ł. Jastrząb, „Krajobraz po Czerwcu”. Społeczny odbiór wydarzeń Poznańskiego Czerwca 1956 r. w materiałach Urzędu Bezpieczeństwa, „Przegląd Zachodni” 2016, nr 2, s. 271–284.

<sup>252</sup> E. Wojcieszek, *Środowisko nielegalnej opozycji politycznej w województwie poznańskim w okresie polskiego Października 1956 r. w dokumentach poznańskiego aparatu bezpieczeństwa – zarys problemu [w:] Społeczeństwo PRL. 1956*, red. D. Skotarczak, S. Jankowiak, Poznań 2016, s. 39–53.

<sup>253</sup> P. Rybarczyk, „Strajk głodowy” studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w dniach 8–9 listopada 1957 r. w świetle dokumentacji SB, PAIPN 2015, t. 8, s. 177–208.

<sup>254</sup> P. Pleskot, *Miasto śmierci. Pytania o morderstwa polityczne popełnione w Warszawie (1956–1989)*, Warszawa 2015; *idem*, *Samobójstwo, wypadek, a może morderstwo? Wokół śmierci Jerzego Zawieyskiego (1969 rok)*, PiS 2014, nr 24, s. 135–148; *idem*, *Zabić. Mordy polityczne w PRL*, Kraków 2016.

<sup>255</sup> A. Kutkowski, *Śmierć ze znakiem zapytania*, BIPN 2017, nr 7–8 (140–141), s. 142–151.

Bogusław Wójcik<sup>256</sup>, natomiast o działaniach wobec harcerstwa – Przemysław Bartkowiak<sup>257</sup>.

Wydano opracowania poświęcone działaniom operacyjnym i represjom z lat sześćdziesiątych. W związku z niewielką liczbą zorganizowanych środowisk opozycyjnych w tych latach są to teksty bardzo ważne, ukazujące mało znaną rzeczywistość. Agnieszka Dobkiewicz opisała sprawę Marty i Erwina Kuhnertów aresztowanych przez SB w 1960 r.<sup>258</sup>, a Bartosz Kaliski – działania wobec środowisk opozycyjnych z końca tej dekady<sup>259</sup>.

Pogłębiono badania nad wydarzeniami Marca '68. Podjętym wówczas działaniom aparatu represji poświęcono kilka artykułów w pracy zbiorowej *Marzec 1968. Fakty, wydarzenia, interpretacje*, wydanej pod redakcją Arkadiusza Czwołka, Sylwii Galij-Skarbińskiej i Wojciecha Polaka<sup>260</sup>. Tematykę tę, w odniesieniu do regionu gdańskiego, poruszył także Daniel Gucewicz<sup>261</sup>.

Wzbogacono również naszą wiedzę o działaniach operacyjnych SB wobec środowisk kontestujących władzę komunistyczną w drugiej połowie lat siedemdziesiątych. O rozpracowaniu opozycji przedsierniowej na przykładzie Podkarpacia pisali Artur Brożyniak i Małgorzata Gliwa<sup>262</sup>. Działania bezpieki wobec SKS we Wrocławiu stanowią znaczną objętościowo część drugiego wydania monografii tej organizacji autorstwa Kamila Dworaczka<sup>263</sup>. Moni-

<sup>256</sup> B. Wójcik, *Kontestacja obowiązującego porządku politycznego w środowiskach młodzieżowych Polski południowo-wschodniej po 1956 r. w wybranych materiałach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Od ostatnich Leśnych do „Solidarności”. Z dziejów opozycji politycznej i oporu społecznego w Polsce południowo-wschodniej (1956–1989)*, red. M. Gliwa, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2014, s. 68–86.

<sup>257</sup> P. Bartkowiak, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec Lucjana Janowskiego (1901–1958) – harcerza i społecznika z Grodziska Wielkopolskiego*, SZ 2014, t. 16, s. 131–142.

<sup>258</sup> A. Dobkiewicz, *Szpiedzy ze Świdnicy*, „Rocznik Świdnicki” 2017, t. 45, s. 95–102.

<sup>259</sup> B. Kaliski, *Sprawa nie tylko „taterników”*, WiS 2014, nr 7, s. 46–54.

<sup>260</sup> *Marzec 1968* (w tomie m.in.: W. Polak, *Wydarzenia marca 1968 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w donosach tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa o pseudonimie „Prus”*, s. 111–130; D. Gucewicz, *Marcowy „reporter”. Przyczynek do dziejów Marca '68 w Gdańsku i działań Służby Bezpieczeństwa wobec studentów*, s. 145–158; T. Ruzikowski, *Nie tylko „Akacja”*. *Warszawska Służba Bezpieczeństwa wobec Marca 1968 r.*, s. 171–190; P. Bartosik, *Sprawa operacyjno-śledcza o kryptonimie „Czarny Tulipan” na tle protestów społecznych oraz konfliktów politycznych w powiecie wałeckim w latach 1968–1969*, s. 241–250; P. Sztama, *Byli funkcjonariusze komunistycznego aparatu represji żydowskiego pochodzenia w oczach Służby Bezpieczeństwa w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Wybrane przypadki*, s. 265–286).

<sup>261</sup> D. Gucewicz, *Marzec '68 w zasobie Archiwum IPN w Gdańsku* [w:] *Marzec 1968 w Gdańsku*, red. M. Nurek, współpraca A. Wałek, K. Błaszowska, Gdańsk 2018, s. 125–145.

<sup>262</sup> A. Brożyniak, M. Gliwa, *Służba Bezpieczeństwa wobec opozycji antykomunistycznej w Polsce południowo-wschodniej w latach 1975–1980. Zarys problematyki*, ARwPL 2014, nr 12, s. 137–166.

<sup>263</sup> K. Dworaczek, *Studencki Komitet Solidarności we Wrocławiu 1977–1980*, t. 1: *Monografia*, wyd. 2 popr., Wrocław–Warszawa 2017.

ka Komaniecka-Lyp przedstawiła metody inwigilacji małopolskiej opozycji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych<sup>264</sup>.

W obszarze badań nad opozycją po 1980 r. najszybciej postępują studia nad aktywnością komunistycznego aparatu represji wobec Solidarności, co nie może dziwić, jeśli weźmiemy pod uwagę rolę, jaką związek odegrał w destabilizacji, a później demontażu systemu komunistycznego. Kilka artykułów poświęconych tej problematyce zamieszczono w pracy zbiorowej *Konfrontacje i negocjacje. Wokół konfliktów społeczno-politycznych w PRL z początku lat osiemdziesiątych XX wieku*<sup>265</sup>. Interesujące i zróżnicowane opracowania, poruszające problem działań SB i wschodnioniemieckiej Stasi wobec opozycji i przejawów oporu społecznego, zamieszczono w zbiorze *Ideologiczna współpraca. Władze wobec środowisk opiniotwórczych w PRL i NRD*, która ukazała się pod redakcją Sebastiana Ligarskiego, Krzysztofa Ruchniewicza oraz Dariusza Wojtaszyna<sup>266</sup>.

Prowadzono także badania dotyczące inwigilacji struktur centralnych i regionalnych, a nawet lokalnych niezależnego związku. Marcin Dąbrowski pisał o działaniach operacyjnych wobec Regionu Środkowo-Wschodniego NSZZ „Solidarność” w czasie jego jawnej aktywności latach 1980–1981<sup>267</sup>. Grzegorz Majchrzak przedstawił rozpracowanie I Zjazdu Solidarności<sup>268</sup>,

<sup>264</sup> M. Komaniecka-Lyp, *Totalna inwigilacja małopolskiej opozycji*, BIPN 2018, nr 1–2 (146–147), s. 142–152.

<sup>265</sup> *Konfrontacje i negocjacje. Wokół konfliktów społeczno-politycznych w PRL z początku lat osiemdziesiątych XX wieku*, red. M. Golon, K. Osiński, Bydgoszcz–Gdańsk 2015 (w tomie m.in.: G. Majchrzak, *Działania SB wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1982*, s. 219–231; M. Szymaniak, *Śłużba Bezpieczeństwa przeciwko „Solidarności” rolniczej w województwie bydgoskim (do końca 1982 roku)*, s. 232–273; P.P. Warot, *Przeciw rolniczej „Solidarności”*. Przypadek Piotra Wołkowicza, s. 274–303; K. Osiński, *Wykryć, kontrolować, zniszczyć. Działania tajnych służb PRL wobec Jana Rulewskiego w latach 1980–1981 (zarys problemu)*, s. 304–332; P. Rybarczyk, *Bydgoscy funkcjonariusze MO jako grupa dyspozycyjna wobec kryzysu PRL w latach 1980–1981*, s. 333–427).

<sup>266</sup> *Ideologiczna współpraca. Władze wobec środowisk opiniotwórczych w PRL i NRD*, red. S. Ligarski, K. Ruchniewicz, D. Wojtaszyn, Wrocław 2016 (w tomie m.in.: S. Ligarski, *Stasi i Śłużba Bezpieczeństwa na tropie twórców: rekonesans badawczy*, s. 7–21; T. Jaskułowski, *Między ideologiczną zgodnością a praktyczną rozbieżnością. Praktyka wspólnej infiltracji środowisk opozycyjnych w PRL przez MSW oraz wschodnioniemiecką Stasi w latach 80. XX w. Wstęp do analizy*, s. 22–34; M. Świder, *IM „Christian” – dziennikach i „enerdowski Walęsa”, czyli o rozpracowaniu Solidarności przez Stasi*, s. 69–86; K. Lenski, *Uniwersytet i tajne służby w NRD i PRL pomiędzy budową a upadkiem muru. Wzajemne powiązania i porównanie na przykładzie uniwersytetu w Jenie*, s. 110–126; A. Pasko, *Aparat bezpieczeństwa wobec sportowców w PRL*, s. 144–156).

<sup>267</sup> M. Dąbrowski, *NSZZ „Solidarność” Region Środkowo-Wschodni w latach 1980–1981*, Lublin 2014.

<sup>268</sup> G. Majchrzak, *I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność” i jego rozpracowanie przez Śłużbę Bezpieczeństwa [w:] Regionalny wymiar „Solidarności” 1980–1981. Szczecin na tle kraju*, red. A. Kubaj, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 171–190.

a także inne działania SB wobec działaczy związku<sup>269</sup> oraz historię stanu wojennego<sup>270</sup>. O sprawie krypt. „Nadajnik”, czyli rozpracowaniu Radia Solidarność w Świdniku, pisała Ewa Rzczkowska<sup>271</sup>, natomiast o pracy operacyjnej i represjach wobec działaczy związku z elektrociepłowni w Zielonej Górze – Robert Skobelski i Ireneusz Wojewódzki<sup>272</sup>.

Zajmowano się także aktywnością komunistycznego aparatu represji wobec drugiego obiegu wydawniczego. Kilka tekstów na ten temat pomieszczono w pracy zbiorowej *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku* pod redakcją Przemysława Gasztolda-Senia, Natalii Jarskiej i Jana Ołaszka<sup>273</sup>. O działaniach SB wobec poznańskiej Solidarności oraz osób zaangażowanych w konspiracyjny druk w tym regionie pisał Przemysław Zwiernik<sup>274</sup>.

Przedstawiono działania operacyjne i represje wobec pojedynczych działaczy związku. W przypadku Ewy Kuberny zrobiła to Joanna Karbarz-Wilińska<sup>275</sup>, Krzysztofa Kozłowskiego – Marek Lasota<sup>276</sup>, Konstantego Miodowicza – Ryszard Oleszkowicz, Damian Szlachter oraz Kaja Popoff-Szczepańska<sup>277</sup>.

Odrębny rozległy obszar badawczy stanowią prace dotyczące stanu wojennego i represji z lat 1981–1983. O działaniach bezpieki w tym okresie na Śląsku

<sup>269</sup> G. Majchrzak, „Solidarność” na celowniku. Wybrane operacje SB przeciwko związkowi i jego działaczom, Poznań 2016.

<sup>270</sup> Idem, *Tajemnice stanu wojennego*, Warszawa 2016.

<sup>271</sup> E. Rzczkowska, *Kryptonim „Nadajnik”. Służba Bezpieczeństwa PRL wobec Radia Solidarność w Świdniku w latach 1983–1989*, RH 2017, z. 2, s. 149–176.

<sup>272</sup> R. Skobelski, I. Wojewódzki, „Solidarność” w elektrociepłowni w Zielonej Górze w latach 1980–1982. Od legalnej działalności po konspirację i aresztowanie działaczy związkowych [w:] *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 2, red. T. Kozłowski, J. Ołazek, Warszawa 2014, s. 281–292.

<sup>273</sup> *Drugi obieg w PRL na tle samizdatu w państwach bloku sowieckiego po 1956 roku*, red. P. Gasztold-Seń, N. Jarska, J. Ołazek, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: G. Waligóra, *Służba Bezpieczeństwa wobec niezależnego ruchu wydawniczego w latach 1976–1980*, s. 395–410; G. Wołk, *Służba Bezpieczeństwa wobec pism i wydawnictw drugiego obiegu w latach 1980–1990*; C. Kuta, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec drugiego obiegu w okresie stanu wojennego na przykładzie Wydawnictwa im. gen. Nila Fieldorfa*, s. 441–454).

<sup>274</sup> P. Zwiernik, *Prasa podziemna opozycji politycznej w Poznaniu*, Warszawa–Poznań 2014.

<sup>275</sup> J. Karbarz-Wilińska, „Wróg ustroju”. Działalność opozycyjna w latach osiemdziesiątych XX wieku i represje władz wobec Ewy Kuberny, PAIPN 2017, t. 7, s. 223–236.

<sup>276</sup> M. Lasota, *Kryptonim: „Redaktor”*, PBW (wyd. specjalne z okazji 80. urodzin Krzysztofa Kozłowskiego, pierwszego szefa Urzędu Ochrony Państwa) 2011, s. 42–55.

<sup>277</sup> R. Oleszkowicz, D. Szlachter, K. Popoff-Szczepańska, *Konstanty Miodowicz w teczach bezpieki*, PBW (wyd. specjalne – pamięci płk. Konstantego Miodowicza, byłego dyrektora Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa) 2014, s. 107–142.

Opolskim pisał Zbigniew Bereszyński<sup>278</sup>, na ziemi myszkowskiej – Kazimierz Mieroszewski<sup>279</sup>, o aktywności służb wobec działaczy Solidarności z Tomaszowa Mazowieckiego – Sebastian Pilarski<sup>280</sup>. Adam Chmielecki i Łukasz Sołtysik przybliżyli sprawę zbrodni lubińskiej z 1982 r.<sup>281</sup>

Sporą liczbę opracowań poświęcono internowanym. Ogólne kwestie związane z tym rodzajem represji poruszał Andrzej Friszke<sup>282</sup>. Wydano także pracę zbiorową poświęconą tej grupie opozycjonistów pod redakcją Tomasza Kurpiera i Jarosława Nei<sup>283</sup>. Mniejsze studia opublikowało kilku autorów: Tomasz Kozłowski pisał o Lechu Wałęsie<sup>284</sup>, Kamila Orman o internowanych łodziankach<sup>285</sup>, a Grzegorz Majchrzak – o internowanych z warszawskiej Ochoty<sup>286</sup>. Wątki związane z internowaniem działaczy PZPR rządzących

<sup>278</sup> Z. Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, t. 2: *Od stanu wojennego do zmian ustrojowych w kraju*, Opole 2014.

<sup>279</sup> K. Mieroszewski, *Stan wojenny na ziemi myszkowskiej w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, „Zeszyty Myszkowskie” 2017, nr 4, s. 103–113.

<sup>280</sup> S. Pilarski, *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa wobec działaczy NSZZ „Solidarność” w Tomaszowie Mazowieckim w okresie stanu wojennego* [w:] *Niedziela bez „Teleranka”*. Piotrków Trybunalski – Tomaszów Mazowiecki w okresie stanu wojennego 1981–1983, red. M. Hubka, A. Wróbel, Piotrków Trybunalski – Tomaszów Mazowiecki 2014, s. 58–87.

<sup>281</sup> A. Chmielecki, *Zbrodnia lubińska 1982. Śmierć w rocznicę Sierpnia*, Warszawa 2017; Ł. Sołtysik, *Położenie na ludzi. Zbrodnia lubińska 31 sierpnia 1982 roku*, BIPN 2017, nr 7–8 (140–141), s. 152–170.

<sup>282</sup> A. Friszke, *Internowani, aresztowani, skazani, pozbawieni wolności w okresie stanu wojennego 1981–1983/1984*, „Kwartalnik Historyczny” 2017, nr 2, s. 267–293; idem, *Sprawa jedenastu. Uwięzienie przywódców NSZZ „Solidarność” i KSS „KOR” 1981–1984*, Kraków 2017.

<sup>283</sup> *Internowani i uwięzieni w stanie wojennym*, red. T. Kurpierz, J. Neja, Katowice–Warszawa 2018 (w tomie: W. Polak, *Specyfika represji stanu wojennego*, s. 13–35; M. Zwolski, *Internowanie jako łatwe narzędzie represji na przykładzie województw północno-wschodniej Polski*, s. 37–48; G. Wolk, *Paszport w jedną stronę? Emigracja internowanych po wprowadzeniu stanu wojennego*, s. 49–74; M. Marcinkiewicz, „... by sprawiedliwość była rozłożona równomiernie” – internowanie byłych prominentów PZPR, s. 75–101; E. Koj, *Zbrodnie stanu wojennego*, s. 103–114; K. Łabędź, *Prasa podziemna z 1982 roku o internowanych i aresztowanych w stanie wojennym*, s. 115–124; A. Sznajder, *Ośrodek Odosobnienia Internowanych w Zakładzie Karnym w Zabrze-Zaborzu 1981–1982*, s. 125–145; D. Węgrzyn, *Internowania w województwie bielskim*, s. 147–170; M. Dąbrowski, *Ośrodki odosobnienia dla internowanych na Lubelszczyźnie (1981–1982)*, s. 171–183; Z. Bereszyński, *Internowanie i inne formy pozbawienia wolności jako instrument represji oraz środek pracy operacyjnej SB w województwie opolskim w okresie stanu wojennego i po jego zawieszeniu*, s. 185–205; B. Perlak, *Powołanie ośrodków odosobnienia i translokacje internowanych do ośrodków podległych OZZK we Wrocławiu*, s. 207–220; A. Kazański, *Wyroki Sądu Marynarki Wojennej w Gdyni w sprawach politycznych stanu wojennego w województwie gdańskim*, s. 221–235; J. Okoń, *Obozowa twórczość poeticka internowanych z Regionu Śląsko-Dąbrowskiego*, s. 237–316).

<sup>284</sup> T. Kozłowski, *Miedzy szantażem i polityką. Internowanie Lecha Wałęsy*, WiS 2016, t. 9, s. 33–45.

<sup>285</sup> K. Orman, *Na gołdapskiej ziemi. Łodzianki internowane w okresie stanu wojennego* [w:] *Stan wojenny z perspektywy lokalnej. Łódź i region 1981–1983*, red. S. Hadrzyśiak, Piotrków Trybunalski 2013, s. 34–40.

<sup>286</sup> G. Majchrzak, *Internowani z Ochoty – na tle stanu wojennego*, Warszawa 2013.

w Polsce w latach siedemdziesiątych można odnaleźć w monografii Jakuba Szumskiego *Rozliczenia z ekipą Gierka 1980–1984*<sup>287</sup>.

Ciekawy tekst o aktywności podejmowanej przez pion śledczy w Bydgoszczy w związku z internowaniem opozycjonistów opublikowali Krzysztof Osiński i Piotr Rybarczyk<sup>288</sup>. Jego znaczenie jest tym większe, że o pracy operacyjnej tego pionu wiemy stosunkowo niewiele, gdyż dokumenty tzw. działu specjalnego w większości zostały zniszczone.

W literaturze pojawiły się prace poświęcone represjom skierowanym przeciwko innym organizacjom niż NSZZ „Solidarność”. Rozpracowaniem „Solidarności Walczącej” przez SB, a także służby sowieckie i wschodnioniemieckie, zajęła się Hanna Labrenz-Weiss<sup>289</sup>. Jarosław Wąsowicz przedstawił rozpracowanie bydgoskiej Federacji Młodzieży Walczącej<sup>290</sup>, a Marcin Krzanicki – działania operacyjne wobec rzeszowskiego Ruchu „Wolność i Pokój”<sup>291</sup>. W pracy zbiorowej pod redakcją Andrzeja W. Kaczorowskiego, Tomasza Kozłowskiego oraz Jana Olaszka kilka artykułów poświęcono rozpracowaniu i represjom skierowanym przeciwko rolniczej Solidarności<sup>292</sup>. Robert Ciupa pisał o Świącie Ludowym w 1981 r.<sup>293</sup> Z kolei Grzegorz Wołk przedstawił działania SB wobec socjalistów<sup>294</sup>.

O ruchu związkowym w Milicji Obywatelskiej i działaniach, które doprowadziły do jego stłumienia, pisał Wiktor Mikusiński<sup>295</sup>.

<sup>287</sup> J. Szumski, *Rozliczenia z ekipą Gierka 1980–1984*, Warszawa 2018.

<sup>288</sup> K. Osiński, P. Rybarczyk, *Rola Wydziału Śledczego KW MO w Bydgoszczy w internowaniu działaczy opozycji podczas stanu wojennego*, KB 2014, t. 35, s. 195–223.

<sup>289</sup> H. Labrenz-Weiss, *Operativer Vorgang „Sizilien”. Operacyjne rozpracowywanie „Solidarności Walczącej” przez SB, Stasi i KGB w świetle dokumentów wschodnioniemieckiej policji politycznej*, Wrocław 2016.

<sup>290</sup> J. Wąsowicz, *Sprawa operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Waleczni”. Służba Bezpieczeństwa wobec Federacji Młodzieży Walczącej w Bydgoszczy w latach 1988–1989* [w:] *Federacja Młodzieży Walczącej 1984–1990*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2015, s. 382–398.

<sup>291</sup> M. Krzanicki, *Kryptonim „Pacyfiści”. Ruch „Wolność i Pokój” w Rzeszowie w dokumentach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Od ostatnich Leśnych do „Solidarności”. Z dziejów opozycji politycznej i oporu społecznego w Polsce południowo-wschodniej (1956–1989)*, red. M. Gliwa, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2014, s. 346–380.

<sup>292</sup> *Opozycja i opór społeczny w Polsce po 1956 roku*, t. 3: *Rolnicza „Solidarność” w Polsce 1980–1989*, red. A.W. Kaczorowski, T. Kozłowski, J. Olaszek, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: A.W. Kaczorowski, *Internowania uczestników ruchu solidarnościowego na wsi*, s. 66–92; K. Seidel, *Służba Bezpieczeństwa wobec rolniczej „Solidarności” w województwie łęczyńskim w latach 1980–1989*, s. 178–186; M. Zwolski, *Służba Bezpieczeństwa wobec rolniczej „Solidarności” w województwie suwalskim w 1981 r.*, s. 187–204).

<sup>293</sup> R. Ciupa, „Robotnicy – Rolnikom”. Świąto Ludowe w Jastrzębiu-Zdroju w obiektywie Służby Bezpieczeństwa, Czp 2015, nr 2 (8), s. 168–171.

<sup>294</sup> G. Wołk, *SB wobec PPS* [w:] *Socjaliści Solidarności. Publikacja pokonferencyjna*, red. C. Miżejewski, T. Truskawa, Warszawa 2017, s. 33–40.

<sup>295</sup> W. Mikusiński, *Ruch związkowy funkcjonariuszy MO w 1981 r. Zarys historii*, Warszawa 2015.

Dużym zainteresowaniem badaczy cieszyła się aktywność aparatu represji podejmowana w całym okresie 1944–1989 wobec środowiska naukowego i twórczego – literatów, muzyków i artystów. Działania SB wymierzone w pierwszą z tych grup stały się przedmiotem pracy zbiorowej *Granice kompromisu. Naukowcy wobec aparatu władzy ludowej* pod redakcją Piotra Franaszka, w której zamieszczono kilka studiów dotyczących tematyki będącej przedmiotem niniejszego zestawienia<sup>296</sup>. Zbigniew Bereszyński pisał o represjonowaniu ludzi nauki z Opola<sup>297</sup>, Marcin Kruszyński – działaczy Solidarności z UMCS<sup>298</sup>. Maciej Sobieraj przedstawił działania SB wobec Jerzego Kłoczowskiego<sup>299</sup>, a Tadeusz P. Rutkowski omówił aktywność bezpieki w stosunku do Żydowskiego Instytutu Historycznego w latach sześćdziesiątych<sup>300</sup>.

Pokrewną tematyką jest aktywność komunistycznego aparatu represji wobec środowisk oświatowych. Podjęła ją – w ogólnym ujęciu dla lat 1945–1947 – Małgorzata Mastalerz-Krystjańczuk<sup>301</sup>, a w odniesieniu do Lubelszczyzny – Zbigniew Osiński<sup>302</sup>.

<sup>296</sup> *Granice kompromisu. Naukowcy wobec aparatu władzy ludowej*, red. P. Franaszek, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: K. Kawalec, *Milicyjny przegląd uczelni wrocławskich z lat sześćdziesiątych (na przykładzie Uniwersytetu)*, s. 12–22; M. Patelski, *Z szeregów Demokratycznej Armii Krajowej do stalinowskich więzień. Nieznane karty z biografii opolskiego matematyka – profesora Eugeniusza Szczepankiewicza*, s. 37–50; C. Kuta, *Działania aparatu represji wobec profesora Jana Kielańskiego*, s. 51–77; A. Arkusz, *Ruta Nagucka – filolog, tajny współpracownik ps. „Mag”*, s. 125–144; Z. Bereszyński, *Instytut Śląski w Opolu w krzywym zwierciadle doniesień tajnego współpracownika ps. „Jan”*, s. 145–169; S. Galij-Skarbińska, *Agent niepokorny. Historia tajnego współpracownika ps. „Stanisław”*, s. 170–187; W. Kunicki, *Przypadek Zenona Rudnickiego. Przyczynek do inwigilacji środowisk kościelnych i akademickich w Łodzi*, s. 188–211; W. Suleja, *Kryptonim „Ekonomista”*, s. 236–245; A. Synowiec, *Stanisław Nahlik – dyplomata, uczony, tajny współpracownik SB*, s. 246–273; P. Franaszek, *Przemysław Mroczkowski – filolog, historyk literatury angielskiej, figurant sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Topola”*, s. 274–291; M. Sikora, *Magia systemów sterowania, czyli profesor Węgrzyn, Francuzi i (kontr)wywiad PRL 1958–1976*, s. 292–328).

<sup>297</sup> Z. Bereszyński, *Śłużba Bezpieczeństwa i środowiska naukowe. Relacje ludzi nauki z aparatem represji na przykładzie Opola*, ARwPL 2014, nr 12, s. 225–270.

<sup>298</sup> M. Kruszyński, *Lubelska Śłużba Bezpieczeństwa wobec działaczy „Solidarności” na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej. Wybrane mechanizmy działania [w:] Ogniwa zakładowe i sekcje branżowe NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, red. Ł. Sołtysik, G. Waligóra, Wrocław–Warszawa 2018, s. 263–280.

<sup>299</sup> M. Sobieraj, *Miedzy oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, oprac. dokumentów M. Mroczek, Lublin 2015.

<sup>300</sup> T.P. Rutkowski, *Kierunki, cele i rezultaty działań Służby Bezpieczeństwa PRL wobec Żydowskiego Instytutu Historycznego (1961–1970)*, „Zagłada Żydów” 2017, nr 13, s. 160–180.

<sup>301</sup> M. Mastalerz-Krystjańczuk, *Represje wobec nauczycieli w świetle dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1945–1947*, ARwPL 2018, nr 16, s. 383–398.

<sup>302</sup> Z. Osiński, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec oświaty na Lubelszczyźnie w latach 1944–1989*, Lublin 2013.

Znaczącą liczbę artykułów poświęcono opisowi działań UB/SB wobec poetów i literatów. Wspomnieć tu należy autorów artykułów w pracy zbiorowej *Osaczeni – napiętnowani. Szkice o twórcach w PRL*, wydanej pod redakcją Sebastiana Ligarskiego<sup>303</sup>. Tematem tym zajmowali się także Paweł Bem, piszący o działaniach SB wobec Konstantego Jeleńskiego<sup>304</sup>, Jarosław Jakimczyk, podejmujący ogólniejsze zagadnienie wpływu bezpieki na artystów i twórców<sup>305</sup>, Andrzej W. Kaczorowski, prezentujący aktywność wspomnianej służby względem Witolda Szolgini<sup>306</sup>, Remigiusz Kasprzycki, przedstawiający pracę operacyjną bezpieki wobec krakowskiego oddziału Związku Literatów Polskich w latach 1970–1981<sup>307</sup>, Sebastian Ligarski i Grzegorz Majchrzak, autorzy popularnej monografii o literatach i artystach oraz działaniach aparatu represji wobec nich<sup>308</sup>, Joanna Siedlecka, pisząca – także w popularnej formie – o obrazie literatów w aktach SB<sup>309</sup>, Bogusław Tracz, przybliżający aktywność organów bezpieczeństwa PRL wobec Jana F. Lewandowskiego<sup>310</sup>, Edyta Wnuk, opisująca koszalińskich literatów rozpracowywanych przez bezpiekę<sup>311</sup>, oraz Mikołaj Wolski, ukazujący sylwetkę Leopolda Tyrmanda w optyce akt UB<sup>312</sup>.

Badano także działania służb wobec artystów. Kilka studiów poświęconych tej problematyce odnajdziemy w pracy zbiorowej *Muzyka. Konteksty*, wydanej

<sup>303</sup> *Osaczeni – napiętnowani. Szkice o twórcach w PRL*, red. S. Ligarski, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: S. Bednarek, D. Heck, „Marianna Bocian od dłuższego czasu pozostaje poza Wrocławiem”. *SB wobec poetki*, s. 131–152; P. Kardela, Erwin Kruk. *Bezpieka przeciw mazurskiemu pisarzowi*, s. 175–200; C. Kuta, „Wykonawca utworu słowno-muzycznego o wrogiem charakterze”. *Działania aparatu represji wobec Jana Krzysztofa Kelusa*, s. 201–231; S. Ligarski, *Wrocławska grupa teatralna „Nie Samym Teatrem...” w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, s. 232–244).

<sup>304</sup> P. Bem, *Sprawa kryptonim „Pascal”. Konstanty Jeleński w dokumentach Służby Bezpieczeństwa PRL [w:] Kariera pisarza w PRL-u*, red. M. Budnik, K. Budrowska, E. Dąbrowicz, K. Kościwicz, Warszawa 2014, s. 200–211.

<sup>305</sup> J. Jakimczyk, *Najweselejszy barak w obozie. Tajna policja komunistyczna jako krytyk artystyczny i kurator sztuki w PRL*, Warszawa 2015.

<sup>306</sup> A. W. Kaczorowski, *Służba Bezpieczeństwa na tropach Tola z Łyczakowa* [w:] *Cenzura komunistyczna wobec literatury pięknej*, red. K. Budrowska, WRH 2014, t. 10, s. 75–90.

<sup>307</sup> R. Kasprzycki, *Służba Bezpieczeństwa wobec krakowskiego oddziału Związku Literatów Polskich w latach 1970–1981*, SSEC 2014, t. 4, s. 34–48.

<sup>308</sup> S. Ligarski, G. Majchrzak, *Artyści, PRL i безпеka. Herbert, Miłosz, Hłasko i wielu innych...*, Łódź 2018.

<sup>309</sup> J. Siedlecka, *Biografie odtajnione. Z archiwów literackich bezpieki*, Poznań 2015.

<sup>310</sup> B. Tracz, „Ale ja nie chcę się z panem spotykać na kawie”. *Jana F. Lewandowskiego wygrana z SB*, CzP 2015, nr 2, s. 34–37.

<sup>311</sup> E. Wnuk, „Gdyby Dante był na etacie w UB...” *Koszalińscy literaci w aktach bezpieki (1960–1975)*, RK 2013, nr 41, s. 113–130.

<sup>312</sup> M. Wolski, „Zdecydowany reakcjonista”. *Leopold Tyrmand w dokumentach organów bezpieczeństwa z lat 1945–1962 (zarys problematyki)*, ARwPL 2017, nr 15, s. 381–404.

pod redakcją Karoliny Bittner i Doroty Skotarczak<sup>313</sup>. Anna Badura pisała o aktywności SB w stosunku do kompozytora Jana Gembalskiego<sup>314</sup>, Andrzej Sznajder przybliżył niejawne działania tej służby w związku z Konkursem Dyrygentów im. Grzegorza Fitelberga<sup>315</sup>, Tomasz Szymborski omówił inwigilację zespołu rockowego SBB<sup>316</sup>, Zygmunt Traczyk przedstawił Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych z perspektywy akt SB<sup>317</sup>, a Wiesław Zieliński opisał sprawę obiektową krypt. „Muza”<sup>318</sup>.

Problematykę aktywności organów bezpieczeństwa w stosunku do środowisk kontrkultury opisano w pracy zbiorowej *Od kontrkultury do New Age. Wybrane zagadnienia społeczno-kulturowe schyłku PRL i ich korzenie*<sup>319</sup>. Bogusław Tracz uwzględnił w swej monografii działania SB wobec środowiska hipisów<sup>320</sup>.

Wątki związane z poczynaniami bezpieki wobec środowisk niezależnych na Lubelszczyźnie odnajdziemy w pracy Piotra Gawryszczaka<sup>321</sup>. Kilka artykułów dotyczących aktywności SB zamieszczono w zredagowanym przez Natalię Jarską i Jana Olaszka zbiorze studiów, w którym podjęto problemy historii społecznej ostatniej dekady PRL<sup>322</sup>.

<sup>313</sup> Muzyka. Konteksty, red. K. Bittner, D. Skotarczak, Poznań 2016 (w tomie m.in.: J. Skolik, *Gry z SB i cenzurą Jacka Kaczmarskiego*, s. 59–68; D. Gwizdalska, *Środowisko muzyczne w aktach MSW*, s. 71–78; K. Bittner, *Antypaństwowa, antykomunistyczna, antyradziecka. Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec piosenki*, s. 91–111; R. Ławniczak, *Życie muzyczne w Bydgoszczy w latach 1959–1989 w dokumentach SB. Szkic do problemu*, s. 169–180).

<sup>314</sup> A. Badura, *Wroga i szkodliwa działalność „Organisty”*, CzP 2014, nr 1 (5), s. 47–52.

<sup>315</sup> A. Sznajder, *Pod „Batutą” SB*, CzP 2014, nr 1 (5), s. 53–55.

<sup>316</sup> T. Szymborski, *SBB okiem SB*, CzP 2014, nr 1 (5), s. 30–35.

<sup>317</sup> Z. Traczyk, *Festiwal Piosenki Radzieckiej w Zielonej Górze w dokumentach Służby Bezpieczeństwa (1982–1984)*, „Studia Zielonogórskie” 2016, t. 21, s. 81–88.

<sup>318</sup> W. Zieliński, *Sprawa Obiektowa kryptonim „Muza”*. Kronikarskie zapiski o działaniach osób zarejestrowanych jako tajni współpracownicy Służby Bezpieczeństwa PRL (w świetle dokumentów IPN), Rzeszów 2015.

<sup>319</sup> *Od kontrkultury do New Age. Wybrane zagadnienia społeczno-kulturowe schyłku PRL i ich korzenie*, red. E. Chabros, Wrocław 2014 (w tomie m.in.: B. Tracz, „Zdemoralizowane brudasy”. Początki ruchu hipisowskiego w Polsce oraz przeciwdziałania ze strony instytucji wychowawczych i represyjnych państwa, s. 225–250; J. Dardzińska, *Pomarańczowa Alternatywa w świetle akt operacyjnych Służby Bezpieczeństwa Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu*, s. 251–262; E. Chabros, „Myśl nie zatrzymaś pały, pałą nie zatrzymaś myśli”. Graffiti a organy represji na Dolnym Śląsku w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., s. 263–280).

<sup>320</sup> B. Tracz, *Hippiesi, kuddacze, chwasty. Hipisi w Polsce w latach 1967–1975*, Katowice–Kraków 2014.

<sup>321</sup> P. Gawryszczak, *Postawy niezależne wobec władz PRL na Lubelszczyźnie w latach 1956–1976*, Lublin 2016.

<sup>322</sup> *Spółczesność polskie w latach 1980–1989*, red. N. Jarska, J. Olaszek, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: M. Zaremba, *Klimat emocjonalny w Polsce lat osiemdziesiątych. Studium na podstawie raportów*

Do odrębnej kategorii należy zaliczyć artykuły poruszające wątek działań organów bezpieczeństwa PRL wobec osób czy środowisk niestawiających oporu systemowi. Adam Kochajkiewicz przybliżył materiały bezpieki dotyczące Andrzeja Rzeszotarskiego – barwnej postaci życia towarzyskiego Warszawy lat sześćdziesiątych<sup>323</sup>. Ryszard Mozgol opisał przedsięwzięcia omawianej służby związane z Olimpiadą Gołębi Pocztowych w Chorzowie w 1969 r.<sup>324</sup> Przedmiotem badań Elżbiety Pietrzyk była przestępczość gospodarcza<sup>325</sup>, a Dariusza A. Rymara – działania SB wobec byłego żołnierza PSZ, profesora weterynarii Stanisława Kirkora<sup>326</sup>.

Badano także aktywność organów bezpieczeństwa w stosunku do sportowców i działaczy sportowych. Sebastian Ligarski pisał o Głównym Komitecie Kultury Fizycznej i Sportu w czasie stanu wojennego<sup>327</sup>, Grzegorz Majchrzak – o inwigilacji olimpijczyków<sup>328</sup>, Michał Szynekiewicz – o operacyjnym zabezpieczeniu Mistrzostw Świata i Europy w Hokeju na Lodzie w Katowicach w 1976 r.<sup>329</sup>

Zbigniew Bereszyński podjął problem kontroli operacyjnej SB nad koleją w latach osiemdziesiątych<sup>330</sup>. Bartłomiej Kluska opisał niszowy, ale przez to interesujący i dobrze ilustrujący totalitarne tendencje systemu PRL problem działań tej służby wobec użytkowników wideoodtwarzaczy, w tym osób oglądających materiały niedopuszczone do oficjalnego obiegu przez cenzurę<sup>331</sup>.

---

*Biura „W”*, s. 13–34; T. Kozłowski, *Fale protestów więziennych 1981–1989*, s. 277–293; K. Nawrocki, *Milicjanci i złodzieje. Zorganizowane i mniej zorganizowane grupy przestępcze w województwie gdańskim*, s. 294–307).

<sup>323</sup> A. Kochajkiewicz, *Adam: „Rotmistrz”, „Wuj”, „Hrabia Lolo”. Andrzej Rzeszotarski w dokumentach aparatu represji*, PAIPN 2014, t. 7, s. 237–287.

<sup>324</sup> R. Mozgol, *Służba Bezpieczeństwa wobec Olimpiady Gołębi Pocztowych*, *CzP* 2013, nr 2 (4), s. 88–91.

<sup>325</sup> E. Pietrzyk, *Nowe przepisy prawne a przestępstwa polityczno-gospodarcze w latach 1944–1947 na przykładzie Krakowa*, PAIPN 2014, t. 7, s. 313–330.

<sup>326</sup> D.A. Rymar, *Stanisław Kirkor w oczach Urzędu Bezpieczeństwa – na marginesie biogramu Stanisława Kirkora autorstwa Marcina Grottela i Kazimierza Grottela*, *NRHA* 2014, nr 21, s. 315–335.

<sup>327</sup> S. Ligarski, *Główny Komitet Kultury Fizycznej i Sportu pod rządami komisarza wojskowego w czasie stanu wojennego* [w:] *Sport*, red. D. Skotarczak, K. Bittner, Poznań 2015, s. 61–74.

<sup>328</sup> G. Majchrzak, *Smutni panowie na olimpijskim szlaku. Inwigilacja polskich olimpijczyków przez Służbę Bezpieczeństwa*, Warszawa 2017.

<sup>329</sup> M. Szynekiewicz, *Operacja „Obiekt”. Działania Służby Bezpieczeństwa podczas Mistrzostw Świata i Europy w Hokeju na Lodzie w Katowicach w 1976 r.*, *CzP* 2013, nr 2 (4), s. 72–79.

<sup>330</sup> Z. Bereszyński, *Koleje pod specjalnym nadzorem. Służba Bezpieczeństwa jako instrument nadzoru państwowego nad koleją w czasach PRL (1980–1990)*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2017, nr 14, s. 73–101.

<sup>331</sup> B. Kluska, *Nie ma silnych, by to zlikwidować”. Służba Bezpieczeństwa wobec wideorewolucji*, PAIPN 2016, t. 9, s. 185–221.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

Choć znaczna część materiałów źródłowych została zniszczona, badacze starali się śledzić aktywność SB w czasie operacji socjotechnicznej z roku 1989. Odnajdziemy te wątki w kolejnym wydaniu klasycznej publikacji Antoniego Dudka *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*<sup>332</sup>. Studia regionalne, dotyczące wyborów kontraktowych, podejmowali Edyta Adamczyk-Pluta – w odniesieniu do Rzeszowszczyzny<sup>333</sup>, Paweł Fornal, piszący o ziemi brzozowskiej<sup>334</sup>, oraz Izabela Kuna, przedstawiająca sytuację w województwie suwalskim<sup>335</sup>.

### 3.5. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych

Działania operacyjne UB/SB oraz represje wobec Kościoła katolickiego od wielu lat cieszą się dużą popularnością wśród badaczy. Znacznie słabiej opisane są przedsięwzięcia tej służby wymierzone w inne wspólnoty religijne.

Wybrane aspekty aktywności Departamentu IV w latach siedemdziesiątych przedstawił Jakub Nowak<sup>336</sup>. Z ogólnej perspektywy o kształtowaniu się aparatu represji w kontekście walki z Kościołem pisał Marek Truszczyński<sup>337</sup>. W pracy zbiorowej omawiającej obchody Milenium Chrztu Polski, wydanej pod redakcją Bartłomieja Noszczaka, pomieszczono kilka artykułów o pracy operacyjnej SB lub działaniach represyjnych<sup>338</sup>. Z problematyką Milenium

<sup>332</sup> A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, wyd. 2, Kraków 2014.

<sup>333</sup> E. Adamczyk-Pluta, „Kampania kontrolowana”, czyli kandydaci rzeszowskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność” pod „szczególnym” nadzorem Służby Bezpieczeństwa, „Limes” 2014, nr 7, s. 163–187.

<sup>334</sup> P. Fornal, Wybory czerwcowe 1989 r. w Brzozowie i rejonie brzozowskim w raportach Służby Bezpieczeństwa, ARwPL 2014, nr 12, s. 271–299.

<sup>335</sup> I. Kuna, Sprawa obiektowa „Parlament”. Dokumentacja kontroli operacyjnej wyborów do sejmiku kontraktowego w województwie suwalskim, PAIPN 2014, t. 7, s. 159–170.

<sup>336</sup> J. Nowak, „Zwalczać wroga aktywność kleru...” – antykościelna działalność Departamentu IV MSW. Przypadek lat 70. ze szczególnym uwzględnieniem województwa krakowskiego, „Arcana” 2014, nr 116, s. 104–131.

<sup>337</sup> M. Truszczyński, Tworzenie się aparatu „bezpieki” w ramach walki władzy PRL z Kościołem rzymskokatolickim, „Studia Politologica Ucraino-Polona” 2012, t. 2, s. 86–94.

<sup>338</sup> *Pół wieku milenium. Religijne, polityczne i społeczne aspekty obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*. Studia i materiały, red. B. Noszczak, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: L. Zygmier, Religijne i polityczne aspekty uroczystości milenijnych w diecezji płockiej w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa, s. 53–90; E.K. Czaczkowska, Represje karno-administracyjne wobec uczestników uroczystości milenijnych w Warszawie w świetle materiałów archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej, s. 777–795; B. Noszczak, Renesans stalinizmu? Represjonowanie duchowieństwa katolickiego przez komunistyczny aparat władzy podczas obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967) – przypadek o. Czesława Białka SJ, s. 797–828).

zmierzili się także Janusz Borowiec<sup>339</sup>, Tomasz Gocel<sup>340</sup> i Krzysztof Osowiecki<sup>341</sup>.

Sporo prac dotyczyło aktywności organów bezpieczeństwa Polski „ludowej” wobec zakonów. Wydano publikację zbiorową o działaniach operacyjnych podejmowanych wobec dominikanów<sup>342</sup>, a autorską książkę poświęconą tej kwestii wydał Józef Puciłowski<sup>343</sup>. Ukazał się także zbiór studiów na temat represji wobec jezuitów prowincji Polski południowej<sup>344</sup>. Martyna Grądzka-Rejak i Józef Marecki zredagowali tom studiów dotyczących duchownych – w tym zakonników – przebywających w więzieniach, obozach i miejscach

<sup>339</sup> J. Borowiec, *Służba Bezpieczeństwa i administracja państwowa wobec obchodów milenijnych w województwie rzeszowskim w 1966 r.*, PHA 2016, t. 28, s. 155–176.

<sup>340</sup> T. Gocel, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec duchowieństwa diecezji kieleckiej w latach Wielkiej Nowenry i Milenium Chrztu Polski (1957–1966)* [w:] *W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67)*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk, S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 83–100.

<sup>341</sup> K. Osowiecki, *Departament I MSW PRL wobec obchodów Milenium poza granicami kraju* [w:] *Obchody Milenium na uchodźstwie w 50. rocznicę*, red. R. Łatka, J. Żaryn, Warszawa 2016, s. 175–218.

<sup>342</sup> *Komunistyczny aparat represji wobec Polskiej Prowincji Dominikanów*, red. M. Miławicki, M. Wenklar, Kraków 2015 (w tomie m.in.: Ł. Marek, *Służba Bezpieczeństwa wobec Polskiej Prowincji Dominikanów. Zarys zagadnienia*, s. 60–102; J. Puciłowski, *Motywy uwikłania się dominikanów w kontakty z aparatem represji PRL*, s. 103–108; F. Musiał, *Działalność WUBP/WUdsBP w Krakowie przeciw wspólnotom zakonnym w latach 1945–1956. Rekonesans badawczy*, s. 109–207; M. Kasprzycki, *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa wobec zakonów męskich w Krakowie w latach 1957–1975*, s. 208–249; J. Marecki, *Dominikanie krakowscy w świetle sprawozdań funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa z lat 1945–1956*, s. 250–269; M. Grubka, *Działania władz państwowych i kościelnych wobec gdańskiego duszpasterza akademickiego o. Sławomira Stomy OP (1979–1985)*, s. 270–288; Z. Fenrych, *Interwencja Służby Bezpieczeństwa w dominikańskim DA w Poznaniu w 1961 roku w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, s. 289–298; J.A. Spież, *Wydarzenia 23 listopada 1961 r. w klasztorze oo. Dominikanów w Poznaniu i ich konsekwencje*, s. 299–316).

<sup>343</sup> J. Puciłowski, *Portrety imienne i bezimienne. Polscy dominikanie a безпеka 1945–1989*, Kraków 2017.

<sup>344</sup> *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014 (w tomie: J. Marecki, *Komunistyczne państwo wobec wspólnot zakonnych*, s. 9–24; R. Terlecki, *Jezuici w PRL. Zarys problematyki*, s. 25–35; A. Kura, *Wymiar sprawiedliwości wobec jezuitów. Wybrane zagadnienia*, s. 37–43; F. Musiał, *Krakowska безпеka wobec jezuitów Prowincji Małopolskiej 1945–1956*, s. 45–94; R. Szczypka-Szczęch, *Inwigilowani, sądzeni, skazani – ojcowie Wiktor Macko SJ i Romuald Moskała SJ*, s. 95–136; M. Komaniecka, *Inwigilacja jezuitów w woj. krakowskim metodami techniki operacyjnej*, s. 137–158; M. Kasprzycki, *Nowosądecki aparat represji przeciw jezuitom w latach 1945–1975*, s. 159–210; J. Szarek, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Wspólnoty Akademickiej Jezuitów w latach 70. XX wieku – zarys zagadnienia*, s. 211–223; G. Pańko, *Jezuickie Duszpasterstwa Akademickie Wrocławia i Opola w latach 1950–1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa. Zarys problematyki*, s. 225–236; A.P. Bieś, *Jezuici zarejestrowani jako osobowe źródła informacji – skala problemu*, s. 237–263; W. Frazik, *Casus tajnego współpracownika pseudonim „Kazek”*, s. 265–292; S. Bogaczewicz, *O. Adam Wiktor SJ i administrowana przez niego parafia św. Klemensa Dworzaka we Wrocławiu w świetle dokumentów SB*, s. 293–338; *Słowo o. Prowincjała Wojciecha Ziółka SJ zamykające obrady konferencji „Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej”*, s. 339–341).

internowania<sup>345</sup>. Represje wobec osób zakonnych omówiono w pracy zbiorowej pod redakcją Józefa Figla<sup>346</sup>. Opublikowano również wydawnictwo rocznicowe poświęcone wysiedleniu siostr służebniczek NMP do obozów pracy<sup>347</sup>.

Ukazały się także artykuły na temat represji wobec michalitów – autorstwa Pawła Fornala<sup>348</sup>, jadwiżanek – Kariny Haliny Domagały<sup>349</sup>, jezuitów – Mateusza Ihnatowicza<sup>350</sup>, kapucynów – Krzysztofa Kaczmarzkiego<sup>351</sup> i Pawła Błażewicza<sup>352</sup>, marianów – Krzysztofa Bielawnego<sup>353</sup> oraz Zgromadzenia

<sup>345</sup> „Bić takiego wroga jak kler”. Osoby duchowne i zakonne w miejscach odosobnienia za żelazną kurtyną, red. M. Grądzka-Rejak, J. Marecki, Kraków–Warszawa 2016 (w tomie: F. Musiał, *Osoby duchowne i zakonne w miejscach odosobnienia w Polsce „ludowej” – stan badań*, s. 25–33; M. Różański, *Ustawodawstwo komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Polsce*, s. 35–57; J. Marecki, *Atmosfera religijna w miejscu internowania Prymasa Stefana Wyszyńskiego w Stoczku Warmińskim w świetle donosów informatora o pseudonimie „Krystyna”*, s. 59–77; R. Łatka, *Prymas Stefan Wyszyński w Stoczku – wizja literacka a rzeczywistość*, s. 79–94; W. Szetelnicki, *Więzienne losy ojca Andrzeja Tadeusza Deptucha – studium przypadku*, s. 95–111; D. Kozieł, *Dzień zakonnic w areszcie śledczym i w więzieniu po wyroku w latach 1952–1956 na podstawie wspomnień nazaretanki siostry Izabelli Machowskiej*, s. 113–127; D. Pasich, *Centralne Więzienie w Rawiczu i jego dwaj więźniowie: ksiądz doktor Piotr Oborski i ksiądz Zbigniew Gadomski*, s. 129–149; P. Wiejaczka, *Internowanie siostr benedyktynek z opactwa pod wezwaniem św. Wojciecha w Staniątkach w klasztorze Bernardynów w Alwerni*, s. 151–165; *Relacje siostr elżbietanek na temat akcji „x-2” i życia w obozach pracy*, oprac. Ł. Marek, s. 193–213; *Więzienna codzienność w dwugłosie księży Teodora Lichoty i Stanisława Sierli*, oprac. Ł. Marek, s. 215–228; *Pamiętnik pobytu benedyktynek zesłanych do Alwerni*, oprac. J. Marecki, s. 229–284).

<sup>346</sup> *Represje systemu komunistycznego wobec zakonów w Polsce. Referaty ze spotkania prowincjalnego salwatorianek w Goczałkowicach-Zdroju*, red. J. Figiel, Kraków 2016 (w tomie: J. Marecki, *Represje wobec siostr zakonnych na ziemiach polskich w latach 1944–1989*, s. 13–35; G. Jablonka, *70. rocznica męczeńskiej śmierci Sióstr Salwatorianek w Mikołowie*, s. 37–55; N. Raczkowska, *Trud budowania Polskiej Prowincji Kongregacji Sióstr Boskiego Zbawiciela*, s. 73–102).

<sup>347</sup> *60 rocznica wysiedlenia Sióstr Służebniczek NMP Prowincji Opolskiej do obozów pracy w latach 1954–1956 (1957). Z kart historii Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej*, oprac. V.[I.] Guzy, Wrocław–Katowice 2014.

<sup>348</sup> P. Fornal, *Działalność niepodległościowa michalitów w Miejsu Piastowym i represje aparatu bezpieczeństwa PRL wobec zgromadzenia i jego wychowanków*, ZHW 2014, nr 40, s. 75–103.

<sup>349</sup> K.H. Domagała, *Zgromadzenie Sióstr św. Jadwigi Prowincja Katowicka w latach 1945–1989*, Lublin 2014.

<sup>350</sup> M. Ihnatowicz, *O. Andrzej Koprowski SI jako duszpasterz akademicki w Lublinie w latach 70. XX w. w zainteresowaniu Służby Bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, SG 2017, t. 41, s. 43–51; *idem*, *Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka jezuitów za kadencji prowincjała o. Władysława Janczaka SI w dokumentacji resortu bezpieczeństwa (1968–1973)*, SG 2018, t. 43, s. 97–113; *idem*, *Wizyta generała zakonu jezuitów o. Pedro Arrupe SI w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w 1969 r. w dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, SG 2018, t. 42, s. 99–104.

<sup>351</sup> K. Kaczmarzki, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec klasztoru oo. Kapucynów w Krośnie w latach 1981–1989*, NP 2017, t. 127, s. 267–300.

<sup>352</sup> P. Błażewicz, *„Agentura Watykanu”. Parafia kapucynów we Wrocławiu w latach 1981–1989*, BIPN 2018, nr 10 (155), s. 136–149.

<sup>353</sup> K. Bielawny, *Księża marianie w raportach Urzędu Bezpieczeństwa w latach 1949–1954*, „Ephemerides Marianorum” 2015, t. 4, s. 185–202.

Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi – Laurencji M. Jędrzejczak<sup>354</sup>. Józef Marecki wydał drugi tom leksykonu biograficznego duchownych prześladowanych na terenie województwa krakowskiego<sup>355</sup>. Różnym aspektom działań komunistycznego aparatu represji wobec Kościoła poświęcono artykuły zebrane w tomie *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, opublikowanym pod redakcją Wojciecha Polaka, Arkadiusza Czwołka i Sylwii Galij-Skarbińskiej<sup>356</sup>.

Podjmowano także studia ukazujące działania SB na poziomie regionalnym oraz lokalnym. Należy do nich zbiór artykułów pod redakcją Ewy Wojcieszek, w którym pomieszczono prace ukazujące wybrane poczynania tej służby wobec Kościoła na Środkowym Nadodrzu w latach siedemdziesiątych<sup>357</sup> i osiemdziesiątych<sup>358</sup>. Zbigniew Bereszyński pisał o rozpracowaniu Kościoła na Śląsku Opolskim<sup>359</sup>, Paweł Gługła – w Wadowicach<sup>360</sup>, Tomasz

<sup>354</sup> L.M. Jędrzejczak, *Represje władz komunistycznych wobec Sióstr „Wspólnej Pracy” na terenie Wielkopolski Wschodniej w latach 1945–1970*, PMO 2014, t. 1, s. 79–90.

<sup>355</sup> J. Marecki, *Represje wobec osób duchownych i zakonnych na terenie woj. krakowskiego 1944–1975. Leksykon biograficzny*, t. 2, Kraków 2016.

<sup>356</sup> *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, red. W. Polak, A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, Toruń 2017 (w tomie m.in.: E. Wojcieszek, *Nielubiany hierarcha – aparat represji PRL wobec arcybiskupa Jerzego Stroby w latach 1958–1990*, s. 119–138; M. Komaniecka, *Ojciec Krzysztof Michałowski w sieci tajnych służb. Wybrane zagadnienia współpracy*, s. 139–154; Ł. Marek, *„Teczki na parafie” jako forma działań operacyjno-dokumentacyjnych Służby Bezpieczeństwa*, s. 173–192; M. Kasprzycki, *SB i partia wobec naboru do wyższych seminariów duchownych w latach sześćdziesiątych i pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX w. w województwie krakowskim*, s. 193–214; P. Ruchlewski, *Tajny współpracownik „Kowalik” – agent idealny*, s. 281–310; M. Marcinkiewicz, *Kościół zaszantażowany? Internowanie duchownych w stanie wojennym*, s. 339–356; J. Słupczyński, *Osobowe Źródła Informacji Departamentu I MSW PRL na tzw. kierunku watykańskim w latach osiemdziesiątych XX w. Przypadek ojca Konrada Hejmo – próba podsumowania*, s. 357–379; P. Pleskot, *Następny po Popiełuszcze. Wokół śmierci księdza Stefana Niedzielaka*, s. 381–403).

<sup>357</sup> *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1970–1980*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2014 (w tomie m.in.: E. Liszkowska, *Kościół katolicki na Środkowym Nadodrzu w walce o własną tożsamość w raportach SB z lat 1977–1978. Zarys problemu*, s. 49–59; R. Reczek, *Reakcje społeczeństwa lubuskiego wobec wyboru papieża Polaka i jego pierwszej pielgrzymki do ojczyzny w dokumentach SB województwa zielonogórskiego*, s. 83–103; A. Kuligowska, *Problem kontaktów Polaków i Niemców w dokumentach aparatu bezpieczeństwa WUSW w Zielonej Górze w latach siedemdziesiątych XX w.*, s. 113–121).

<sup>358</sup> *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1980–1989*, red. E. Wojcieszek, Warszawa–Poznań 2016 (w tomie m.in.: E. Liszkowska, *Metody pracy operacyjnej SB wobec biskupa Wilhelma Pluty. Próba analizy dokumentacji*, s. 87–96; D. Śmierchalski-Wachocz, *Ksiądz kanonik Benedykt Pacyga – „inwigilowany pasterz”*, s. 107–115).

<sup>359</sup> Z. Bereszyński, *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Kościoła katolickiego na przykładzie Śląska Opolskiego i sąsiednich terenów dolnośląskich w latach 1945–1950*, SŚ 2018, t. 82, s. 17–42.

<sup>360</sup> P. Gługła, *Inwigilacja i komunistyczne represje wobec wadowickiego Kościoła na podstawie wybranych dokumentów Służby Bezpieczeństwa z 1961 roku*, WPHK 2017, nr 20, s. 22–54.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

Michał Kolmasiak – w Krzętowie<sup>361</sup>, Anna Kołodrubiec – w powiatach oleśnickim i sycowskim<sup>362</sup>, Konrad Konkol – w województwie koszalińskim<sup>363</sup>, Łukasz Majewski – w województwie katowickim<sup>364</sup>, Tomasz Pączek – w Słupsku<sup>365</sup>, Agata Rak – w województwie rzeszowskim<sup>366</sup>, Waldemar Rozyński – w Grudziądzu<sup>367</sup>, Grzegorz Słodkowski – w Starachowicach<sup>368</sup>, Dariusz Śmierchalski-Wachocz – w północno-zachodniej Polsce<sup>369</sup> i na Pomorzu Zachodnim<sup>370</sup>, a Piotr Tylec – w diecezji sandomierskiej<sup>371</sup>.

Prowadzono także badania problemowe. Piotr Abryszeński pisał o stosunku duchownych do zdławienia rewolty robotniczej z grudnia 1970 r.<sup>372</sup>, Piotr Bączek o aktywności SB w związku z wydarzeniami uznawanymi za

<sup>361</sup> T.M. Kolmasiak, *Powojenne represje wobec Kościoła Katolickiego na przykładzie miejscowości Krzętów*, „Zeszyty Radomszczańskie” 2016, t. 11, s. 183–187.

<sup>362</sup> A. Kołodrubiec, *SB i PZPR wobec Kościoła w powiecie oleśnickim i sycowskim w latach 1960–1966. Zarys działań*, „Miscellanea Oleśnickie” 2016, nr 1/2, s. 103–113.

<sup>363</sup> K. Konkol, *Metody działań organów bezpieczeństwa wobec duchowieństwa i wiernych Kościoła Rzymskokatolickiego w województwie koszalińskim w latach 1950–1975*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2017, z. 1, s. 79–123.

<sup>364</sup> Ł. Majewski, *Konflikty parafii z władzą ludową na terenie województwa katowickiego do 1969 r. w świetle dokumentów IV Wydziału Komendy Wojewódzkiej MO w Katowicach [w:] Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, t. 4, red. K. Całus, R. Majzner, Częstochowa 2017, s. 223–232.

<sup>365</sup> T. Pączek, *Działania Służby Bezpieczeństwa i innych organów państwa wobec Kościoła katolickiego w Słupsku w latach 1975–1990*, „Scripta Historica” 2015, nr 21, s. 239–261.

<sup>366</sup> A. Rak, *Represje o charakterze personalnym wymierzone w duchownych Kościoła rzymskokatolickiego w Rzeszowskim w latach 1944–1968*, „Resovia Sacra. Studia teologiczno-filozoficzne diecezji rzeszowskiej” 2016, t. 23, s. 247–263.

<sup>367</sup> W. Rozyński, *Represje wobec Kościoła katolickiego w Grudziądzu w latach 1945–1964 w świetle kwestionariusza episkopatu Polski*, RG 2014, t. 22, s. 229–233.

<sup>368</sup> G. Słodkowski, *Działania aparatu bezpieczeństwa w Starachowicach wobec Kościoła rzymskokatolickiego w latach 1945–1956. (Utworzenie i struktura urzędu, funkcjonariusze, agentura)*, SS 2016, t. 23, s. 73–100; *idem*, *Działania Aparatu Bezpieczeństwa w Starachowicach wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1956. (Zagadnienia organizacyjne i personalne Kościoła)*, SS 2017, t. 24, s. 35–78.

<sup>369</sup> D. Śmierchalski-Wachocz, *Duchowieństwo rzymskokatolickie na Pomorzu Zachodnim, Środkowym i ziemi lubuskiej w świetle dokumentów państwowych z lat 1945–1989*, t. 1, Zielona Góra 2014.

<sup>370</sup> *Idem*, *Prześadowanie duchowieństwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956. Metody i przykłady [w:] Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim 1945–1956*, t. 1: 1945–1956, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2016, s. 75–88; *idem*, *Prześadowanie duchowieństwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1956–1972. Metody i przykłady [w:] Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 2: 1956–1972, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Szczecin 2017, s. 273–291; *idem*, *Prześadowanie duchowieństwa na Pomorzu Zachodnim w latach 1972–1978. Metody i przykłady [w:] Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Warszawa–Szczecin 2018, s. 329–347.

<sup>371</sup> P. Tylec, *Inwigilacja duchowieństwa diecezji sandomierskiej w świetle dokumentu KW MO w Kielcach z dnia 6 października 1961 roku*, FHC 2017, t. 23, nr 2, s. 465–490.

<sup>372</sup> P. Abryszeński, *Stanowisko duchownych Pomorza Gdańskiego wobec Grudnia 1970 w świetle dokumentów SB. Próba charakterystyki*, DzN 2015, nr 1, s. 137–153.

cuda<sup>373</sup>, Jarosław Durka o pielgrzymkach nauczycieli<sup>374</sup>, Szymon Fedorowicz o procesji Bożego Ciała w Krakowie<sup>375</sup>, Konrad Konkół o NSD w Słupsku<sup>376</sup>, Paweł Kowal o recepcji przez SB polityki wschodniej Watykanu<sup>377</sup>, Małgorzata Krupecka o Warszawskiej Pielgrzymce Piesze<sup>378</sup>, a WenancjusZ Zmuda o duszpasterstwie akademickim w Bydgoszczy<sup>379</sup>.

Janusz Stefaniak charakteryzował kapłanów z województw katowickiego i łódzkiego przez pryzmat ich postaw wobec reżimu<sup>380</sup>. Opisano także przypadki inwigilacji i stosowania represji wobec poszczególnych duchownych. Wśród tych prac odnotować należy artykuły: Arkadiusza Czwołka o ks. Feliksie Oździe<sup>381</sup>, Grzegorza Goryńskiego o s. Orencji<sup>382</sup>, Bogusława Górki o o. Władysławie Janczaku<sup>383</sup>, Iwony Machały o ks. Franciszku Gębale<sup>384</sup> oraz ks. Konradzie Szwedzie<sup>385</sup>, Józefa Mareckiego i Filipa Musiała o kard. Adamie

<sup>373</sup> P. Bączek, *Działania komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w odpowiedzi na wydarzenia uznawane za cuda w latach 1946–1953*, „Saeculum Christianum” 2014, t. 21, s. 279–290; *idem*, *Rozpracowanie przez aparat bezpieczeństwa PRL ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego i o. Mariana Pirożyńskiego na przykładzie działalności tajnego współpracownika o pseudonimie „Ptaszyńska”*, „Studia Redemptorystowskie” 2015, nr 13, s. 317–335.

<sup>374</sup> J. Durka, *Pielgrzymki nauczycieli na Jasną Górę w latach 60. i 70. XX wieku w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, „Forum Pedagogiczne” 2016, nr 2, cz. 2, s. 161–175.

<sup>375</sup> S. Fedorowicz, *Walka kardynała Wojtyły o katedralną procesję Bożego Ciała na Rynek krakowski (w świetle materiałów SB)*, „Arcana” 2014, nr 116, s. 61–103.

<sup>376</sup> K. Konkół, *Organy bezpieczeństwa wobec Niższego Seminarium Duchownego w Słupsku*, SSH 2014, nr 20, s. 209–238.

<sup>377</sup> P. Kowal, *Papież, czyli zagrożenie dla komunizmu. „Polityka wschodnia” Stolicy Apostolskiej w latach 1978–1985 w dokumentach służb specjalnych PRL*, RIEŚW 2016, z. 5, s. 345–361.

<sup>378</sup> M. Krupecka, *Warszawska Pielgrzymka Piesza w świetle dokumentów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa znajdujących się w zbiorach Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*, PAIPN 2017, nr 10, s. 221–261.

<sup>379</sup> W. Zmuda, *Historia duszpasterstwa akademickiego w Bydgoszczy w dokumentach SB, lata 1964–1989, zarys problematyki*, „Studia Bydgoskie” 2014, t. 8, s. 259–275.

<sup>380</sup> J. Stefaniak, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie katowickim w latach 1944–1956. Zarys problemu*, ŚSHT 2015, t. 48, z. 2, s. 405–424; *idem*, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie łódzkim w latach 1948–1956. Zarys problemu*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2015, nr 95, s. 169–185.

<sup>381</sup> A. Czwołek, *Ksiądz Feliks Ożga i jego zmagania z komunistycznym aparatem represji*, ZH 2017, t. 82, z. 2, s. 169–191.

<sup>382</sup> G. Goryński, *Działania służb bezpieczeństwa wobec siostry Orencji (Ireny Imbery) ze Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w Krakowie*, ARwPL 2016, nr 14, s. 383–405.

<sup>383</sup> B. Górka, *Prowincjalstwo o. Władysława Janczaka (1968–1973) w świetle materiałów SB*, ZHW 2017, nr 45, s. 141–175.

<sup>384</sup> I. Machała, *„Nielojalny” – ks. proboszcz Franciszek Gębala a Służba Bezpieczeństwa*, „Zeszyty Chorzowskie” 2014, t. 15, s. 149–165.

<sup>385</sup> *Eadem*, *Ks. Konrad Szweda w świetle dokumentów Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach*, „Zeszyty Chorzowskie” 2016, t. 17, s. 167–193.

Stefanie Sapieszce<sup>386</sup>, Łucji Marek o ks. Adolfie Chojnackim<sup>387</sup>, Filipa Musiała o abp. Eugeniuszu Baziaku<sup>388</sup>, Henryka Olszara o bp. Herbercie Bednorzu<sup>389</sup>, Cezarego Pieńkowskiego o ks. Kazimierzu Piechowiaku<sup>390</sup>, Bogdana Staniszką o ks. Janie Wiącku<sup>391</sup> oraz Łukasza Włodarskiego o ks. Szczepanie Soszyńskim<sup>392</sup>. Andrzej Lang przygotował studium porównawcze postaw trzech księży: Piotra Niteckiego, Stanisława Mędała oraz Michała Czajkowskiego<sup>393</sup>.

Pisano także o jednej z najważniejszych postaci polskiego Kościoła XX w. – kard. Stefanie Wyszyńskim. Wątki jego biografii związane z działaniami komunistycznego aparatu represji podjęto w pracy zbiorowej pod redakcją Wojciecha Dominiaka i Marcina Husaka<sup>394</sup>, a także w zbiorze studiów pod redakcją Mariana P. Romaniuka<sup>395</sup>. Ewelina Bekus przyjrzała się natomiast rozpracowaniu przez SB „Ósemek” współpracujących z Prymasem Tysiąclecia<sup>396</sup>.

<sup>386</sup> J. Marecki, F. Musiał, *Działania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie przeciwko kard. Adamowi Stefanowi Sapieszce*, ZHW 2016, nr 43, s. 119–137.

<sup>387</sup> Ł. Marek, *Działania aparatu represji wobec duszpasterza opozycji demokratycznej ks. Adolfa Chojnackiego [w:] Duszpasterstwa środowiskowe w latach 1945–1989*. Archidiecezja krakowska, red. C. Kuta, J. Marecki, Kraków 2014, s. 213–236.

<sup>388</sup> F. Musiał, *Sprawa abp. Eugeniusza Baziaka w czasie tzw. procesu kurii krakowskiej*, ZHW 2014, nr 40, s. 139–154.

<sup>389</sup> P. Olszar, *Polityka władz partyjno-państwowych i aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec biskupa Herberta Bednorza na przykładzie spraw operacyjnego rozpracowania krypt. „Krzyżak” i krypt. „Rozdzina”*, ŚSHT 2015, t. 48, z. 1, s. 30–38.

<sup>390</sup> C. Pieńkowski, *Działalność Służby Bezpieczeństwa wobec duchowieństwa na ziemi lubuskiej w latach siedemdziesiątych XX wieku*. Casus księdza Kazimierza Piechowiaka, IG 2011, t. 6, s. 145–171.

<sup>391</sup> B. Staniszek, *Represje władz komunistycznych wobec radomskiego proboszcza ks. Jana Wiącka*, FHC 2017, t. 23, z. 2, s. 367–404.

<sup>392</sup> Ł. Włodarski, *Działalność księdza prefekta Szczepana Soszyńskiego w Przasnyszu w świetle dokumentów Urzędu Bezpieczeństwa*, NP 2017, t. 128, s. 219–227.

<sup>393</sup> A. Lang, *Trzy postawy w świetle dokumentów IPN: ks. Piotr Nitecki, ks. Stanisław Mędała, ks. Michał Czajkowski*, Warszawa 2018.

<sup>394</sup> *Prymas Stefan Wyszyński więzień Prudnika (6 X 1954 – 29 X 1955)*, red. W. Dominiak, M. Husak, Prudnik 2015 (w tomie m.in.: J. Żaryn, *Prymas Tysiąclecia – okoliczności aresztowania we wrześniu 1953 roku*, s. 45–55; E.K. Czaczkowska, *Między Stoczkiem a Komańczę. Internowanie prymasa Wyszyńskiego w Prudniku. Analiza porównawcza*, s. 57–65; I. Rygiel, *Wizerunek więzionego kardynała Stefana Wyszyńskiego w oczach współwięźniów: z pamiętnika siostry zakonnej Marii Leonii Graczyk kryptonim „Ptaszyńska” oraz ze wspomnień ks. Stanisława Skorodeckiego*, s. 67–71).

<sup>395</sup> *Uwięzienie Prymasa. Nowe fakty i dokumenty*, oprac. M.P. Romaniuk, Warszawa 2018 (w tomie m.in.: P. Skibiński, *Aresztowanie i uwięzienie kardynała Stefana Wyszyńskiego w świetle notatek i zapisków*, s. 7–9; J. Żaryn, *Inwigilacja Stefana Wyszyńskiego w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej*, s. 10–12).

<sup>396</sup> E. Bekus, *Sprawa obiektowa „Apostołki” – operacyjne rozpracowanie „Ósemek” kardynała Stefana Wyszyńskiego przez SB [w:] Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, t. 4, red. K. Całus, R. Majzner, Częstochowa 2017, s. 233–242.

Wątki dotyczące aktywności polskich (a także sowieckich i bułgarskich) służb wobec Jana Pawła II odnajdziemy w pracy Andrzeja Grajewskiego i Michała Skwary poświęconej historii zamachu na papieża<sup>397</sup>.

O sprawie zabójstwa ks. Jerzego Popiełuszki i domniemanej roli Waldemara Chrostowskiego pisał Zbigniew Branach<sup>398</sup>. Inne wątki związane z tą zbrodnią poruszyli Jakub Gołębiewski<sup>399</sup>, Tadeusz A. Kisielewski<sup>400</sup> czy Wojciech Sumliński<sup>401</sup>. Wydano także, pod redakcją Mileny Kindziuk, pracę zbiorową na temat okoliczności i następstw zabójstwa kapelana warszawskiej Solidarności<sup>402</sup>.

O działaniach dezintegracyjnych SB wobec Kościoła i wiernych pisali Krzysztof Busse<sup>403</sup> oraz Marcin Kasprzycki<sup>404</sup>. Andrzej W. Kaczorowski podjął problem aktywności tej służby wobec duszpasterstwa rolników<sup>405</sup>. Badano także jej działania w stosunku do neokatechumenatu – czym zajął się Mateusz Ihnatowicz<sup>406</sup> – czy ruchu oazowego, któremu to zagadnieniu poświęcił uwagę Robert Derewenda<sup>407</sup>.

W obszar badań nad Kościołem wpisują się także prace poświęcone inwigilacji i represjonowaniu działaczy katolickich. Zarys działań operacyjnych

<sup>397</sup> A. Grajewski, M. Skwara, *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015.

<sup>398</sup> Z. Branach, *Złecenie na Popiełuskę. Czar hipotez, mit „Nowej Prawdy”*, Chrostowski, Toruń 2014.

<sup>399</sup> J. Gołębiewski, *Bezpieka szuka siebie*, BIPN 2017, nr 10 (143), s. 120–130.

<sup>400</sup> T.A. Kisielewski, *Zabić księdza. Sowiecki ślad w sprawie śmierci Jerzego Popiełuszki*, Poznań 2015.

<sup>401</sup> W. Sumliński, *Kto naprawdę go zabił? Tajemnicza zbrodnia otoczona złą milczeniem w III RP*, Warszawa 2015.

<sup>402</sup> *Śmierć bł. ks. Jerzego Popiełuszki z perspektywy 30 lat*, red. M. Kindziuk, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: J. Kotański, *Reakcje społeczeństwa polskiego na porwanie i zamordowanie księdza Jerzego Popiełuszki oraz proces jego zabójców*, w: *Światło wybranych materiałów MSW*, s. 49–61; W. Polak, *Porwanie i zabójstwo błogosławionego księdza Jerzego Popiełuszki – wątpliwości*, s. 111–128; A. Poniński, *Obraz śmierci ks. Popiełuszki podczas procesu toruńskiego*, s. 129–141; P. Skibiński, *Reakcja władz komunistycznych na kryzys polityczny po śmierci bł. Jerzego Popiełuszki na przełomie lat 1984–1985 w świetle dokumentów*, m.in. I Departamentu MSW, s. 143–158; J. Żaryn, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko w aktach Stasi*, s. 173–180).

<sup>403</sup> K. Busse, „Oddajcie nam Matkę Bożą...” *Działania dezintegracyjne aparatu bezpieczeństwa wobec sanktuarium w Starej Błotnicy w świetle dokumentów SB*, PiS 2017, t. 29, s. 284–310.

<sup>404</sup> M. Kasprzycki, „Kamionka to robota władz, a szczególnie służby bezpieczeństwa”. *Rola komunistycznej policji politycznej w działaniach dezintegracyjnych wobec Kościoła katolickiego na przykładzie parafii w Kamionce Wielkiej*, ZHW 2017, nr 46, s. 145–167.

<sup>405</sup> A.W. Kaczorowski, *Duszpasterstwo rolników w aktach gorzowskiej Służby Bezpieczeństwa*, NRHA 2017, nr 24, s. 181–196.

<sup>406</sup> M. Ihnatowicz, *Rozwój Neokatechumenatu w latach 1976–1985 na podstawie materiałów operacyjnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL*, „Universitas Gedanensis” 2015, t. 49, s. 159–179.

<sup>407</sup> R. Derewenda, *Tajni współpracownicy Służby Bezpieczeństwa w oazowym Ruchu Światło–Życie*, RH, t. 62, z. 2, s. 173–190.

wobec Klubów Inteligencji Katolickiej odnaleźć można w pracy zbiorowej opublikowanej pod redakcją Konrada Białeckiego<sup>408</sup>, Paweł Banasiak przedstawił środowisko „Znaku” w kontekście Marca ’68 w świetle akt SB<sup>409</sup>. O inwigilacji katolików świeckich na Pomorzu Zachodnim w latach siedemdziesiątych pisał Michał Siedziako<sup>410</sup>. Wątki związane z działaniami komunistycznego aparatu represji wobec młodej inteligencji katolickiej znajdziemy w pracy Andrzeja Friszke<sup>411</sup>. Problematykę represji wobec młodzieży tego wyznania podejmowali także Wojciech Polak<sup>412</sup> i Witold Konopka<sup>413</sup>.

Badano również kontrolę operacyjną realizowaną przez UB/SB nad członkami duchowieństwa oraz laikatu katolickiego wspierającymi reżim komunistyczny. O aktywności organów bezpieczeństwa PRL wobec księży patriotów i „Caritasu” pisał Konrad Konkol<sup>414</sup>. Natomiast Tomasz Błaszak zaprezentował działania SB wobec proreżimowych stowarzyszeń PAX i ChSS na przykładzie województwa szczecińskiego<sup>415</sup>. Ogólny tekst o przedsięwzięciach bezpieki wobec Stowarzyszenia PAX przygotował Krzysztof Busse<sup>416</sup>.

<sup>408</sup> *Kluby Inteligencji Katolickiej jako przestrzeń działań niezależnych w latach osiemdziesiątych XX wieku*, red. K. Białecki, Warszawa–Poznań 2014 (w tomie, obok artykułów, w których działania operacyjne stanowią jedynie element opisu, zamieszczono także artykuł Katarzyny Kyc, *Klub Inteligencji Katolickiej w Krośnie w latach osiemdziesiątych XX wieku w świetle akt aparatu bezpieczeństwa*, s. 564–576).

<sup>409</sup> P. Banasiak, *Środowisko „Znak” w kontekście wydarzeń „Marca 1968 r.” w świetle akt Aparatu Bezpieczeństwa. Analiza tego, co widziała, myślała i mogła Służba Bezpieczeństwa – na podstawie służbowych notatek współpracowników SB w oparciu o materiały Instytutu Pamięi Narodowej*, [Kraków] 2016.

<sup>410</sup> M. Siedziako, *Represje wobec katolików świeckich w Szczecinie w latach siedemdziesiątych XX w. – wybrane przykłady* [w:] *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 3: 1972–1978, red. M. Siedziako, Z. Stanuch, G. Wejman, Warszawa–Szczecin 2018, s. 349–380.

<sup>411</sup> A. Friszke, *Między wojną a więzieniem 1945–1953. Młoda inteligencja katolicka*, Warszawa 2015.

<sup>412</sup> W. Polak, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec młodzieży związanej z duszpasterstwami akademickimi w Toruniu w okresie PRL* [w:] *Kościół a młodzież w Polsce po II wojnie światowej*, red. P. Nowogórski, W. Polak, W. Rozyńkowski, Toruń–Górsz 2016, s. 19–57.

<sup>413</sup> W. Konopka, *Represje wobec młodzieży na przykładzie wizyt pasterskich Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego w granicach obecnego województwa kujawsko-pomorskiego* [w:] *Kościół a młodzież w Polsce po II wojnie światowej*, red. P. Nowogórski, W. Polak, W. Rozyńkowski, Toruń–Górsz 2016, s. 89–96.

<sup>414</sup> K. Konkol, *Organy bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec tzw. księży patriotów i „Caritasu” na terenie województwa koszalińskiego w latach 1950–1975*, „Nasze Pomorze” 2014, nr 16, s. 35–55.

<sup>415</sup> T. Błaszak, *Służba Bezpieczeństwa wobec Stowarzyszenia PAX i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego w województwie szczecińskim w latach 1952–1990* [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014, s. 647–655.

<sup>416</sup> K. Busse, *Wróg czy sojusznik? Stowarzyszenie PAX pod kontrolą aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944–1989. Geneza, funkcjonowanie, znaczenie*, red. T. Ruzikowski, Warszawa 2017, s. 97–122.

Znacznie mniejszym zainteresowaniem badawczym cieszyły się inne wspólnoty religijne. Mateusz Szłapka pisał o Kościele polskokatolickim<sup>417</sup>, Leszek Jańczuk o ewangelikach<sup>418</sup>, Grzegorz Jasiński o wyznaniach niekatolickich w województwie olsztyńskim<sup>419</sup>, a Patryk Pleskot o chrześcijanach innych niż rzymscy katolicy w Warszawie<sup>420</sup>.

### 3.6. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec emigracji

Działania organów bezpieczeństwa Polski „ludowej” wobec emigracji i Polonii są w ostatnich latach niewątpliwie jednym z najbardziej zaniedbanych obszarów badawczych. Obok zbioru artykułów *Emigracyjne miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990* pod redakcją Sławomira Łukasiewicza, wśród których nieliczne dotyczą interesującej nas tematyki<sup>421</sup>, można wymienić raptem dwa inne teksty ją podejmujące, autorstwa Marka Ciesielczyka<sup>422</sup> oraz Piotra Kardela<sup>423</sup>.

### 3.7. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Ogólne ujęcie tego obszaru badań zaproponował Andrzej Zaćmiński<sup>424</sup>. Kilka studiów znalazło się w pracy zbiorowej *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych* –

<sup>417</sup> M. Szłapka, *Działalność biskupa Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego Józefa Padewskiego w świetle dokumentów zgromadzonych w zasobie Archiwum IPN w latach 1946–1951*, KSLD 2018, nr 7, s. 263–278; idem, *Działalność Maksymiliana Rodego, zwierzchnika Kościoła polskokatolickiego w latach 1959–1965, w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, red. R. Łątka, M. Szumiło, Warszawa 2018, s. 95–106.

<sup>418</sup> L. Jańczuk, *Aresztowanie ewangelikalnych duchownych w województwie białostockim we wrześniu 1950 roku*, „Rocznik Teologiczny” 2017, z. 1, s. 151–172.

<sup>419</sup> G. Jasiński, *Kościoły i wyznania niekatolickie w województwie olsztyńskim w latach 1965 i 1966 w świetle sprawozdania Służby Bezpieczeństwa*, KMW 2013, t. 57, nr 2, s. 269–282.

<sup>420</sup> P. Pleskot, „Adwent”. Wyznania nierzymskokatolickie w Warszawie z perspektywy SB w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych [w:] *Obrzeża społeczne Warszawy w latach 1945–1989. Studia i materiały*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018, s. 213–229.

<sup>421</sup> *Emigracyjne miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2017 (w tomie m.in.: K. Tarka, *O Polskę narodową. Antoni Dargas i wywiad cywilny PRL*, s. 146–169; M. Hańderek, *Jerzy Braun a Służba Bezpieczeństwa – przyczynek do emigracyjnych losów pisarza*, s. 170–199).

<sup>422</sup> M. Ciesielczyk, *Polonijni agenci Służby Bezpieczeństwa*, Nowy Jork – Chicago – Tarnów 2015.

<sup>423</sup> P. Kardela, *Powstanie i działalność Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w USA w świetle materiałów wywiadu cywilnego Polski Ludowej*, EP 2014, t. 15, s. 145–169.

<sup>424</sup> A. Zaćmiński, *Sąsiedzi w państwie totalitarnym. Repatrianci i cudzoziemcy w Polsce pod nadzorem policji politycznej w latach 1949–1956* [w:] *Od konfliktu do współistnienia i współpracy*, t. 1: *Bliscy i dalecy sąsiedzi*, red. K. Grysińska-Jarmuła, T. Maresz, Bydgoszcz 2017, s. 201–212.

doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie pod redakcją Magdaleny Semczyszyn i Jarosława Syrnika<sup>425</sup>.

Najbardziej dynamicznie rozwijały się badania poświęcone działaniom komunistycznego aparatu represji wobec ludności ukraińskiej. Arkadiusz Ślabig opublikował książkę oraz dwa mniejsze teksty na ten temat<sup>426</sup>. Znaczącą monografię wydał także Jarosław Syrnyk<sup>427</sup>. Z kolei Marcin Majewski opublikował autoreferat pracy doktorskiej, poświęconej działaniom kontrwywiadu SB wobec OUN<sup>428</sup>.

Badacze sporo uwagi poświęcili akcji „Wisła”. W pracy zbiorowej *Konteksty społeczno-polityczne akcji „Wisła” w 70. rocznicę wydarzeń*, wydanej pod redakcją Piotra J. Krzyżanowskiego, Pawła A. Leszczyńskiego, Beaty A. Orłowskiej oraz Mirosława Pecucha, pomieszczono kilka artykułów dotyczących działań aparatu represji wobec Ukraińców<sup>429</sup>. O akcji „Wisła” pisał także Arkadiusz Machniak<sup>430</sup>.

<sup>425</sup> *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie*, red. M. Semczyszyn, J. Syrnyk, Warszawa–Szczecin–Wrocław 2014 (w tomie m.in.: G. Motyka, *Wojska NKWD/MWD/MGB wobec ukraińskiego podziemia w Polsce w latach 1944–1947*, s. 51–65; M. Zajączkowski, *Podobóz ukraiński w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie w świetle sprawozdania Grupy Śledczej MBP ppor. Józefa Bika (maj–wrzesień 1947 roku)*, s. 201–213; P. Gasztold-Señ, *Siła stereotypu. Aparat bezpieczeństwa PRL a antysemityzm*, s. 277–316; P. Madajczyk, *Mniejszość niemiecka w perspektywie służb bezpieczeństwa, wywiadu i kontrwywiadu PRL do końca lat sześćdziesiątych*, s. 419–435; K. Tarka, *Działania władz komunistycznych wobec mniejszości litewskiej w Polsce w latach 1945–1989*, s. 436–454; K. Sychowicz, *Mniejszości białoruska i litewska w działaniach aparatu bezpieczeństwa w województwie białostockim 1956–1970*, s. 455–474).

<sup>426</sup> A. Ślabig, *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1989*, Słupsk 2018; idem, *Pozostać czy wyemigrować? Autochtoni i Ukraińcy w województwie piłskim w latach 1975–1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, ZH 2013, t. 78, z. 2, s. 59–97; idem, „Życie nie lubi próżni operacyjnej”. *Działalność Służby Bezpieczeństwa w środowisku ukraińskim w województwie olsztyńskim w latach 1975–1989*, KMW 2014, t. 58, nr 4, s. 467–508.

<sup>427</sup> J. Syrnyk, *Nadzór specjalny. Analiza historyczno-antropologiczna działań organów bezpieczeństwa w kwestii tzw. nacjonalizmu ukraińskiego na Podkarpaciu w latach 1947–1989*, Wrocław–Warszawa 2015.

<sup>428</sup> M. Majewski, *Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989*, DzN 2016, nr 3, s. 161–168.

<sup>429</sup> *Konteksty społeczno-polityczne akcji „Wisła” w 70. rocznicę wydarzeń*, red. P.J. Krzyżanowski, P.A. Leszczyński, B.A. Orłowska, M. Pecuch, Gorzów Wielkopolski 2018 (w tomie m.in.: A. Ślabig, „... Ukraińcy nie powinni się w to mieszać”. *Społeczność ukraińska w Polsce w okresie przesileni politycznych w świetle materiałów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1956–1990*, s. 65–81; M. Syrnyk, *Sprawa obiektowa GO-340 kryptonim „Beta” – ochrona operacyjna ukraińskiej mniejszości narodowej na terenie powiatu i województwa gorzowskiego 1970–1990*, s. 83–92; M. Semczyszyn, *Ukraińcy przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Szczecinie 1947–1955 – analiza statystyczna i wykaz imienny według zachowania spraw karnych*, s. 93–111; P.J. Krzyżanowski, *Aparat państwa Polski Ludowej wobec Ukraińców przesiedlonych w ramach akcji „Wisła” na Warmię i Mazury w świetle materiałów źródłowych zgromadzonych w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej*, s. 113–135).

<sup>430</sup> A. Machniak, *Z materiałów Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Biuro Udostępniania w Warszawie. Dokument nr AIPN BU, 835/117, PZH 2017, t. 21, s. 149–152.*

O rozliczeniach z niemieckimi zbrodniarzami z lat II wojny światowej, ale także o aktywności aparatu represji w stosunku do autochtonów i ludności niemieckiej po 1945 r. pisano w pracy zbiorowej *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, wydanej pod redakcją Adama Dziuroka, Piotra Madajczyka i Sebastiana Rosenbauma<sup>431</sup>. Problematykę działań UB/SB wobec osób tejże narodowości podjął także Zbigniew Bereszyński, który skoncentrował się na regionie górnośląskim<sup>432</sup>. Natomiast Krzysztof Sychowicz pisał o roli i znaczeniu sieci agenturalnej w środowisku mniejszości litewskiej<sup>433</sup>.

### 3.8. Studia problemowe dotyczące kadr i struktury UB/SB

Kadry i struktury aparatu represji, zwłaszcza UB i SB, niezmiennie przyciągały zainteresowanie badaczy historii najnowszej. Środowisko historyków wrocławskich zaproponowało nowe – antropologiczne – spojrzenie na badania komunistycznych organów bezpieczeństwa, czego efektem była m.in. praca zbiorowa *W stronę antropologii „bezpieki”*. *Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej* pod redakcją Jarosława Syrnyka, Agnieszki Klarman, Mariusza Mazura i Eugeniusza Kłoska<sup>434</sup>.

<sup>431</sup> *Władze komunistyczne wobec ludności niemieckiej w Polsce w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, P. Madajczyk, S. Rosenbaum, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: J. Lubecka, *Procesy zbrodniarzy niemieckich w Małopolsce w latach 1945–1950 ze szczególnym uwzględnieniem działalności Najwyższego Trybunału Narodowego*, s. 48–63; A. Dziurok, *Rozliczenie zbrodni niemieckich na Górnym Śląsku na przykładzie procesów byłych członków SA*, s. 64–74; P. Letko, *Sytuacja ludności niemieckiej w powiecie kętrzyńskim w latach 1945–1947 w świetle materiałów Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kętrzynie*, s. 147–157; T. Dźwigał, *Szeptana propaganda wśród ludności niemieckiej Pomorza Zachodniego w latach 1945–1956*, s. 409–418; Z. Bereszyński, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec postaw proniemieckich na Śląsku Opolskim w latach 1945–1989*, s. 419–433; A. Ślabig, *Działania operacyjno-śledcze i proces „agentów” Kirchendienst Ost*, s. 434–459; P.P. Warot, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Olsztynie wobec Niemców i ludności rodzimej w latach 1945–1956*, s. 460–475; B. Kopka, *Niemcy i Polacy w obozach pracy administrowanych przez resort bezpieczeństwa publicznego w Polsce 1945–1954: terror i praca*, s. 476–488).

<sup>432</sup> Z. Bereszyński, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa i ludność niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1990*, Gliwice–Opole 2017.

<sup>433</sup> K. Sychowicz, *Rola i funkcjonowanie agentury aparatu bezpieczeństwa w środowisku mniejszości litewskiej (1945–1975)*, ARwPL 2016, nr 14, s. 439–458.

<sup>434</sup> *W stronę antropologii „bezpieki”. Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej*, red. J. Syrnyk, A. Klarman, M. Mazur, E. Kłosek, Wrocław 2014 (w tomie: J. Staniszkis, *Słowo wstępne*, s. 7–8; M. Mazur, *Wprowadzenie*, s. 9–13; J. Staniszkis, *Antropologia władzy jako pomost łączący historię idei z „antropologią bezpieki”*, s. 17–29; K. Brzechczyn, *Tajna policja polityczna w systemie totalitarnym. Próba modelu*, s. 31–50; J. Syrnyk, *Antropologia „bezpieki”: dlaczego?*, s. 51–60; M. Mokrzan, *Władza/wiedza, dyscyplina i podatne ciała. Służba Bezpieczeństwa w świetle filozofii politycznej Michela Foucaulta*, s. 61–74; M. Zakrzewski, *Ontologia bezpieki – organa bezpieczeństwa w perspektywie leninowskiej teorii politycznej. Zarys zagadnienia*, s. 75–84; P. Fiktus, *Zbrodnia komunistyczna z per-*

O doborze, rekrutacji i szkoleniu funkcjonariuszy na przykładzie województwa opolskiego pisał Zbigniew Bereszyński<sup>435</sup>, a o kobietach funkcjonariuszkach bezpieki – Urszula Gierasimiuk<sup>436</sup>.

Biogramy funkcjonariuszy ukazywały się rzadziej niż na początku XXI w., opisywano jednak postaci ważne dla UB. O Mieczysławie Broniatowskim (m.in. kierowniku WUBP w Warszawie i dyrektorsze centrów wyszkolenia w Łodzi i Legionowie) pisał Krzysztof Lesiakowski<sup>437</sup>, o Teodorze Dudzie (m.in. dyrektorsze wydziału więziennictwa) – Dariusz Iwaneczko<sup>438</sup>, o Adamie Humerze (m.in. zastępcy dyrektora Departamentu Śledczego) i Józefie Różańskim (m.in. dyrektorsze tego departamentu) – Paweł Sztama<sup>439</sup>, o Wacławie Komarze (m.in. szefie Oddziału II Sztabu Generalnego WP i dyrektorsze Departamentu VII MBP) – Witold Bagiński<sup>440</sup>, o Władysławie Sławińskim (funkcjonariuszu Zarządu Informacji KBW i zastępcy szefa Zarządu Zwiadu

spektywy antropologii prawa, s. 85–95; A. Wieszczyńska, *Perswazja słowna jako sposób zmiany rzeczywistości – studium przypadku*, s. 97–106; A. Malewska-Szałygin, *Jak skonstruować wroga? Dyskursywna egzotyzyacja rozpracowywanych*, s. 107–115; A. Klarman, *Szkic krótki o opiekunach „nie-społegliwych”*, s. 117–127; A. Gałkowska, *Perspektywa psychologiczna w podejściu do totalitaryzmów. „Bezpieka” wobec tajnych współpracowników*, s. 129–171; M. Mazur, *Eksperymenty Philipa Zimbardo, Stanleya Milgrama i Theodora Adorno a badanie aparatu bezpieczeństwa*, s. 173–197; E. Chabros, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa w świadomości społecznej. Zarys problematyki badawczej*, s. 199–214; S. Krzyżewski, *Wizerunek funkcjonariusza „bezpieki” w sztuce. Analiza wybranych spektakli Sceny Faktu Teatru TVP*, s. 233–248; D. Iwaneczko, *Powiatowe struktury UB – alienacja czy przynależność do lokalnej wspólnoty? Analiza na przykładzie wybranych PUBP-ów w latach 1944–1956*, s. 265–280; W. Trębacz, *Studium osobowe szefów powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego na Dolnym Śląsku w 1945 r. Szkic prozopograficzny*, s. 281–299; M. Zwolski, *Kadra więzienna w Polsce i w Białymstoku na tle ogółu funkcjonariuszy bezpieki (1944–1956)*, s. 301–314; K. Szwaagrzyk, *Portret zbiorowy katów (egzekutorów), dowódców plutonów egzekucyjnych z więzienia przy ulicy Kleczkowskiej we Wrocławiu 1945–1956*, s. 315–325; Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, *Postrzał głowy jako metoda wykonywania egzekucji „przez rozstrzelanie” we wrocławskim więzieniu w latach 1948–1954*, s. 327–339; R. Szczypta-Szczęch, *Spojrzenie na kandydatów nieprzyjętych do SB. Analiza procesu rekrutacji w województwie krakowskim*, s. 341–362).

<sup>435</sup> Z. Bereszyński, *Rekrutacja, szkolenie i kariery funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa (na przykładzie województwa opolskiego)*, ARwPL 2017, t. 15, s. 145–176.

<sup>436</sup> U. Gierasimiuk, *Kobiety-funkcjonariusze Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w pierwszych latach działalności (zarys problematyki)*, PAIPN 2014, t. 7, s. 203–221.

<sup>437</sup> K. Lesiakowski, *Mieczysław Broniatowski – meandry kariery „dąbrowszczaka” w PRL*, PNH 2015, nr 1, s. 107–131.

<sup>438</sup> D. Iwaneczko, *Teodor Duda (1914–1986). Model kariery w aparacie represji Polski Ludowej*, ARwPL 2014, nr 12, s. 303–316.

<sup>439</sup> P. Sztama, *Adama Humera życie przed bezpieką. Przyczynek do biografii*, KSLD 2017, nr 6, s. 150–185; idem, *Józef Goldberg vel Józef Różański w latach 1964–1974. Przyczynek do historii pracowników aparatu bezpieczeństwa pochodzenia żydowskiego [w:] Studia z historii najnowszej Polski*, red. R. Łatka, M. Szumiło, Warszawa 2018, s. 107–122; zob. także idem, *Twarze pionu śledczego*, BIPN 2018, nr 3 (148), s. 146–154.

<sup>440</sup> W. Bagiński, *Wacław Komar – przyczynek do biografii (lata 1909–1945)*, KSLD 2018, nr 7, s. 183–225.

WOP) – Łukasz Grabowski<sup>441</sup>, o Stanisławie Wałachu (m.in. szefie WUBP w Krakowie) – Roksana Szczypa-Szczęch<sup>442</sup>.

Opracowano także zestawienia obsady personalnej i portrety zbiorowe kadry kierowniczej WUBP/WUdsBP. W odniesieniu do Białegostoku sporządziła je Sylwia Wilczewska<sup>443</sup>, do województwa opolskiego – Zbigniew Bereszyński<sup>444</sup>, do PUBP w Chełmie i Łęcznej – Daniel Piekaruś<sup>445</sup>, do PUBP w Krasnymstawie – Rafał Dmoszyński, Grzegorz Joniec, Daniel Piekaruś i Jacek Romanek<sup>446</sup>, do Żuław – Daniel Czerwiński<sup>447</sup>. O funkcjonariuszach SB zaangażowanych w działania związane z pielgrzymkami Jana Pawła II do Polski pisał Rafał Łatka<sup>448</sup>.

Dużym zainteresowaniem badaczy cieszył się problem przestępczości wśród funkcjonariuszy. Pisali o nim Przemysław Benken<sup>449</sup>, Mirosław Pietrzyk<sup>450</sup>, Michał Siwiec-Cielebon<sup>451</sup> i Paweł Skubisz<sup>452</sup>. Janusz Borowiec opracował

<sup>441</sup> Ł. Grabowski, *Hipolit Władysław Sławiński – żołnierz Polskiego Samodzielnego Batalionu Specjalnego, oficer Zarządu Informacji KBW i zastępca szefa Zarządu Zwiadu WOP*, ARwPL 2018, nr 1 (16), s. 471–484.

<sup>442</sup> R. Szczypa-Szczęch, *Po drugiej stronie barykady. Stanisław Wałach – (nie tylko) szef sądeckiej bezpieki* [w:] *Masz synów w lasach, Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądeckim w latach 1945–1956*, red. D. Golik, Nowy Sącz – Kraków 2014, s. 307–330.

<sup>443</sup> S. Wilczewska, *Charakterystyka szefów WUBP/WUdsBP w Białymstoku w latach 1944–1956*, PAIPN 2015, t. 8, s. 137–156.

<sup>444</sup> Z. Bereszyński, *Kadry aparatu bezpieczeństwa w województwie opolskim w latach 1956–1990 (ze szczególnym uwzględnieniem obsady personalnej stanowisk kierowniczych)*, ARwPL 2016, t. 14, s. 11–61.

<sup>445</sup> D. Piekaruś, *Grupa kierownicza i funkcjonariusze PUBP w Chełmie (VIII 1944 – VII 1945)*, „Rocznik Chełmski” 2016, t. 20, s. 193–203; idem, *Pod czujnym okiem bezpieki. Funkcjonariusze UB w Łęcznej w latach 1944–1948*, MŁ 2016, nr 29, s. 47–50.

<sup>446</sup> R. Dmoszyński, G. Joniec, D. Piekaruś, J. Romanek, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956. Słownik biograficzny*, Lublin 2015.

<sup>447</sup> D. Czerwiński, *Pionierzy UB. Pierwsi funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa na Żuławach w 1945 roku* [w:] *Żuław w 1945 roku. Źródła z niedalekiej przeszłości*, red. A. Gąsiorowski, J. Hochleitner, Sztutowo 2017, s. 181–193.

<sup>448</sup> R. Łatka, *Najważniejsi funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa w czasie wizyt Jana Pawła II w Krakowie* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 620–641.

<sup>449</sup> P. Benken, *Funkcjonariusze w roli ofiar zachodnich kapitalistów? Nieprawidłowości przy zakupach sprzętu realizowanych przez Wydział Zaopatrzenia Technicznego Zarządu Łączności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1957–1964*, ARwPL 2014, nr 12, s. 99–136.

<sup>450</sup> M. Pietrzyk, *Zbrodnia wewnątrz resortu. Zabójstwo funkcjonariusza PUBP w Inowrocławiu Wincentego Mückiego (1901–1945)*, ARwPL 2017, t. 15, s. 371–379.

<sup>451</sup> M. Siwiec-Cielebon, *Przestępstwa funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa na ziemi wadowickiej w latach 1949–1950 – rekonesans badawczy i wstępny zarys zagadnienia*, WPHK 2016, nr 19, s. 137–162.

<sup>452</sup> P. Skubisz, *„Trzeba ich wykończyć!”. Sprawa zabójstwa Niemców w areszcie świnoujskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego oraz Milicji Obywatelskiej zimą 1945/1946*, ARwPL 2015, t. 13, s. 435–448.

ciekawe studium monograficzne ukazujące politykę karną wobec łamiących prawo funkcjonariuszy UB na przykładzie województwa rzeszowskiego<sup>453</sup>. Witold Bagiński opisał aferę kurierską, w którą byli zaangażowani funkcjonariusze wywiadu SB<sup>454</sup>. Ważnym świadectwem tych badań jest specjalny numer rocznika „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, którego temat przewodni stanowi przestępczość wśród funkcjonariuszy UB i MO, a także żołnierzy WOP<sup>455</sup>. W odniesieniu do późniejszego okresu Daniel Wicenty wydał monografię ukazującą dysfunkcje w środowisku funkcjonariuszy SB w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych<sup>456</sup>.

O pracownikach pionu śledczego odpowiedzialnych za stosowanie tortur i wymuszanie zeznań artykuły popularnonaukowe pisał Tadeusz Płużański<sup>457</sup>. Pozostając przy tej tematyce, należy przywołać także pracę Janusza Borowca poświęconą problematyce rozliczeń prawnych z funkcjonariuszami stosującymi tortury w śledztwie<sup>458</sup>. Procesy oficerów pionu śledczego, już w III RP,

<sup>453</sup> J. Borowiec, *Polityka karna wobec przestępstw i wykroczeń funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa w województwie rzeszowskim (1944–1956)*, Rzeszów 2014.

<sup>454</sup> W. Bagiński, „Afera kurierska” w wywiadzie i MSZ, PiS 2014, nr 23, s. 135–163.

<sup>455</sup> ARwPL 2018, nr 16 (w tomie m.in.: M. Kania, *Mordercy w milicyjnych mundurach. Zbrodnie funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej na ludności cywilnej w 1945 r. Dwa przypadki z województwa śląskiego*, s. 11–58; J. Kurczab, *Milicyjny samosąd nad inż. Julianem Czerlakiem (6/7 listopada 1945 r.)*, s. 59–86; D.A. Rymar, *Podporucznik Wiktor Jezierski (1915–1945) – pechowy pionier gorzowski*, s. 87–100; K. Jasiak, „Wieszano głowę w dół, po zakneblowaniu ust zalewano nos wodą lub octem”. Sprawy byłych funkcjonariuszy PUBP w Wieluniu, oskarżonych i skazanych za zbrodnie komunistyczne popełnione w latach 1945–1953, s. 101–152; D. Piekaruś, *Przestępstwa popełnione przez funkcjonariuszy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie. Przyczynek do badań*, s. 153–176; W. Łukaszewski, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Przasnyszu w służbie systemu w latach 1945–1956*, s. 177–196; M. Otta, „Karany za pomówienie”. Okoliczności postępowania karnego przeciwko funkcjonariuszowi SB Romualdowi Janowskiemu przed wojskowym wymiarem sprawiedliwości (1982–1984), s. 197–218; T. Pączek, *Aparat kontroli wewnętrznej zwalczający przestępczość w Milicji Obywatelskiej (1945–1990)*, s. 219–242; Z. Bereszyński, *Odpowiedzialność karna i dyscyplinarna funkcjonariuszy UB, SB i MO w świetle udokumentowanych przykładów ze Śląska Opolskiego*, s. 243–296; D. Burczyk, *Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku w sprawach karnych prowadzonych w latach 1946–1955 przeciwko funkcjonariuszom UB i MO*, s. 297–318; G. Goryński, *Dyscyplina i praktyka dyscyplinarna w Wojskach Ochrony Pogranicza (1945–1965). Zarys problematyki*, s. 319–358; I. Bieniecki, *Przestępczość żołnierzy ochraniających granice PRL i jej wpływ na dyscyplinę wojskową w latach 1960–1991. Wybrane problemy*, s. 359–380).

<sup>456</sup> D. Wicenty, *Zgniłe jabłka, zepsute skrzynki i złe powietrze. Dysfunkcje w Służbie Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*, Gdańsk–Warszawa 2018.

<sup>457</sup> T. Płużański, *Oprawcy polskich bohaterów [w:] Dla Niepodległej. Żołnierze Wyklęci 1944–1963*, red. D.P. Kucharski, R. Sierchuła, Poznań–Kraków 2015, s. 159–169.

<sup>458</sup> J. Borowiec, *Postępowanie wobec funkcjonariuszy UB oskarżonych o stosowanie niedozwolonych metod śledczych*, PHA 2015, t. 27, s. 151–170.

w popularnej formie przedstawił Piotr Lipiński<sup>459</sup>. Zagadnienie to podjęła także Edyta Wnuk<sup>460</sup>.

O działalności kół PPR i PZPR w strukturach MO w województwie gdańskim w drugiej połowie lat czterdziestych XX w. pisał Michał Sywula<sup>461</sup>, o aktywności partyjnej funkcjonariuszy UB – Daniel Czerwiński<sup>462</sup>, a o indoktrynacji funkcjonariuszy MO – Marek Żak<sup>463</sup>.

Kilku autorów podjęło problem podnoszenia kwalifikacji funkcjonariuszy UB/SB, wciąż niewystarczająco opisany. Najważniejszą publikacją w tym obszarze jest monografia Centralnej Szkoły MBP w Łodzi autorstwa Krzysztofa Lesiakowskiego<sup>464</sup>. Ponadto o poszerzaniu wykształcenia ogólnego funkcjonariuszy pisał Adrian Jusupović<sup>465</sup>, o szkole wywiadu w Kiejkutach Starych – Piotr Pytlakowski<sup>466</sup>, o kształceniu na przykładzie województwa bydgoskiego – Piotr Rybarczyk<sup>467</sup>, a o zmianach w szkoleniu kadr pionu wywiadu – Zbigniew Siemiątkowski<sup>468</sup>. Tomasz Pączek podjął badania nad szkoleniem funkcjonariuszy MO<sup>469</sup>. Łucja Marek, analizując formowanie kadr organów bezpieczeństwa, opisała kwestię laicyzacji ich pracowników na przy-

<sup>459</sup> P. Lipiński, *Bicia nie trzeba było ich uczyć. Proces Humera i oficerów śledczych Urzędu Bezpieczeństwa*, Wołowiec 2016.

<sup>460</sup> E. Wnuk, „Byłem tylko niedoświadczonym oficerem śledczym”. *Sprawa Wacława Krzyżanowskiego a odpowiedzialność za stalinowskie zbrodnie sądowe*, RK 2013, nr 41, s. 69–79.

<sup>461</sup> M. Sywula, *Działalność kół PPR i PZPR w Milicji Obywatelskiej województwa gdańskiego w latach 1945–1949*, KSLD 2016, nr 5, s. 35–49.

<sup>462</sup> D. Czerwiński, *Działalność Komitetu Zakładowego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej przy WUBP/ WUdSBP w Gdańsku w latach 1949–1956*, DzN 2015, nr 1, s. 123–136.

<sup>463</sup> M. Żak, *Indoktrynacja polityczna funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej w latach 1945–1948 na przykładzie ziemi legnickiej*, „Przegląd Policyjny” 2016, nr 1, s. 126–143.

<sup>464</sup> K. Lesiakowski, *Centralna Szkoła Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947*, Łódź 2017; *idem*, *Krótką historią Centralnej Szkoły Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi (1945–1947)*, ARwPL 2017, nr 15, s. 81–101; *idem*, *Kadra Centralnej Szkoły Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1945–1947. Początki polskiego aparatu bezpieczeństwa*, PNH 2016, nr 1, s. 155–174; *idem*, „*Rasputin z CS MBP*”. Wykorzystywanie stanowiska służbowego do celów osobistych. Studium przypadku, „Rocznik Łódzki” 2017, t. 67, s. 137–153.

<sup>465</sup> A. Jusupović, „*Nie matura, lecz chęć szczerza zrobi z ciebie oficera*”, czyli rola przyzakładowego szkolnictwa w kształceniu kadr RBP/MBP/MSW (1944–1990), DzN 2015, nr 4, s. 95–118; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa na cywilnych uczelniach. Przyczynek do pozaresortowego szkolenia funkcjonariuszy MSW*, ARwPL 2017, t. 15, s. 319–333.

<sup>466</sup> P. Pytlakowski, *Szkoła szpiegów*, Warszawa 2014.

<sup>467</sup> P. Rybarczyk, *Szkolenie funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego PRL w latach 1956–1989 (na przykładzie województwa bydgoskiego)*, ARwPL 2017, t. 15, s. 193–318.

<sup>468</sup> Z. Siemiątkowski, *Ewolucja modelu szkolenia kadr wywiadowczych w PRL. Od ulicy Długiej do Starych Kiejkut*, ARwPL 2017, t. 15, s. 353–367.

<sup>469</sup> T. Pączek, *Szkolenie zawodowe i polityczne szeregowych oraz podoficerów Milicji Obywatelskiej w latach 1945–1954*, ARwPL 2017, t. 15, s. 103–125.

kładzie województwa katowickiego<sup>470</sup>. Działalność UB w latach 1944–1945 była przedmiotem studiów Łukasza Bojki<sup>471</sup>. Ukazało się także kilka nowych prac dotyczących struktur wojewódzkich tej służby. O WUBP w Gdańsku pisali Daniel Czerwiński<sup>472</sup> oraz Janusz Marszałec<sup>473</sup>, autoreferat rozprawy doktorskiej dotyczącej WUBP w Poznaniu wydał Rafał Kościański<sup>474</sup>. Kinga Majecka przedstawiła pracę na temat WUBP w Kielcach w świetle wspomnień jego funkcjonariuszy<sup>475</sup>. Pracę zbiorową o WUBP w Białymstoku zredagował Marcin Markiewicz<sup>476</sup>. Natomiast z problemem losów funkcjonariuszy UB współpracujących z podziemiem niepodległościowym zmierzył się Janusz Borowiec<sup>477</sup>.

W omawianym okresie nadal dynamicznie rozwijały się badania nad lokalnymi strukturami UB. W odniesieniu do województwa krakowskiego pisał o nich Jarosław Piotr Ptak<sup>478</sup>. Powstanie PUBP w Limanowej przedstawił Tomasz Jan Biedroń<sup>479</sup>. Wydano kolejne monografie powiatowych urzędów –

<sup>470</sup> Ł. Marek, *Obrzędowość świecka z tobą od dziecka. Ograniczanie praktyk religijnych w rodzinach funkcjonariuszy MO i SB*, Czp 2013, nr 1 (3), s. 90–97.

<sup>471</sup> Ł. Bojko, *Geneza i działalność Resortu Bezpieczeństwa i Urzędu Bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1944–1945* [w:] „Polska Ludowa” 1944–1989. Wybrane problemy historii politycznej i społecznej, red. D. Litwin-Lewandowska, K. Bałkowski, Lublin 2016, s. 17–36.

<sup>472</sup> D. Czerwiński, *Pierwsza dekada. Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1956*, Gdańsk 2016.

<sup>473</sup> J. Marszałec, *Z dziejów gdańskiej bezpieki 1945–1956*, Gdańsk 2017.

<sup>474</sup> R. Kościański, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu w latach 1945–1954. Powstanie – struktura – działalność operacyjna*, DzN 2018, nr 4, s. 253–262.

<sup>475</sup> K. Majecka, *Próba charakterystyki procesu budowy aparatu bezpieczeństwa w województwie kieleckim w latach 1944–1947 na podstawie relacji jego funkcjonariuszy* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2013. Referaty*, red. A.M. Adamus, Ł. Kamiński, Warszawa 2014, s. 111–117.

<sup>476</sup> *Urząd Bezpieczeństwa w województwie białostockim 1944–1956. Z badań nad strukturą i działalnością aparatu represji. Studia i materiały*, red. M. Markiewicz, Białystok 2015 (w tomie: P. Kalisz, *Struktura organizacyjna WUBP-WUdsBP w Białymstoku*, s. 19–33; P. Łapiński, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w walce z podziemiem niepodległościowym w latach 1944–1956*, s. 34–97; J.J. Milewski, *Działania Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku wobec partii opozycyjnych*, s. 98–137; K. Sychowicz, *Działania WUBP-WUdsBP w Białymstoku wobec Kościołów i związków wyznaniowych w latach 1945–1956*, s. 138–183; M. Markiewicz, *Urząd Bezpieczeństwa wobec chłopów w województwie białostockim w latach 1944–1956*, s. 184–227; E. Świętochowska, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku wobec młodzieży w latach 1944–1956. Główne kierunki działań*, s. 228–249).

<sup>477</sup> J. Borowiec, *Funkcjonariusze rzeszowskiego UB represjonowani za współpracę z podziemiem poakowskim*, ZHW 2015, nr 41, s. 85–108; idem, *Funkcjonariusze rzeszowskiego UB represjonowani za współpracę z podziemiem narodowym*, ZHW 2016, nr 43, s. 139–157.

<sup>478</sup> J.P. Ptak, *Struktury terenowych jednostek aparatu bezpieczeństwa województwa krakowskiego (1945–1956)*, ZHW 2015, nr 41, s. 135–215.

<sup>479</sup> T.J. Biedroń, *Powstanie i działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Limanowej (styczeń–kwiecień 1945 r.) w świetle relacji pplk. Mieczysława Bubaka*, SSEC 2017, t. 7, s. 23–40.

PUBP w Grajewie opisali Tomasz Dudziński, Michał Małachwiej i Krzysztof Sychowicz<sup>480</sup>, UB/SB w Bolesławcu i Zgorzelcu – Robert Klementowski<sup>481</sup>, a PUBP w Suwałkach – Adam Zabłocki<sup>482</sup>. Wydano także specjalny numer periodyku „Ziemia Łomżyńska”, poświęcony historii PUBP w Łomży<sup>483</sup>. Z kolei Patryk Pleskot pisał o strukturach stołecznej SB w latach 1975–1990<sup>484</sup>.

O powiatowej bezpiece wydawano także mniejsze studia. Artykuł o UB w Głogowie napisał Robert Klementowski<sup>485</sup>, o PUBP w Malborku – Marzena Kruk<sup>486</sup>, o PUBP w Mińsku Mazowieckim – Andrzej Gągol<sup>487</sup>, w Ostrowi Mazowieckiej – Tomasz Łabuszewski<sup>488</sup> i Mariusz Bechta<sup>489</sup>, w Przasnyszu –

<sup>480</sup> T. Dudziński, M. Małachwiej, K. Sychowicz, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Grajewie (1945–1956)*, Grajewo–Białystok 2015.

<sup>481</sup> R. Klementowski, *Służba Bezpieczeństwa w Bolesławcu (1957–1990). Zarys problematyki*, Bolesławiec–Wrocław 2017; *idem*, *Zgorzelecka bezpieka 1945–1990*, Wrocław 2014.

<sup>482</sup> A. Zabłocki, *Urząd Bezpieczeństwa w Suwałkach (1944–1956)*, Warszawa 2016.

<sup>483</sup> „Ziemia Łomżyńska” 2013, t. 12 (w tomie: W. Kłosiński, *Dopiero żyć zaczniesz, gdy umrzesz kochając*, s. 15–35; K. Sychowicz, *Działalność aparatu bezpieczeństwa w powiecie łomżyńskim w latach 1944–1956. (Zarys problemu)*, s. 37–52; W. Kłosiński, *Czerwona „biała plama”*, s. 53; A. Kaczyński, *Nieodkryte groby, nie policzone ofiary*, s. 55–57; D. Wroniszewska, A. Wroniszewski, *Dramaty przy Nowogrodzkiej*, s. 59–61; *idem*, *W serce bandyty i zdrajcy narodu...*, s. 63–65; *idem*, *Za murem*, s. 67–69; W. Wysłouch, *Siedziałem w celi śmierci*, s. 71–76; D. Wroniszewska, A. Wroniszewski, *Widok z okna*, s. 77–79; E. Dardziński, *Siedziałem na Nowogrodzkiej 5*, s. 81–82; W. Kłosiński, *O tym musi dowiedzieć się świat*, s. 83–88; *idem*, *Lekcje obywatelskiego „wychowania”*, s. 89–94; K. Sychowicz, *Żle wychowana... agentura*, s. 95–96; W. Kłosiński, *Pijany jak... ubek*, s. 97–100; *idem*, *Kolbą po twarzy i po żebrach*, s. 101–103; *idem*, *„Byłem świadkiem egzekucji...”*, s. 105–107; *idem*, *Między zbrodnią a... biurkiem*, s. 109–112; *idem*, *Pochyliłmy głowy, uczcijmy pamięć...*, s. 113–115; *idem*, *Pamięć wraca za kraty, szuka cieni, prostuje pięści...*, s. 117–122; *idem*, *Dreszcze*, s. 123–131; *Aneks fotograficzny*, s. 133–150; *Ustalone przez Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Łomżyńskiej nazwiska torturowanych i zamordowanych w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego przy ul. Nowogrodzkiej 5 w Łomży*, s. 151–154).

<sup>484</sup> P. Pleskot, *W cieniu centrali. Struktury pionu SB Komendy Stołecznej MO i Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w latach 1975–1990*, Warszawa 2018.

<sup>485</sup> R. Klementowski, *Urząd Bezpieczeństwa w Głogowie. Rekonesans badawczy* [w:] *Głogów w latach 1945–1990. Studia z dziejów miasta*, red. R. Klementowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2014, s. 9–24.

<sup>486</sup> M. Kruk, *Powstanie i działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Malborku w latach 1945–1946 w świetle zachowanych materiałów archiwalnych* [w:] *Żuławy w 1945 roku*, red. A. Gąsiorowski, J. Hochleitner, Sztutowo 2014, s. 163–174.

<sup>487</sup> A. Gągol, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Mińsku Mazowieckim 1944–1956*, cz. 2: *Zmiany strukturalne i działania operacyjne*, RM 2014, t. 22, s. 45–62; *idem*, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Mińsku Mazowieckim 1944–1956*, cz. 3: *Kontrola życia społeczno-politycznego i gospodarczego*, RM 2015, t. 23, s. 125–162.

<sup>488</sup> T. Łabuszewski, *Działalność operacyjna Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej* [w:] *Powiat Ostrow Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016, s. 277–381.

<sup>489</sup> M. Bechta, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Ostrowi Mazowieckiej w latach 1944–1954 (ludzie i metody działania)* [w:] *Powiat Ostrow Mazowiecka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2016, s. 383–438.

Wojciech Łukaszewski<sup>490</sup>, w Rybniku – Robert Ciupa i Dariusz Węgrzyn<sup>491</sup>, w Sokołowie Podlaskim – Damian Fiolek<sup>492</sup>, w Strzyżowie – Paweł Fornal<sup>493</sup>, w Śremie – Krzysztof Budzyń<sup>494</sup>, w Tarnobrzegu – Sebastian Burghardt<sup>495</sup>, a o PUdsBP w Stargardzie – Andrzej Bierca<sup>496</sup>.

Kryzys olsztyńskiego aparatu represji w latach 1956–1957 omówił Witold Gieszczyński<sup>497</sup>. O reorganizacji tego aparatu w tych samych latach w województwie bydgoskim pisał Piotr Rybarczyk<sup>498</sup>, a w województwie gdańskim – Krzysztof Filip<sup>499</sup>. Pochodzące z początku lat siedemdziesiątych plany reorganizacji SB na poziomie wojewódzkim i powiatowym przedstawił Marcin Kasprzycki<sup>500</sup>, a Wydział IV KW MO w Krakowie opisał Rafał Łatka<sup>501</sup>.

Syntetyczne spojrzenie na pion wywiadowczy UB/SB i jego działania zaproponowali Jan Larecki, Leszek Pawlikowicz i Paweł Piotrowski<sup>502</sup>. Fundamentalną pracę opisującą tę strukturę w latach 1945–1961 wydał Witold

<sup>490</sup> W. Łukaszewski, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Przasnyszu jako element utrwalania władzy ludowej w latach 1945–1950*, PRHA 2016, t. 8, s. 100–114.

<sup>491</sup> R. Ciupa, D. Węgrzyn, *Śladami zbrodni. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rybniku (1945–1956)*, CzP 2014, nr 1 (5), s. 138–144.

<sup>492</sup> D. Fiolek, *Struktura, kadry i morale Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Sokołowie Podlaskim, „Officina Historiae” 2018, t. 1, nr 1, s. 119–127.*

<sup>493</sup> P. Fornal, *Powiatowy Urząd (Delegatura ds.) Bezpieczeństwa Publicznego w Strzyżowie w latach 1954–1956*, ZHW 2015, nr 42, s. 193–232; *idem*, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krośnie w latach 1944–1956. Struktura, kierownicy, działalność*, ARwPL 2015, nr 13, s. 193–256.

<sup>494</sup> K. Budzyń, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Śremie w latach 1945–1956*, cz. 1, ŚNH 2012, nr 9, s. 95–100.

<sup>495</sup> S. Burghardt, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnobrzegu w latach 1944–1956*, „Tarnobrzskie Zeszyty Historyczne” 2011, nr 36, s. 5–180.

<sup>496</sup> A. Bierca, *Powiatowy Urząd do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Stargardzie w świetle kontroli Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie (kwiecień, 1956 r.)*, „Stargardia” 2013, t. 8, s. 155–179.

<sup>497</sup> W. Gieszczyński, *Kryzys aparatu bezpieczeństwa w latach 1954–1956 (na przykładzie województwa olsztyńskiego)*, EP 2017, t. 18, s. 301–318.

<sup>498</sup> P. Rybarczyk, *Renovatio ficta? Przeobrażenia strukturalno-organizacyjne i kadrowe Służby Bezpieczeństwa w województwie bydgoskim w latach 1956–1957 (przegląd zagadnień)*, ARwPL 2016, nr 14, s. 155–310.

<sup>499</sup> K. Filip, *Reorganizacja gdańskiego aparatu bezpieczeństwa w latach 1956–1957*, ARwPL 2016, t. 14, s. 63–106.

<sup>500</sup> M. Kasprzycki, *Plany reorganizacji Służby Bezpieczeństwa szczebla powiatowego i wojewódzkiego opracowywane w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w latach 1971–1973 (z uwzględnieniem przygotowań do niej w województwie krakowskim)*, ARwPL 2015, nr 13, s. 469–527.

<sup>501</sup> R. Łatka, *Wydział IV SB KW MO / WUSW w Krakowie (1962–1989) – w świetle aktualnego stanu badań*, „Almanach Historyczny” 2018, t. 20, s. 261–296.

<sup>502</sup> J. Larecki, L. Pawlikowicz, P. Piotrowski, *Aparaty centralne służb wywiadu cywilnego Układu Warszawskiego jako wyspecjalizowane struktury państwa 1944–1991*, Rzeszów 2015.

Bagieński<sup>503</sup>. Andrzej Paczkowski omówił kilkuletni epizod połączenia wywiadów cywilnego i wojskowego Polski „ludowej”<sup>504</sup>. Mirosław Sikora pisał o szpiegostwie gospodarczym<sup>505</sup>, a Władysław Bułhak – o działaniach wywiadu SB na kierunku watykańskim<sup>506</sup>. Ten ostatni autor wraz z Patrykiem Pleskotem zaprezentował w popularnej formie aktywność wywiadu cywilnego PRL<sup>507</sup>. Sławomir Łukasiewicz przedstawił organizację partyjną w pionie wywiadu MBP<sup>508</sup>, natomiast Krzysztof Tarka analizował kontakty Ryszarda Zakrzewskiego z tym pionem<sup>509</sup>.

W latach 2014–2018 dość intensywnie zajmowano się także kontrwywiadem. Ukazał się drugi<sup>510</sup> i trzeci tom<sup>511</sup> pracy zbiorowej *Studia nad wywiadem*

<sup>503</sup> W. Bagieński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1–2, Warszawa 2017; zob. także *idem*, *Wywiad PRL w Rzymie*, BIPN 2017, nr 1–2 (134–135), s. 110–127.

<sup>504</sup> A. Paczkowski, *Razem czy osobno: próba „organicznego połączenia” wywiadów Polski Ludowej w latach 1947–1950*, DzN 2015, nr 4, s. 119–146.

<sup>505</sup> M. Sikora, „Terapia czarnorynkowa”. Pomoc wywiadu MSW dla branży farmaceutycznej i biotechnologicznej w PRL 1960–1990, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2017, nr 4, s. 65–104; *idem*, *Współpraca Departamentu I MSW z Hauptverwaltung Aufklärung MfS w zakresie tajnego pozyskiwania nowych technologii dla przemysłu PRL i NRD w latach 1975–1990*, PiS 2017, nr 29, s. 506–539.

<sup>506</sup> W. Bułhak, *Zdrada za Spiżową Bramą? Rekonstrukcja podstawowej sieci informacyjnej wywiadu MSW PRL w Watykanie w latach kształtowania się polityki wschodniej Stolicy Apostolskiej (1962–1978)*, PiS 2014, nr 23, s. 85–117; zob. także *idem*, *Prymas Stefan Wyszyński jako punkt odniesienia w obrazie osoby i polityki kard. Karola Wojtyły w oczach informatorów i funkcjonariuszy wywiadu MSW PRL w latach 1958–1978* [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czackowska, Warszawa 2018, s. 29–50.

<sup>507</sup> W. Bułhak, P. Pleskot, *Szpiedzy PRL-u*, Kraków 2014.

<sup>508</sup> S. Łukasiewicz, *Partia, ideologia i wywiad polityczny. Studium funkcjonowania organizacji partyjnej w wywiadzie Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, PiS 2014, nr 23, s. 217–246.

<sup>509</sup> K. Tarka, *Zanim został ministrem. O kontaktach Ryszarda Zakrzewskiego z wywiadem PRL*, P44–89 2017, t. 15, s. 315–335.

<sup>510</sup> *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 2, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2015 (w tomie m.in.: A. Nogaj, *Pierwsze powojenne operacje agenturalne Oddziału II Sztabu Generalnego WP (1945–1947)*, s. 353–552; G. Goryński, *Plk Stefan Sobczak (Sobczuk) w służbie komunistycznego aparatu bezpieczeństwa*, s. 553–578; P. Pleskot, *Technika w służbie. Środki techniczne stosowane w inwigilacji zachodnich dyplomatów przez kontrwywiad PRL (1956–1989)*, s. 579–596; M. Sikora, *Pro publico bono? Wywiad w służbie przemysłu farmaceutycznego PRL 1973–1989. Szkic problemu*, s. 597–630; P. Skubisz, „Z całą surowością prawa...” *Historia Leszka Chrosta – współpracownika wywiadu amerykańskiego*, s. 631–672; P. Gasztold-Seń, *Kontrwywiadowcza ochrona kontraktów wojskowych PRL w Libii w latach osiemdziesiątych XX w.*, s. 673–726).

<sup>511</sup> *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 3, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2016 (w tomie m.in.: A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Kształtowanie postaw politycznych oficerów i podoficerów Oddziału/Zarządu II Sztabu Generalnego WP w latach 1950–1956*, s. 405–426; A. Słabig, *Służba Bezpieczeństwa i jej agentura wobec ukraińskich środowisk emigracyjnych po 1956 r. w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, s. 427–472; M. Sobieraj, *Terenowa struktura Departamentu I MSW na przykładzie Samodzielnej Grupy Specjalnej KW MO w Lublinie w latach 1957–1963*, s. 473–550; W. Bagieński, *Analiza sprawy pplk. Michała Goleniewskiego, uciekiniera z wywiadu PRL*, s. 551–592; P. Skubisz, *Płotka w sieci. Bogdan Walewski, czyli polski dyplomata i amery-*

i kontrwywiadem Polski w XX wieku pod redakcją Wojciecha Skóry i Pawła Skubisza. Pisali o tym także Leszek Pawlikowicz<sup>512</sup>, Patryk Pleskot<sup>513</sup> i Piotr Rybarczyk<sup>514</sup>, a w lżejszej formie – Jarosław Burhardt i Piotr Świątkowski<sup>515</sup>.

Pogłębio badania nad pionem śledczym, czego świadectwem jest opublikowany zbiór studiów *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990* pod redakcją Magdaleny Dźwigał i Pawła Skubisza<sup>516</sup>. O milicji-

kański szpieg, s. 593–722; Z. Romanow, *Służba Bezpieczeństwa PRL a naukowcy. Przypadek Stefana Rudnika (1935–1996)*, s. 723–738).

<sup>512</sup> L. Pawlikowicz, *Działania terenowego kontrwywiadu w zakresie kontroli międzynarodowego ruchu osobowego w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, ZNUR SPP 2009, nr 56, z. 8, s. 158–184; idem, *Niektóre funkcje terenowego kontrwywiadu realizowane wobec obywateli polskich i obcokrajowców oraz zadania w zakresie zwalczania przemytu i ochrony transportu w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, ZNUR SPP 2010, nr 64, z. 9, s. 96–120.

<sup>513</sup> P. Pleskot, *Czerwony kontrwywiad. Struktura Departamentu I MBP 1944–1954 (Pion Centralny)* [w:] *W sieci. Powojenne polskie siatki wywiadowcze (AK-NIE-DSZ-WIN, PSZ) w latach 1944–1955*, red. M. Bechta, Warszawa 2016, s. 426–450.

<sup>514</sup> P. Rybarczyk, *Zimna wojna na polskiej prowincji. Zwalczanie działalności szpiegowskiej NATO w województwie bydgoskim w latach sześćdziesiątych w świetle dokumentacji kontrwywiadu cywilnego PRL*, PAIPN 2017, nr 10, s. 169–220.

<sup>515</sup> J. Burhardt, P. Świątkowski, *Szpieg, który wiedział za mało. Tajemnice kontrwywiadu PRL*, Poznań 2015.

<sup>516</sup> *Piony śledcze aparatu bezpieczeństwa publicznego 1944–1990*, red. M. Dźwigał, P. Skubisz, Warszawa–Szczecin 2017 (w tomie: A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, W. Kaczmarczyk, *Funkcjonowanie organów śledczych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1945–1956*, s. 19–40; Z. Bereszyński, *Pion śledczy aparatu bezpieczeństwa w województwie opolskim w latach 1950–1990. Struktura, kadry, zadania i ważniejsze przejawy działalności*, s. 41–163; K. Filip, *Pion śledczy Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Gdańsku w latach 1957–1975 – zarys problematyki*, s. 165–203; M. Dźwigał, *Zatrzymani na granicy – działalność więzień filtracyjnych / Samodzielnej Sekcji Filtracyjnej / Sekcji „F” przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego / Wojewódzkim Urzędzie ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie w latach 1948–1956*, s. 205–234; T. Pączek, *Pion śledczy Milicji Obywatelskiej i jego zadania w latach 1944–1956*, s. 235–259; P. Piątek, *Tortury jako „nieдозwolone metody śledztwa” prowadzonego przez funkcjonariuszy urzędów bezpieczeństwa publicznego*, s. 261–312; idem, *„Legalne metody przesłuchania”. Kilka uwag o podstawach prawnych działań śledczych funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa na przykładzie zwalczania antykomunistycznego podziemia zbrojnego na Podbeskidziu w latach 1945–1947*, s. 313–350; J. Borowiec, *Współdziałanie aparatu bezpieczeństwa z wojskowym wymiarem sprawiedliwości w województwie rzeszowskim w latach 1944–1955*, s. 351–370; D. Burczyk, *Współpraca Wydziału Śledczego Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku z Wojсковą Prokuraturą Rejonową w Gdańsku w latach 1946–1955*, s. 371–387; W. Bagieński, *Procesy pokazowe oskarżonych o szpiegostwo w pierwszej dekadzie Polski Ludowej*, s. 389–427; P. Benken, *Aparat bezpieczeństwa na Pomorzu Zachodnim wobec wsi po tzw. wypadkach gryfickich z 1951 r.*, s. 429–449; A. Czarnecki, *Metody łamania przez aparat bezpieczeństwa oporu chłopów wobec kolektywizacji na Pomorzu Środkowym w latach 1948–1956*, s. 451–462; P. Fornal, *Casus Stanisława Turka „Orla” i Jana Malinowskiego „Rolskiego” jako przykład manipulacji materiałami śledztwa stosowanej przez oficerów śledczych Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1952–1954*, s. 463–480; Ł. Jastrzęb, *Śledztwo prowadzone przeciwko uczestnikom Poznańskiego Czerwca w 1956 r.*, s. 481–494; R. Sodel, *Rola wydziałów śledczych Służby Bezpieczeństwa w sprawach dotyczących działań policyjnych i wojskowych jednostek kolaboracyjnych III Rzeszy, składających się z obywateli ZSRR*

nej służbie śledczej pisał Michał Sywula<sup>517</sup>. Inną ważną strukturą był Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy, będący obiektem badań Daniela Wicentego<sup>518</sup>.

Ważną pracę, systematyzującą wiedzę o pionach pomocniczych UB/SB na przykładzie województwa krakowskiego, wydała Monika Komaniecka<sup>519</sup>. Problematykę pionu odpowiedzialnego za perlustrację korespondencji podjął Marcin Zaremba<sup>520</sup>. Pewne znaczenie dla badaczy komunistycznego aparatu represji może mieć także przygotowana w Centralnym Ośrodku Szkolenia ABW w Emowie publikacja *Środki pracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej*<sup>521</sup>, częściowo dotycząca narzędzi pracy operacyjnej wykorzystywanych przez SB. O obserwacji pisała Kornelia Banaś<sup>522</sup>.

Publikowano także teksty poświęcone strukturom Milicji Obywatelskiej, chociaż wciąż są to prace niezbyt liczne i najczęściej przyczynkarskie. Na tym tle wyróżniają się monografie Tomasza Pączka o MO w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975<sup>523</sup> oraz Krzysztofa Filipa o milicji w Sopocie w okresie 1945–1949<sup>524</sup>. O początkach działania MO w powiecie radomskim pisał Piotr Ciaputa<sup>525</sup>, w ziemi lubuskiej – Piotr Krystians<sup>526</sup>, na północnym

---

w czasie II wojny światowej, s. 495–513; P. Pleskot, *Grupa Operacyjno-Śledcza „Bieszczady”* (1971–1972). Rozmach, kompromitacja, spisek?, s. 515–536; M. Dźwigał, P. Skubisz, „Pukał głową mą o ścianę”. Sprawa Mieczysława Zwierzchowskiego, naczelnika Wydziału Śledczego Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Szczecinie, dotycząca stosowania niedozwolonych metod śledczych, s. 537–549; B. Wójcik, *W trosce o moralność służb – standardy etyczne MSW i ich realizacja przez funkcjonariuszy SB i MO, ze szczególnym uwzględnieniem pionu śledczego*, s. 551–578; D. Czerwiński, Janusz Bemben – przypadek śledczego Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łęborku przed sądem III Rzeczypospolitej, s. 579–586).

<sup>517</sup> M. Sywula, *Działalność milicyjnej służby śledczej na terenie województwa gdańskiego w latach 1945–1949*, SSH 2014, nr 20, s. 195–208.

<sup>518</sup> D. Wicenty, Kiszczakowska „policja w policji”. O Zarządzie Ochrony Funkcjonariuszy (1985–1990), DzN 2016, nr 1, s. 135–164.

<sup>519</sup> M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.

<sup>520</sup> M. Zaremba, *Klimat emocjonalny w Polsce lat osiemdziesiątych. Studium na podstawie raportów Biura „W” [w:] Społeczeństwo polskie w latach 1980–1989*, red. N. Jarska, J. Olszsek, Warszawa 2015, s. 13–36.

<sup>521</sup> *Środki pracy wywiadowczej i kontrwywiadowczej*, Emów 2017.

<sup>522</sup> K. Banaś, *Punkty zakryte w obserwacji operacyjnej Kazimierza Świtonia na terenie województwa katowickiego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.*, ARwPL 2018, nr 16, s. 417–436.

<sup>523</sup> T. Pączek, *Milicja Obywatelska w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1975*, Słupsk 2014.

<sup>524</sup> K. Filip, *Milicja Obywatelska w Sopocie w latach 1945–1949*, Gdańsk 2011; zob. także *idem*, *Komunikat dyslokacyjny jednostek Milicji Obywatelskiej na terenie województwa gdańskiego w 1945 roku*, AH 2014, nr 1, s. 55–72.

<sup>525</sup> P. Ciaputa, *Milicja Obywatelska w Radomiu i powiecie radomskim w latach 1945–1949. Geneza, struktura, kadra kierownicza*, ARwPL 2015, nr 13, s. 147–166.

<sup>526</sup> P. Krystians, *Organizowanie Milicji Obywatelskiej na ziemi lubuskiej (marzec–lipiec 1945)*, IG 2011, t. 5, s. 139–157.

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

Mazowszu – Wojciech Łukaszewski<sup>527</sup>, w powiecie bolesławieckim – Zbigniew Marek i Zdzisław Mirecki<sup>528</sup>, w Solcu Kujawskim – Wojciech Widomski<sup>529</sup>, a w powiecie płońskim – Mariusz Żuławnik<sup>530</sup>. Dzieje ZOMO w Gorzowie Wielkopolskim przedstawił Maciej Majchrzak<sup>531</sup>.

Związki tajnych służb PRL z międzynarodowym terroryzmem opisał Przemysław Gasztold-Seń<sup>532</sup>.

Podjęmowano także studia przybliżające historię siedzib różnych struktur komunistycznego aparatu represji. Województwa gdańskiego dotyczy praca zbiorowa pod redakcją Karola Nawrockiego<sup>533</sup>. Natomiast o gmachu WUBP w Katowicach pisał Robert Ciupa<sup>534</sup>.

### 3.9. Studia problemowe dotyczące metod, form i środków działania UB/SB

Do ogólnych prac z tej tematyki należy zaliczyć kolejne wydania publikacji Filipa Musiała na temat teorii pracy operacyjnej SB<sup>535</sup>. O znaczeniu funkcji informacyjnej UB/SB dla władzy „ludowej” w Polsce pisała Małgorzata Madej<sup>536</sup>, a o dezinformowaniu środowiska katolickiego – Andrzej W. Kaczorowski<sup>537</sup>.

Zainteresowaniem badaczy cieszyła się problematyka osobowych źródeł informacji. Ukazała się praca zbiorowa *Antropologia donosu* pod redakcją Roberta

<sup>527</sup> W. Łukaszewski, *Tworzenie terenowych jednostek Milicji Obywatelskiej na północnym Mazowszu po zakończeniu działań wojennych w 1945 r.*, „Studia Mazowieckie” 2012, nr 1, s. 43–60.

<sup>528</sup> Z. Marek, Z. Mirecki, *Milicja Obywatelska w Bolesławcu i w powiecie bolesławieckim w 1945 r.*, RB 2017, t. 10, s. 105–111.

<sup>529</sup> W. Widomski, *Milicja Obywatelska w Solcu Kujawskim 1945–1990*, „Rocznik Soleccki” 2018, t. 8/9, s. 75–100.

<sup>530</sup> M. Żuławnik, *Rok pierwszy. Powstanie i działalność Milicji Obywatelskiej w Płońku i powiecie płońskim w 1945 r.*, PRHA 2015, t. 7, s. 61–78.

<sup>531</sup> M. Majchrzak, *Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1981–1983*, NRHA 2017, nr 24, s. 197–231.

<sup>532</sup> P. Gasztold-Seń, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*, Warszawa 2017.

<sup>533</sup> *Mapa terroru. Śladami zbrodni komunistycznych w województwie gdańskim (1945–1956)*, red. K. Nawrocki, oprac. R. Chrzanowski, D. Czerwiński, K. Filip, W. Kowalski, M. Węgliński, Gdańsk 2016.

<sup>534</sup> R. Ciupa, *Śladami zbrodni: gmach Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Katowicach*, CzP 2013, nr 1 (3), s. 36–41; *idem, Śladami zbrodni: kompleks więzienny przy ul. Mikołowskiej w Katowicach*, CzP 2013, nr 2 (4), s. 160–163.

<sup>535</sup> F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, wyd. 2, Kraków 2015; wyd. 3, Kraków–Warszawa 2018.

<sup>536</sup> M. Madej, *SB uprzejmie donosi... Służba Bezpieczeństwa jako filtr zasilenia informacyjnych systemu politycznego PRL w latach 1956–1970. Przykład województwa wrocławskiego*, Wrocław 2014.

<sup>537</sup> A.W. Kaczorowski, „Bohdan Wnikliwy z zespołem”. *Zagadka esbeckiej fałszywki w PAX-ie* [w:] *Czas biuły*, t. 4, red. R. Wróblewski, Wrocław 2016, s. 79–93.

Klementowskiego i Jarosława Syrnika<sup>538</sup>. O OZI pisali także Przemysław Bartosik<sup>539</sup>, Przemysław Benken<sup>540</sup>, Bartosz Bijak<sup>541</sup>, Witold Bobryk<sup>542</sup>, Janusz Borowiec<sup>543</sup>, Piotr Franaszek<sup>544</sup>, Olena Janczuk<sup>545</sup>, Krzysztof Andrzej Kierski<sup>546</sup>, Wojciech Kunicki<sup>547</sup>, Krzysztof Łagojda<sup>548</sup>, Renata Madziara<sup>549</sup>, Dariusz Magier<sup>550</sup>, Grzegorz Majchrzak (o bardzo ważnym przypadku Eligiusza Naszkowskiego)<sup>551</sup>,

<sup>538</sup> *Antropologia donosu*, red. J. Syrnik, R. Klementowski. Warszawa–Wrocław 2017 (w tomie: M. Zakrzewski, *Totalitarna władza i nowa jednostka. Instrumentarium Ernsta Jürgena*, s. 13–22; A. Gałkowska, *Opór wobec wpływu społecznego i jego konsekwencje dla tajnej współpracy*, s. 23–43; Z. Bereszyński, *Osobowe źródła informacji SB jako zjawisko historyczne, zagadnienie natury prawnej i aktualny problem społeczny w świetle wybranych przykładów z województwa opolskiego. Próba analizy porównawczej różnych perspektyw badawczych*, s. 45–65; P. Fiktus, *Donosicielstwo jako zjawisko prawne*, s. 67–80; J. Syrnik, „(...) historyk powinien zawahać się przez chwilę, zanim potraktuje raporty policyjne jako źródła cennych informacji o rzeczywistości w najprostszej postaci”, s. 81–95; P. Pleskot, *Zagadka „oferentów”*. W jaki sposób analizować motywacje obywateli PRL dobrowolnie oferujących działalność wywiadowczą zachodnim wywiadom?, s. 97–110; R. Sojak, D. Wicenty, *Sędziowie własnej sprawy? Nierozpoznany czynnik debaty o agencji Służby Bezpieczeństwa*, s. 111–135; D. Iwaneczko, *„Odepchnięcie przeszłości niewygodnej”. Problem ujawniania współpracy agenturalnej w badaniach dziejów najnowszych*, s. 137–158; M. Komaniecka, *Agentura pionów techniczno-operacyjnych aparatu bezpieczeństwa na przykładzie KW MO / WUSW w Krakowie w latach 1956–1990*, s. 159–188; R. Klementowski, *Donos agenturalny jako gatunek. Wprowadzenie do zagadnienia*, s. 189–212).

<sup>539</sup> P. Bartosik, *List Tajnego Współpracownika o ps. „Kuba” do I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka z 1977 r.*, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 2018, nr 9, s. 169–172.

<sup>540</sup> P. Benken, *TW ze Szczecina*, R37 2017, nr 2, s. 124–129.

<sup>541</sup> B. Bijak, *Nieudany werbunek. Matka studenta kontra SB*, „Kronika Miasta Łodzi” 2016, nr 2, s. 133–139.

<sup>542</sup> W. Bobryk, *O działalności denuncjatorskiej Jana Lewiarza*, ARwPL 2016, t. 14, s. 363–382.

<sup>543</sup> J. Borowiec, *Wykorzystanie tajnego współpracownika Wojciecha Bały do rozpracowania „Solidarności Walczącej”*, PHA 2014, t. 26, s. 197–216; zob. także *idem*, *Rzeszowskie gry operacyjne*, BIPN 2017, nr 5 (138), s. 50–57.

<sup>544</sup> P. Franaszek, *The Real and Expected Privileges of the Security Service Collaborators Recruited from Academic Milieu in the 1980s*, „Studia Historiae Oeconomicae” 2015, t. 33, s. 69–84.

<sup>545</sup> O. Janczuk, *Od agenta Abwehry do tajnego współpracownika Służby Bezpieczeństwa PRL. Przypadek Jana Ilnickiego*, ARwPL 2016, t. 14, s. 407–415.

<sup>546</sup> K.A. Kierski, *Historia księdza – tajnego współpracownika o pseudonimie „Onufry” w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, „Meritum” 2013, t. 5, s. 119–143; *idem*, *Dwuznaczna postawa księdza Ludomira Kokosińskiego – tajnego współpracownika o pseudonimie „Roman”*, „Meritum” 2017, t. 9, s. 231–249.

<sup>547</sup> W. Kunicki, *Cena wolności. Agentura SB w Instytucie Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Przypadek Karola Sauerlanda*, PAIPN 2015, t. 8, s. 209–224.

<sup>548</sup> K. Łagojda, *Pseudonim „Henia”. Od działalności niepodległościowej do roli informatora Urzędu Bezpieczeństwa. Studium przypadku*, ARwPL 2018, nr 16, s. 399–416.

<sup>549</sup> R. Madziara, *Duchowni z diecezji wrocławskiej Kościoła ewangelicko-augsburskiego uwikłani we współpracę z organami państwa*, ARwPL 2016, nr 14, s. 417–438.

<sup>550</sup> D. Magier, *Historia werbunku Ireny Golec na informatora Służby Bezpieczeństwa do rozpracowania „prawicowych elementów” w Zarządzie Powiatowym Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego w Radzynie Podlaskim*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2016, t. 14, s. 263–282.

<sup>551</sup> G. Majchrzak, *Portret agenta. Przypadek Eligiusza Naszkowskiego [w:] „Solidarność” 1980–1981 w kraju i w Wielkopolsce. Szkice do portretu*, red. K. Brzechczyn, Poznań 2016, s. 239–257.

Szymon Nowak<sup>552</sup>, Stefan Pastuszewski<sup>553</sup>, Jan Skórzyński (który wrócił do opisywanej przez innych badaczy sprawy TW „Bolka”)<sup>554</sup>, Norbert Wójtowicz<sup>555</sup> oraz Paweł Ziętara<sup>556</sup>. Nieudane próby werbunku prof. Jerzego Starnawskiego przedstawiła Anna Łosowska<sup>557</sup>. Jeśli chodzi o agenturę, należy także zwrócić uwagę na dyskusję Radosława Kurka i Antoniego Zielińskiego dotyczącą *Instrukcji (tymczasowej) o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci z 13 lutego 1945 r.*<sup>558</sup>

Kwestią informatyzacji komunistycznego aparatu represji zajął się Jan Bury<sup>559</sup>. Ukazał się także zbiór studiów pod redakcją Mirosława Sikory (przy współpracy Piotra Fuglewicza) podejmujący problematykę nowoczesnych technologii w PRL. Jeden z bloków tematycznych tej książki poświęcony jest aparatowi represji<sup>560</sup>.

O metodach śledczych pisał Przemysław Piątek<sup>561</sup>. Językiem funkcyjny UB/SB zajęła się Anna Badura<sup>562</sup>, a językiem dokumentów milicyjnych – Anna Dobrowolska<sup>563</sup>.

<sup>552</sup> S. Nowak, „Moskit” kontra Żubryd, BIPN 2017, nr 5 (138), s. 104–110.

<sup>553</sup> S. Pastuszewski, Ksiądz Józef Dobrochowski (1904–1988) jako informator UB o pseudonimie „Grzmot”, KB 2014, t. 35, s. 73–108; idem, „Kurja biskupia” w Bydgoszczy i Żołędowie, KB 2016, t. 37, s. 241–264.

<sup>554</sup> J. Skórzyński, Od informatora do kontestatora. Akta „Bolka” – próba lektury, WiS 2016, nr 9, s. 6–32.

<sup>555</sup> N. Wójtowicz, Kryptonim „Mikron”. Bezpieka wobec Juliusza Sokolnickiego, Poznań 2015.

<sup>556</sup> P. Ziętara, Troubles with „Mela”. A Polish-American Reporter, the Secret Services of People’s Poland, and the FBI, „Polish-American Studies” 2015, t. 72, nr 1, s. 11–40.

<sup>557</sup> A. Łosowska, „Człowiek zagubiony dla życia społecznego”, czyli o nieudanych działaniach służby bezpieczeństwa wobec Jerzego Starnawskiego w celu pozyskania go do współpracy, RP 2014, t. 50, z. 2, s. 147–166.

<sup>558</sup> R. Kurek, [rec.] A. Zieliński, „Instrukcja (tymczasowa) o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci z 13 lutego 1945 r. Analiza krytyczna dokumentu”, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 129–190, PAIPN 2014, t. 7, s. 449–454; A. Zieliński, Odpowiedź Radosławowi Kurkowi, PAIPN 2014, t. 7, s. 455–461.

<sup>559</sup> J. Bury, Polska informatyka. Informatyka w służbach specjalnych PRL. Analiza kryminalistyczna, Warszawa 2017.

<sup>560</sup> High-tech za żelazną kurtyną. Elektronika, komputery i systemy sterowania w PRL, red. M. Sikora, współpraca P. Fuglewicz, Katowice–Warszawa 2017 (w tomie m.in.: F. Dąbrowski, System informacyjny Departamentu III MSW: analiza informacji i prowadzenie dokumentacji działań operacyjnych, s. 551–568; B. Kapuściak, Podsystemy informatyczne w Wojskowej Służbie Wewnętrznej, s. 569–590; M. Komaniecka, Informatyzacja Biura „B” MSW – koncepcje, realizacja, efekty, s. 591–610; J. Bury, Ochrona transmisji danych w sieciach teleinformatycznych służb specjalnych Polski Ludowej w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, s. 631–656; M. Sikora, Wywiad MSW jako instrument wsparcia polskiego przemysłu mikroelektronicznego w latach 1971–1990, s. 657–680).

<sup>561</sup> P. Piątek, Przestępcze wymuszanie zeznań w postępowaniach przygotowawczych prowadzonych przez organy bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956. Studium kryminologiczno-prawne, Warszawa–Katowice 2018.

<sup>562</sup> A. Badura, „Krutka brutka”. Zmagania językowe funkcjonariuszy bezpieki, CzP 2016, nr 1, s. 192–196; eadem, „Ojcowie Pauliny”. Zmagania bezpieki z językiem polskim i nie tylko, CzP 2016, nr 2, s. 182–184.

<sup>563</sup> A. Dobrowolska, Problem, którego miało nie być. Język milicyjnych dokumentów poświęconych prostytucji w latach 1956–1969, P44–89 2017, t. 15, s. 217–239.

### 3.10. Studia problemowe dotyczące przestępstw sądowych i sądownictwa Polski „ludowej”

Ogólny artykuł o politycznych uwarunkowaniach orzecznictwa karno-administracyjnego w Polsce komunistycznej wydał Marcin Łysko<sup>564</sup>. O prawie karnym w okresie po 1944/1945 r. pisali Adam Lityński<sup>565</sup>, Karol Siemaszko<sup>566</sup> oraz Tomasz Szczygiel<sup>567</sup>. Tematyką weryfikacji adwokatów w drugiej połowie lat czterdziestych zajął się Marcin Zaborski<sup>568</sup>.

Dariusz Burczyk kontynuował swoje wcześniejsze badania poświęcone Wojskowej Prokuraturze Rejonowej w Gdańsku<sup>569</sup>. Ukazało się także kilka publikacji zwartych o wojskowych sądach rejonowych. Dariusz Burczyk wydał monografię na temat WSR w Gdańsku<sup>570</sup>, Ewa Leniart – w Rzeszowie<sup>571</sup>, a Marta Paszek – w Katowicach<sup>572</sup>.

Opublikowano także artykuły odnoszące się do historii i orzecznictwa WSR. Problematykę tę podjęli Dominika Czarnecka (praca o usuwaniu zniszczenia tzw. pomników wdzięczności Armii Czerwonej w Gdańsku i Grudziądzu)<sup>573</sup>, Grzegorz Goryński (o śledztwie i procesie w sprawie Stanisława Krupińskiego, oskarżonego o szpiegostwo i skazanego przez WSR

<sup>564</sup> M. Łysko, *Polityczne uwarunkowania orzecznictwa karno-administracyjnego Polski Ludowej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. 17, s. 211–232.

<sup>565</sup> A. Lityński, *Prawo karne w okresie PKWN – wahania i decyzje*, RAIp 2015, z. 1, s. 61–79; zob. także *idem*, M. Ćwikowska, *Początki resortu sprawiedliwości PKWN. W 70 rocznicę*, RAIp 2014, z. 1, s. 85–99.

<sup>566</sup> K. Siemaszko, *„W trudnym okresie odbudowy państwa”. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946–1950*, Warszawa 2015.

<sup>567</sup> T. Szczygiel, *Prawnicy „starej nadbudowy” w „nowej bazie”, czyli o problemie kodyfikacji prawa karnego materialnego Polski Ludowej początku lat pięćdziesiątych*, MHI 2017, t. 16, z. 2, s. 113–134.

<sup>568</sup> M. Zaborski, *Pierwsza weryfikacja adwokatów w Polsce Ludowej (1945–1950)*, „Palestra” 2015, nr 11/12, s. 198–216.

<sup>569</sup> D. Burczyk, *Nadzór Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku nad jednostkami Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1946–1955*, ARwPL 2015, nr 13, s. 393–413; *idem*, *Obsada personalna Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Gdańsku (1946–1955)*, PAIPN 2015, t. 8, s. 157–176.

<sup>570</sup> *Idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*, Gdańsk 2012; zob. także *idem*, *Uczestniczki podziemia niepodległościowego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Gdańsku*, PAIPN 2018, nr 11, s. 121–138.

<sup>571</sup> E. Leniart, *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946–1954/1955)*, Rzeszów 2016.

<sup>572</sup> Zob. także M. Paszek, *Odpowiedzialność sędziów Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach za zbrodnie sądowe (1946–1955)*, CzPH 2015, t. 67, z. 2, s. 193–222.

<sup>573</sup> D. Czarnecka, *Próba wysadzenia gdańskiego pomnika wdzięczności Armii Czerwonej w 1949 roku (w świetle akt Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku)*, ZH 2013, t. 78, z. 3, s. 105–128; *eadem*, *Ataki na Pomnik Wdzięczności Żołnierzom Armii Czerwonej na Placu Wolności w Grudziądzu w 1946 i 1947 roku (w świetle akt Wojskowego Sądu Rejonowego w Bydgoszczy)*, RG 2014, t. 22, s. 149–172.

w Gdańsku)<sup>574</sup>, Monika Nowakowska (o wyrokach śmierci za przestępstwa gospodarcze wydanych przez WSR w Bydgoszczy)<sup>575</sup>, Robert Piwko (o sprawie Klemensa Kanczewskiego przed WSR w Kielcach)<sup>576</sup>, Tadeusz Talarczyk (o procesie organizacji młodzieżowej ze Śremu)<sup>577</sup> oraz Tomasz Domański (o procesie bp. Czesława Kaczmarka)<sup>578</sup>. O jednej z tzw. dętych spraw pisał Robert Witak<sup>579</sup>.

Opisywano także procesy znanych postaci historycznych przed sądami wojskowymi i powszechnymi Polski „ludowej” – mjr. Bolesława Kontryma (Łukasz Bojko)<sup>580</sup>, Zofii Kuszyńskiej i innych (Arkadiusz Kutkowski)<sup>581</sup>, Stanisława Tatara, Mariana Utnika i Stanisława Nowickiego (Andrzej Paczkowski)<sup>582</sup>, Zygmunta Augustyńskiego (Patrik Pleskot)<sup>583</sup>, płk. Feliksa Michałowskiego (Elżbieta Romanowska)<sup>584</sup>, komandorów (Daniel Sieczkowski)<sup>585</sup>, gen. Bolesława Nieczui-Ostrowskiego<sup>586</sup> (Agnieszka Wątor). Paweł Sztama przedstawił działania komunistycznego aparatu represji wobec gen. Augusta Emila Fieldorfa „Nila”<sup>587</sup>, a głosę do sprawy aresztowania generała wydał Wojciech Frazik<sup>588</sup>.

<sup>574</sup> G. Goryński, *Podporucznik marynarki Stanisław Krupiński – ofiara stalinowskich represji*, „Biuletyn Historyczny” 2014, nr 29, s. 147–180.

<sup>575</sup> M. Nowakowska, *Kara śmierci w procesach o przestępstwa gospodarcze przed bydgoskim Wojskowym Sądem Rejonowym w świetle prasy lokalnej*, KB 2015, t. 36, s. 165–196.

<sup>576</sup> R. Piwko, *Sylwetka Klemensa Kanczewskiego w świetle zaświadczeń złożonych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Kielcach*, CzTH 2013/2014, t. 4, s. 165–182.

<sup>577</sup> T. Talarczyk, „Awanturczka śremska młodzież” przed Sądem Wojskowym w Śremie w 1947 roku, ŚNH 2012, nr 10, s. 55–64.

<sup>578</sup> T. Domański, *The Stalinist Trial of Bishop Czesław Kaczmarek, the Ordinary of the Diocese of Kielce*, „The Person and the Challenges” 2019, t. 9, nr 2, s. 91–108.

<sup>579</sup> R. Witak, „AK-owski zamach stanu”. O przewrocie wymyślonym przez komunistycznych śledczych w sprawie „Radosława” (1949–1956) [w:] *Między prawdą a zwątpieniem. W poszukiwaniu obrazu przeszłości*, t. 3, red. R. Majzner, Częstochowa 2015, s. 261–269.

<sup>580</sup> Ł. Bojko, *Proces Bolesława Kontryma. Sądownictwo Polski Ludowej w latach 1944–1955. Zarys problemu*, CzPH 2018, t. 70, z. 2, s. 361–382.

<sup>581</sup> A. Kutkowski, *Historia pewnej prowokacji. Sprawa Zofii Kuszyńskiej*, PAIPN 2018, nr 11, s. 139–166.

<sup>582</sup> A. Paczkowski, *W pogoni za złotem, czyli operacja „TUN”*, SP 2015, nr 37, s. 65–91.

<sup>583</sup> P. Pleskot, *Oskarżyć i potępić. Przebieg rozprawy przeciw Zygmuntowi Augustyńskiemu (i innym) z 1947 r. jako przykład procesu politycznego z okresu początków stalinizmu w Polsce*, KSLD 2018, nr 7, s. 279–300.

<sup>584</sup> E. Romanowska, *Criminal Proceedings Against Colonel Feliks Michałowski (1952–1953)*, RAiP 2017, z. 1, s. 83–101.

<sup>585</sup> D. Sieczkowski, *Proces komandorów. Krwawe lata Marynarki Wojennej*, BIPN 2018, nr 12 (157), s. 70–79.

<sup>586</sup> A. Wątor, *Śledztwo i proces ppłk. Bolesława Michała Nieczui-Ostrowskiego, „Sowiniec”* 2015, nr 47, s. 35–63.

<sup>587</sup> P. Sztama, *Komunistyczne organa bezpieczeństwa wobec generała brygady Augusta Emila Fieldorfa w latach 1947–1950*, ZHW 2016, nr 43, s. 93–118.

<sup>588</sup> W. Frazik, *Głos do sprawy aresztowania generała Augusta Emila Fieldorfa*, ZHW 2016, nr 44, s. 273–281.

O postępowaniach sądów w sprawach gospodarczych pisała Aneta Kistowska<sup>589</sup>. Zaprezentowano także procesy pokazowe zarządów okręgów państwowych nieruchomości ziemskich – o sprawie koszalińskiej pisał Zenon Romanow<sup>590</sup>, o olsztyńskiej – Radosław Gross<sup>591</sup>.

Morderstwom sądowym poświęciła swą uwagę Agata Fijałkowska<sup>592</sup>, a w popularnej formie przybliżył je czytelnikom Tadeusz M. Płużański<sup>593</sup>.

Podjmowano także tematykę funkcjonowania innych sądów i prokuratur wojskowych. Bogusław Pacek i Artur Rochnowski opisali działalność tych instytucji w schyłkowej fazie wojny, po przejściu frontu przez terytoria II Rzeczypospolitej<sup>594</sup>. Problematykę Wojskowego Sądu Polskich Kolei Państwowych opracował Karol Siemaszko<sup>595</sup>, Wojskowej Prokuratury 15 Dywizji Piechoty – Damian Burchart<sup>596</sup>, a Wojskowej Prokuratury i Sądu Grupy Operacyjnej „Wisła” – Anna Homa<sup>597</sup>. Monografię poświęconą wymiarowi sprawiedliwości w marynarce wojennej w latach 1945–1955 wydała Helena Kowalska<sup>598</sup>. Tadeusz Wolsza przybliżył mniej znane wątki z biografii sędziego wojskowego Władysława Litmanowicza<sup>599</sup>.

<sup>589</sup> A. Kistowska, *W obronie interesów gospodarczych państwa. Procesy przed sądami bydgoskimi w latach 1946–1956*, KB 2014, t. 35, s. 155–166.

<sup>590</sup> Z. Romanow, *Proces Zarządu Okręgu Państwowych Nieruchomości Ziemskich w Koszalinie w 1948 r.*, ZH 2017, t. 82, z. 3, s. 85–107.

<sup>591</sup> R. Gross, *Inwigilacja i proces kierownictwa Zarządu Okręgowego Państwowych Nieruchomości Ziemskich w Olsztynie*, DzN 2018, nr 2, s. 215–246.

<sup>592</sup> A. Fijałkowska, *Politics, Law, and Justice in People's Poland. The Fieldorf File*, „Slavic Review” 2014, t. 73, nr 1, s. 85–107.

<sup>593</sup> T.M. Płużański, *Oprawcy. Zbrodnie bez kary*, Warszawa 2016.

<sup>594</sup> B. Pacek, A. Rochnowski, *Działalność sądów i prokuratury wojskowej w latach 1943–1945*, ZN AON 2011, nr 1 (82), s. 264–273.

<sup>595</sup> K. Siemaszko, *Postępowanie w sprawach o przestępstwa popełnione przez pracowników kolei w latach 1944–1949 w świetle akt zachowanych w zasobie Archiwum Państwowego w Gorzowie Wielkopolskim – przyczynek do badań nad orzecznictwem Wojskowego Sądu Polskich Kolei Państwowych*, SZ 2017, t. 19, s. 137–146.

<sup>596</sup> D. Burchart, *Wojskowa Prokuratura 15 Dywizji Piechoty w Olsztynie w latach 1945–1946*, „Rocznik Mazurski” 2015, t. 19, s. 83–106.

<sup>597</sup> A. Homa, *Wojskowy Sąd i Prokuratura Grupy Operacyjnej „Wisła” jako narzędzie terroru wobec mniejszości ukraińskiej, w świetle zasobu archiwalnego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie*, SP 2018, t. 46, nr 4, s. 71–93.

<sup>598</sup> H. Kowalska, *Sądownictwo w Marynarce Wojennej w latach 1945–1955*, Warszawa–Gdańsk 2017.

<sup>599</sup> T. Wolsza, *Dwa oblicza redaktora Władysława Litmanowicza*, P44–89 2016, t. 14, s. 339–357.

O sądownictwie powszechnym przed odwilżą pisali Dariusz Burczyk<sup>600</sup>, Sebastian Kowalski<sup>601</sup>, Diana Maksimiuk<sup>602</sup>, Elżbieta Romanowska<sup>603</sup>, Karol Siemaszko<sup>604</sup> oraz Wojciech Rychterowicz<sup>605</sup>, a po 1956 r. – Tomasz Kozłowski<sup>606</sup>. Sprawy przeciwko osobom kolaborującym z niemieckim okupantem przedstawił Roman Gieroń<sup>607</sup>, a procesy niemieckich zbrodniarzy w Polsce „ludowej” – Sylwia Bykowska<sup>608</sup>.

Zajmowano się także organami quasi-sądowymi. O lubelskiej Delegaturze Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym pisał Bogdan Sekściński<sup>609</sup>, natomiast o orzecznictwie jej olsztyńskiej delegatury – Piotr Sztachelski<sup>610</sup>. Problematykę tę podjął także Andrzej Zaćmiński<sup>611</sup>.

Sprawę procesów uczestników rewolty poznańskiej z 1956 r. podjęli Aleksander Berger<sup>612</sup> i Jan Sandorski<sup>613</sup>, a represje sądowe wobec uczestników

<sup>600</sup> D. Burczyk, *Specjalny Sąd Karny w Gdańsku (1945–1946). Przyczynek do monografii*, PAIPN 2014, t. 7, s. 289–312; *idem*, *Udział Specjalnego Sądu Karnego w Gdańsku i jego Prokuratury w procesie weryfikacji i rehabilitacji ludności Pomorza Gdańskiego w latach 1945–1946*, ZH 2014, t. 79, z. 3, s. 63–83.

<sup>601</sup> S. Kowalski, *Sąd Grodzki w Wałbrzychu w zachowanych dokumentach Sądu Rejonowego w Wałbrzychu*, „Nowa Kronika Wałbrzyska” 2015, t. 3, s. 55–65.

<sup>602</sup> D. Maksimiuk, *Rok 1956 w Polsce. Sądy, prokuratury, prawo karne*, Białystok 2016; *eadem*, „Nie chcemy sędziego apolitycznego”, czyli rzecz o upolitycznieniu kadry sędziowskiej w PRL [w:] *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016, s. 201–217; *eadem*, *Rok 1956 w Polsce. Sądy, prokuratury, prawo karne*, Białystok 2016.

<sup>603</sup> E. Romanowska, *Przekształcenia w powszechnym wymiarze sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1956*, CzPH 2016, t. 68, z. 2, s. 33–62.

<sup>604</sup> K. Siemaszko, *Orzecznictwo Sądu Okręgowego w Głogowie z siedzibą w Nowej Soli w wybranych sprawach o przestępstwa szczególnie niebezpieczne w okresie odbudowy państwa w latach 1946–1950*, CzPH 2015, t. 67, z. 1, s. 211–232; *idem*, *Trudne początki. Organizacja Sądu Okręgowego w Zielonej Górze w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej*, CzPH 2016, t. 68, z. 2, s. 183–198.

<sup>605</sup> W. Rychterowicz, *Sąd Wojewódzki w Koszalinie w latach 1955–1956*, RK 2016, nr 44, s. 43–47.

<sup>606</sup> T. Kozłowski, *Polityczne sterowanie systemem wymiaru sprawiedliwości PRL po 1956 r. Casus funkcjonowania „zespołów” do spraw procesów politycznych w latach 1964–1982*, DzN 2015, nr 4, s. 147–159.

<sup>607</sup> R. Gieroń, *Postępowania karne prowadzone w latach 1947–1955 w sprawach przestępstw okupacyjnych popełnionych przez policjanta granatowego Jana Błażeja. Przyczynek do badań nad stosunkami polsko-żydowskimi*, „Analecta Cracoviensia” 2017, t. 49, s. 219–247.

<sup>608</sup> S. Bykowska, *Zbrodnia i kara jako rytuał. Gdański proces stutthofskich zbrodniarzy*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2015, nr 23, s. 49–87.

<sup>609</sup> B. Sekściński, *Status lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w świetle polskiego prawa konstytucyjnego (1946–1955)*, „Studia Elckie” 2014, t. 16, nr 1, s. 43–65.

<sup>610</sup> P. Sztachelski, *Orzecznictwo Olsztyńskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w świetle zachowanych akt (1950–1954)*, KMW 2013, t. 57, nr 4, s. 665–730.

<sup>611</sup> A. Zaćmiński, *Poenae sine lege – czyny chuligańskie w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1951–1954)*, DzN 2016, nr 1, s. 83–112.

<sup>612</sup> A. Berger, *Kalendarium procesów* [w:] *Poznański Czerwiec 1956*, red. J. Maciejewski, Z. Trojanowiczowa, oprac. nauk. wydania P. Grzelczak, Poznań 2016, s. 162–197.

<sup>613</sup> J. Sandorski, *Procesy poznańskie z 1956 roku. Wątpliwości, polemiki, klimaty* [w:] *Poznański Czerwiec 1956*, red. J. Maciejewski, Z. Trojanowiczowa, oprac. nauk. wydania P. Grzelczak, Poznań 2016, s. 198–254.

Czerwcą '76 opisał Arkadiusz Kutkowski<sup>614</sup>. Spośród spraw późniejszych Krzysztof Tarka przypomniał proces Anny Rudzińskiej<sup>615</sup>.

O sądownictwie w stanie wojennym pisali Jerzy Kordas i Zygmunt Kowalczuk<sup>616</sup>, o nieprawidłowościach w śledztwach w sprawie śmierci Piotra Majchrzaka – Agnieszka Łuczak<sup>617</sup>. Zainteresowaniem badaczy cieszyły się także głośne procesy z lat osiemdziesiątych: Piotra Bednarza (opracowany przez Włodzimierza Suleję<sup>618</sup>), Władysława Frasyniuka (zaprezentowany przez Marię Wanke-Jerie i Małgorzatę Wanke-Jakubowską)<sup>619</sup> oraz Kornela Morawieckiego (praca Tomasza Przedpełskiego)<sup>620</sup>. Tematykę sądów w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych, a także ruchu związkowego w prokuraturze podjął Kamil Niewiński<sup>621</sup>.

W pracy zbiorowej poświęconej rozliczeniom systemów totalitarnych, pod redakcją Patryka Pleskota, zamieszczono artykuły odnoszące się do tzw. wymiaru sprawiedliwości Polski „ludowej” oraz do zbrodni komunistycznych<sup>622</sup>. Zagadnieniem pokrewnym tym kwestiom jest podejście do wspomnianych zbrodni we współczesnej Polsce. Jest to temat czwartego tomu wydawnictwa *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN* pod redakcją Radosława Ignatiewa i Anny Bilińskiej-Gut<sup>623</sup>.

<sup>614</sup> A. Kutkowski, „...jak my ich nienawidzimy”. Represje sądowe po radomskim Czerwcu 1976 r., Lublin 2016.

<sup>615</sup> K. Tarka, Wyrok za tłumaczenie. Sprawa Anny Rudzińskiej, WiS 2016, nr 9, s. 82–96.

<sup>616</sup> J. Kordas, Z. Kowalczuk, Stan wojenny w Polsce i na Dolnym Śląsku. Sądy wojskowe, SSEC 2014, t. 4, s. 90–110.

<sup>617</sup> A. Łuczak, Sprawa śmierci Piotra Majchrzaka – uchybienia formalne i zaniedbania w śledztwach. Przyczynki do wyjaśniania śmierci ofiar stanu wojennego, ZHW 2015, nr 42, s. 233–244.

<sup>618</sup> W. Suleja, Bez reszty poświęciłem się temu związkowi... Proces Piotra Bednarza 1982, Wrocław 2015.

<sup>619</sup> M. Wanke-Jerie, M. Wanke-Jakubowska, Zobowiązała mnie przysięga. Proces Władysława Frasyniuka 1982, Wrocław 2013.

<sup>620</sup> T. Przedpełski, Za pomocą druku oddziaływał na psychikę. Proces Kornela Morawieckiego 1981, Wrocław 2012.

<sup>621</sup> K. Niewiński, PZPR a sądownictwo w latach 1980–1985. Próby powstrzymania „solidarnościowej” rewolucji, Oświęcim 2016; idem, Ruch związkowy w prokuraturze PRL w latach 1980–81, MHI 2017, t. 16, z. 2, s. 135–157.

<sup>622</sup> Wina i kara. Społeczeństwa wobec rozliczeń zbrodni popełnionych przez reżimy totalitarne w latach 1939–1956. Studia i materiały, red. P. Pleskot, Warszawa 2015 (w tomie m.in.: D. Burczyk, Działalność Specjalnego Sądu Karnego w Gdańsku (1945–1946) jako próba rozliczenia zbrodni hitlerowskich na Pomorzu Gdańskim i Pomorzu Zachodnim oraz na Warmii i Mazurach, s. 175–191; B. Padło, Odpowiedzialność sędziów stalinowskich za zbrodnie popełnione w przeszłości, s. 318–349; T. Łabuszewski, Problem rozliczeń zbrodni stalinowskich w Polsce – fakty i mity, s. 364–386).

<sup>623</sup> Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN, t. 4: 15 lat – próba bilansu, red. R. Ignatiew, A. Bilińska-Gut, Warszawa 2016 (w tomie m.in.: R. Kopydłowski, Przedawnienie karalności zbrodni komunistycznych, s. 51–58; T. Stadnicki, Amnestia i abolicja w śledztwach dotyczących zbrodni komunistycznych. Zarys problematyki, s. 59–64).

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2014–2023...

Należy odnotować także artykuł poruszający wątki biograficzne Henryka Podlaskiego, napisany przez Arkadiusza Kutkowskiego<sup>624</sup>.

### 3.11. Studia problemowe dotyczące więziennictwa Polski „ludowej”

Badania tej problematyki rozwijały się dość dynamicznie. Monografię więzienia w Inowrocławiu w latach 1945–1956 wydał Mirosław Pietrzyk<sup>625</sup>. O innych zakładach karnych pisali Stefan Białek (Strzelce Opolskie)<sup>626</sup>, Marcin Bryła i Dariusz Jacek Fudali<sup>627</sup> (Jarosław przy Sądzie Grodzkim), Krzysztof Łągojda (Kłodzko)<sup>628</sup>, Jacek Pawłowicz i Jarosław Wróblewski (warszawski Mokotów)<sup>629</sup> oraz Magdalena Dźwigał (areszt wewnętrzny WUBP/WUdBP w Szczecinie)<sup>630</sup>. Krystian Bedyński omówił zbiorczo system organizacji więziennictwa w Wielkopolsce<sup>631</sup>.

Zainteresowanie badaczy budziła także problematyka obozów. Z perspektywy ogólnej podjęli ją Mateusz Wyrwich<sup>632</sup> i Marek Łuszczyna<sup>633</sup>. Pisano również o poszczególnych placówkach: obozie internowania dla sióstr elżbietanek (Ezdrasz Biesik)<sup>634</sup>, o Myśłowicach (Robert Ciupa<sup>635</sup> i Wacław Dubiański<sup>636</sup>),

<sup>624</sup> A. Kutkowski, *Prokurator ze skazg. Przyczynki do biografii Henryka Podlaskiego*, KSLD 2017, nr 6, s. 134–149.

<sup>625</sup> M. Pietrzyk, *Więzienie w Inowrocławiu w latach 1945–1956*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014; zob. także recenzję z tej pracy: R. Dąbkowska, [rec.] Mirosław Pietrzyk, „Więzienie w Inowrocławiu w latach 1945–1956”, *IPN Gdańsk, Bydgoszcz–Gdańsk* 2014, ss. 453 + 8 nlb, BFGZ 2015, nr 65, s. 97–99.

<sup>626</sup> S. Białek, *Carcer inferior. Zakłady karne Strzelce Opolskich w systemie represji stalinowskich (1945–1954)*, Wrocław 2016; *idem*, *Centralne Więzienie Karne w Strzelcach Opolskich w oczach warszawskiego dolniarza*, *CzP* 2016, nr 2, s. 148–150.

<sup>627</sup> M. Bryła, D.J. Fudali, *Z kart jarosławskiego więziennictwa. Więzienie przy Sądzie Grodzkim w Jarosławiu w latach 1945–1946. Historia pewnej ucieczki*, *RSMJ* 2018, t. 24, s. 200–207.

<sup>628</sup> K. Łągojda, *Więzienie karno-śledcze w Kłodzku w latach 1945–1953 (1956). Zarys problematyki*, *P44–89* 2018, t. 16, s. 5–40.

<sup>629</sup> J. Pawłowicz, *Od carskiej „tiumny” do peerelowskiej katowni*, *R37* 2017, nr 1, s. 36–59; J. Wróblewski, *Czerwone mury krwawego Mokotowa*, *BIPN* 2017, nr 5 (137), s. 148–154.

<sup>630</sup> M. Dźwigał, „Usłyszałam za sobą dźwięk przekręcanego klucza, a potem zostawiono mnie sam na sam z myślami...” *Areszt wewnętrzny WUBP / WUdBP w Szczecinie w latach 1945–1956*, *P44–89* 2015, t. 13, s. 51–82.

<sup>631</sup> K. Bedyński, *Zorganizowanie więzień Departamentu Więziennictwa i Obozów MBP w Wielkopolsce w 1945 r.*, „*Kronika Wielkopolski*” 2014, nr 1, s. 30–41.

<sup>632</sup> M. Wyrwich, *Obozy pogardy. Komunistyczne obozy represji w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2015.

<sup>633</sup> M. Łuszczyna, *Mała zbrodnia. Polskie obozy koncentracyjne*, Kraków 2017.

<sup>634</sup> E. Biesok, *Komunistyczny obóz internowania i pracy sióstr elżbietanek, w Kobylinie*, „*Studia Franciszkańskie*” 2018, t. 28, s. 193–219.

<sup>635</sup> R. Ciupa, *Śladami zbrodni – obóz w Myśłowicach*, *CzP* 2014, nr 2 (6), s. 141–145.

<sup>636</sup> W. Dubiański, *Obóz pracy w Myśłowicach w latach 1945–1946*, wyd. 2 uzupeł., Myśłowice–Katowice 2015.

o Oświęcimiu (Daria Czarnecka)<sup>637</sup>, o Świętochłowicach-Zgodzie (Adam Dziurok i Sebastian Rosenbaum)<sup>638</sup>, o Mielcu i Stalowej Woli (Dariusz Fudali)<sup>639</sup>, o kobiecym obozie w Bojanowie (Agnieszka Sławińska)<sup>640</sup>, o obozach w Krzesimowie (Anna Wilk)<sup>641</sup> oraz w Skrobowie (Robert Zygałło)<sup>642</sup>. Artykuł dotyczący oporu, bazujący na historiach więźniarek z lat 1944–1956, wydała Anna Müller<sup>643</sup>. O amnestii 1956 r. w więzieniu starogardzkim pisał Krzysztof Filip<sup>644</sup>.

Problematykę obozu dla Niemców w Wejherowie przedstawił Daniel Czerwiński<sup>645</sup>. O zbrodniarzach niemieckich w Więzieniu Karno-Śledczym w Gdańsku pisał Marek Orski<sup>646</sup>, a losy Rudolfa Hössa w więzieniu w Wadowicach przybliżył Marcin Witkowski<sup>647</sup>. Ukraińcom więzionym w Jaworznie pracę poświęcił Grzegorz Pawlikowski<sup>648</sup>. Dawid Golik wydał artykuł o forcie nazywanym „Lunetą Warszawską” w Krakowie – miejscu, w którym m.in. dokonywano egzekucji w latach 1945 i 1946<sup>649</sup>. Wykonawcom wyroków śmierci poświęcił studium Jan Meller<sup>650</sup>.

<sup>637</sup> D. Czarnecka, *Obozy sowieckie oraz obozy PUBP zlokalizowane na terenie byłego niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego Auschwitz w roku 1945. Zarys problemu* [w:] *Pod czerwoną gwiazdą. Aspekty sowieckiej obecności w Europie Środkowo-Wschodniej w 1945 roku*, red. S. Rosenbaum, D. Węgrzyn, Katowice–Warszawa 2017, s. 290–301.

<sup>638</sup> A. Dziurok, S. Rosenbaum, *Dzieci Zgody*, CzP 2017, nr 2, s. 21–31.

<sup>639</sup> D. Fudali, *Obozy pracy w Mielcu i Stalowej Woli. Z dziejów więziennictwa na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956*, PHA 2014, t. 26, s. 139–148.

<sup>640</sup> A. Sławińska, *Więźniarki polityczne z Bojanowa. Łagier dla dziewcząt w latach 1952–1956*, Bojanowo–Sochaczew–Warszawa 2017.

<sup>641</sup> A. Wilk, *Funkcjonowanie Centralnego Obozu Pracy w Krzesimowie w latach 1944–1945*, ARwPL 2014, nr 12, s. 41–55.

<sup>642</sup> R. Zygałło, *Obóz internowanych w Skrobowie*, „Biuletyn Informacyjny SPP” 2012, nr 6, s. 37–39.

<sup>643</sup> A. Müller, *Codziennosc i opór. Próba usystematyzowania pojęcia oporu na przykładzie więźniarek stalinowskich z lat 1945–1956* [w:] *Pleć buntu. Kobiety w oporze społecznym i opozycji w Polsce w latach 1944–1989 na tle porównawczym*, red. N. Jarska, J. Olszek, Warszawa 2014, s. 15–31.

<sup>644</sup> K. Filip, *Amnestia 1956 r. w więzieniu starogardzkim*, „Rydwan” 2016, nr 11, s. 257–268.

<sup>645</sup> D. Czerwiński, *Obóz dla Niemców w Wejherowie – zarys zagadnienia*, „Stutthof” 2016, z. 4 (14), s. 179–191.

<sup>646</sup> M. Orski, *Zbrodniarze obozu koncentracyjnego Stutthof w Więzieniu Karno-Śledczym w Gdańsku w 1946 r. Egzekucja 4 lipca 1946 r. Aktualny stan wiedzy*, „Stutthof” 2016, z. 4 (14), s. 61–81.

<sup>647</sup> M. Witkowski, *Rudolf Höss w wadowickim więzieniu. Ostatnie dni byłego komendanta Auschwitz*, WPHK 2015, nr 18, s. 128–149.

<sup>648</sup> G. Pawlikowski, *Między komunistyczną a demokratyczną praworządnością. Problem byłych ukraińskich więźniów Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie*, WRH 2015, t. 12, s. 269–276.

<sup>649</sup> D. Golik, *Fort 12 „Luneta Warszawska” jako zapomniane miejsce represji komunistycznych*, ZHW 2016, nr 44, s. 63–78.

<sup>650</sup> J. Meller, *Działalność drużyn egzekucyjnych w Polsce Ludowej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2014, t. 17, s. 233–246.

Zajmowano się także kwestiami ideologicznymi – o komórce PPR w więzieniu mokotowskim w Warszawie pisał Wiesław Charczuk<sup>651</sup>, a o pracy polityczno-wychowawczej w więzieniach Polski pojątańskiej Rafał Czerwiński<sup>652</sup>. W jakimś stopniu z tematem tym wiąże się problematyka represji wobec strażników więziennych pełniących służbę przed wojną i w latach okupacji, którą podjął Dariusz Jacek Fudali<sup>653</sup>. Anna Machcewicz pisała o więziennych lekarzach<sup>654</sup>, a Tadeusz Wolsza – o sytuacji zdrowotnej w zakładach karnych<sup>655</sup>.

Opublikowano liczne pozycje dotyczące obozów internowania i innych ośrodków odosobnienia z lat stanu wojennego. Syntetyczne spojrzenie na te instytucje zaproponował Marek Żukowski<sup>656</sup>. Wybrane placówki przedstawiła Marta Marcinkiewicz<sup>657</sup> oraz Bartłomiej Perlak<sup>658</sup>. Badano także pojedyncze obozy. O Grodkowie pisał Bronisław Urbański<sup>659</sup>, o Potulicach – Sylwia Galij-Skarbińska i Wojciech Polak<sup>660</sup>, o Włodawie – Eugeniusz Wilkowski<sup>661</sup>, a o wojskowych obozach internowania – Grzegorz Majchrzak<sup>662</sup>. Skargi i prośby

<sup>651</sup> W. Charczuk, *Funkcjonowanie kół PPR przy Więzieniu Mokotów w Warszawie (1946–1948)*, KSLD 2014, nr 3, s. 87–103.

<sup>652</sup> R. Czerwiński, *Praca polityczno-wychowawcza w więzieniach województwa gdańskiego w okresie stalinizmu w świetle dokumentów resortu bezpieczeństwa*, AH 2014, nr 1, s. 43–54.

<sup>653</sup> D.J. Fudali, *Zwolnienia ze służby z powodów politycznych, represje dyscyplinarne wymierzone w przedwojennych i okupacyjnych funkcjonariuszy Straży Więziennej na terenie Rzeszowszczyzny w latach 1944–1956*, PHA 2016, t. 28, s. 253–262; *idem*, *Na rzeszowskim „Zamku”*, R37 2017, nr 2, s. 147–155.

<sup>654</sup> A. Machcewicz, *Więzienni lekarze. Opieka lekarska w więzieniach stalinowskich w latach 1945–1956*, PiS 2014, nr 23, s. 293–307.

<sup>655</sup> T. Wolsza, *Choroby i ich leczenie w stalinowskich więzieniach i obozach w Polsce w latach 1944–1956*, P44–89 2017, t. 15, s. 149–170.

<sup>656</sup> M. Żukowski, *Ośrodki odosobnienia w Polsce w latach 1981–1982*, Warszawa 2013.

<sup>657</sup> M. Marcinkiewicz, *Ośrodki odosobnienia w Polsce w latach 1981–1982. Wierchowó Pomorskie, Jaworze, Darłówek i Głębokie*, Gdańsk–Szczecin 2016.

<sup>658</sup> B. Perlak, *Internowani na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie. Ośrodki odosobnienia podległe Okręgowemu Zarządowi Zakładów Karnych we Wrocławiu (1981–1982)*, Warszawa–Wrocław 2017.

<sup>659</sup> B. Urbański, *Ośrodek Odosobnienia Internowanych w Grodkowie*, R37 2018, nr 5, s. 116–125.

<sup>660</sup> S. Galij-Skarbińska, W. Polak, *„Nigdy przed mocą nie ugnieśmy szyi”. Obóz internowania w Potulicach 1981–1982*, Bydgoszcz–Gdańsk 2015.

<sup>661</sup> E. Wilkowski, *Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych we Włodawie 13 XII 1981 – 23 IV 1982*, Włodawa 2014.

<sup>662</sup> *Inteligentna forma internowania. Ćwiczenia i powołania do Ludowego Wojska Polskiego jako forma represji po 13 grudnia 1981 r.*, red. G. Majchrzak, Warszawa 2016 (w tomie: G. Majchrzak, *Represje w okresie stanu wojennego w Polsce*, s. 13–23; P. Piotrowski, *Służba wojskowa jako forma represji politycznej w ludowym Wojsku Polskim*, s. 24–63; M. Dąbrowski, *Wojskowe obozy internowania w Polsce w latach 1982–1983*, s. 64–76; M. Maruszak, *Działania Wojskowej Służby Wewnętrznej wobec skierowanych na przeszkolenia wojskowe i powołanych do odbycia zasadniczej służby wojskowej na mocy zarządzenia szefa Sztabu Generalnego WP nr 0141 z dnia 26 października 1982 r.*, s. 77–90; A. Kazański, *Internowani 13 grudnia 1981 r. i powołani na specjalne szkolenie wojskowe w listopadzie 1982 r. – podobieństwa i różnice na przykładzie regionu gdańskiego*, s. 91–98; K. Bukowski, *Ćwiczenia wojskowe żołnierzy rezerwy*

internowanych na terenie województwa koszalińskiego przedstawił Wojciech Rychterowicz<sup>663</sup>.

### 3.12. Studia problemowe dotyczące struktur aparatu represji w „ludowym” Wojsku Polskim

Badania aparatu represji w wojsku wciąż rozwijają się znacznie wolniej niż studia nad jego cywilnym odpowiednikiem, niemniej w omawianym pięcioleciu ukazało się sporo prac, które poszerzają naszą wiedzę nie tylko na temat wywiadu i kontrwywiadu wojskowego, lecz także Wojsk Ochrony Pogranicza czy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. W pracy zbiorowej dotyczącej „ludowego” Wojska Polskiego, wydanej pod redakcją Roberta Klementowskiego, Joanny Nowosielskiej-Sobel, Pawła Piotrowskiego i Grzegorza Straucholda, zamieszczono kilka artykułów na temat działań podejmowanych wobec podziemia niepodległościowego<sup>664</sup>. O wywiadzie wojskowym pisał Bartosz Kapuściak<sup>665</sup>, a o kontrwywiadzie Lech Kowalski – autor jedynej jak dotąd monografii tej służby<sup>666</sup>. Artykuł poświęcony Informacji Wojskowej opublikował Arkadiusz Machniak<sup>667</sup>, a dwa studia prozopograficzne wydał

---

na terenie Pomorza Środkowego w Budowie, Trzebiatowie i Unieście w latach 1982–1983 w materiałach zebranych w toku śledztw prowadzonych przez Oddziałową Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Szczecinie, s. 99–119; M. Góra, Powołanie działaczy opozycji antykomunistycznej do jednostki wojskowej w Chełmnie jako forma represji okresu stanu wojennego w świetle śledztwa Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku, s. 120–127; M. Szymaniak, Wojskowy obóz specjalny w Chełmnie jako nieznana forma represji komunistycznych wobec podziemia solidarnościowego w stanie wojennym, s. 128–274; w tomie zamieszczono także relacje: S. Alot, Czerwony Bór – perfidna forma internowania, s. 277–283; L. Jaranowski, Wojskowe Obozy Specjalne w latach 1982–1983 – Czerwony Bór, s. 284–308; J. Pawłowicz, Moje 25 dni w ludowym Wojsku Polskim, s. 309–317; zamieszczono także dokumenty: Żołnierze rezerwy powołani na trzymiesięczne szkolenie wojskowe w ramach służby czynnej, oprac. Ł. Rabczyński, s. 323–428; Poborowi powołani do odbicia dwuletniej zasadniczej służby wojskowej, oprac. Ł. Rabczyński, s. 429–444).

<sup>663</sup> W. Rychterowicz, Skargi i prośby internowanych w Ośrodkach Odosobnienia na terenie województwa koszalińskiego, RK 2016, nr 44, s. 97–106.

<sup>664</sup> *Wojsko w Polsce „Ludowej”*, red. R. Klementowski, J. Nowosielska-Sobel, P. Piotrowski, G. Strauchold, Wrocław 2014 (w tomie m.in.: M. Korkuć, „Wpójć w żołnierza nienawiść”. Z problematyki wykorzystania jednostek „ludowego” wojska do walki z podziemiem niepodległościowym, s. 109–132; R. Klementowski, *Wojska Bezpieczeństwa Wewnętrznego województwa wrocławskiego w latach 1945–1947*, s. 235–255; K. Szwagrzyk, „Zamaskowany wróg obecnej rzeczywistości” – prawnicy wojskowi w dokumentach Informacji Wojskowej, s. 285–296).

<sup>665</sup> B. Kapuściak, Wywiad wojskowy PRL. JW 3362 i podległe jej jednostki, ARwPL 2016, nr 14, s. 107–154; idem, Udział wywiadu wojskowego PRL w inwazji na Czechosłowację, ZHW 2017, nr 46, s. 169–175.

<sup>666</sup> L. Kowalski, *Krótsze ramię Moskwy. Historia kontrwywiadu wojskowego PRL*, Warszawa 2017.

<sup>667</sup> A. Machniak, *Biuro Studiów Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego. Geneza powstania i analiza działalności*, „Limes” 2016, nr 9, s. 160–179.

Krzysztof Dziadziuszko<sup>668</sup>. Wojskową Służbą Wewnętrzną zajęli się Bartosz Kapuściak<sup>669</sup> i Grzegorz Majchrzak<sup>670</sup>. Ciekawe studia ukazujące relacje służb wojskowych z organizacjami terrorystycznymi na Bliskim Wschodzie wydał Przemysław Gasztold (Gasztold-Seń)<sup>671</sup>.

Ukazało się także kilka prac przybliżających historię Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Monografię opisującą walkę tej formacji z podziemiem niepodległościowym wydał Lech Kowalski<sup>672</sup>, pisali o niej także Tadeusz Banaszek<sup>673</sup>, Piotr Głowacki<sup>674</sup>, Krzysztof Szwagrzyk<sup>675</sup> oraz Jan Żuralski<sup>676</sup>.

Zainteresowanie problematyką WOP było w omawianym okresie nikłe. Warto jednak zwrócić uwagę na prace Ireneusza Bienieckiego<sup>677</sup> (przygotowane samodzielnie lub wraz z Izabelą Szkurlat<sup>678</sup>), Wiesława Bolesława Łacha<sup>679</sup>,

<sup>668</sup> K. Dziadziuszko, *Eugeniusz Niedzielin (1916–1973), pułkownik, szef Sekcji Śledczej Okręgowego Zarządu Informacji nr 8 w Gdyni, oprawca komandorów w tzw. spisku komandorów*, ARwPL 2014, nr 12, s. 317–328; *idem*, Jerzy Szerszeń (1919–1973), pułkownik, oficer Armii Czerwonej, szef Okręgowego Zarządu Informacji nr 8, nadzorca śledztw prowadzonych przez Informację Wojskową, m.in. w sprawie tzw. spisku komandorów, ARwPL 2014, nr 12, s. 329–340.

<sup>669</sup> B. Kapuściak, „Pochmurne lato” nad „Dunajem”. Wojskowa Służba Wewnętrzna „ślaskich” dywizji Wojska Polskiego w inwazji na Czechosłowację w 1968 roku, CzP 2018, nr 1, s. 179–185.

<sup>670</sup> G. Majchrzak, Kryptonim „Pilat” – Robert Gadocha na celowniku Wojskowej Służby Wewnętrznej, PHW 2017, nr 2, s. 148–165.

<sup>671</sup> P. Gasztold-Seń, *Biznes z terrorystami. Brudne interesy wywiadu wojskowego PRL z bliskowschodnimi organizacjami terrorystycznymi*, PiS 2014, nr 23, s. 165–216; P. Gasztold, *PRL, blok sowiecki i międzynarodowy terroryzm: uwarunkowania tajnych relacji w okresie zimnej wojny*, „Terroryzm. Studia, analizy, prewencja” 2023, nr 3, s. 88–120.

<sup>672</sup> L. Kowalski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego a żołnierze wyklęci. Walka z podziemiem antykomunistycznym w latach 1944–1956*, Poznań 2016.

<sup>673</sup> T. Banaszek, *Udział 7. Pułku Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Kielcach w ochronie obiektów przemysłu zbrojeniowego (1949–1956)*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2016, t. 8, s. 119–133.

<sup>674</sup> P. Głowacki, *Mazowiecka jednostka Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (1945–1948). Organizacja, struktura, funkcjonowanie*, ARwPL 2015, nr 13, s. 167–192.

<sup>675</sup> K. Szwagrzyk, *Działania Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego województwa wrocławskiego przeciwko oddziałowi Franciszka Olszówki „Otta” (23 grudnia 1945 r. – 23 lutego 1946 r.)* [w:] *Konspiracja antykomunistyczna i podziemie zbrojne w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, wyd. 2 popr. i uzupeł., Poznań 2016, s. 229–249.

<sup>676</sup> J. Żuralski, *12. Specjalny Pułk Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (12. Pułk Kawalerii) w Bolesławcu w 1945 r.*, cz. 1, RB 2014, t. 6, s. 22–31.

<sup>677</sup> I. Bieniecki, *Jednostki ochrony granic PRL w wybranych ćwiczeniach wojskowych na Wybrzeżu w latach 1965–1991*, „Biuletyn Historyczny” 2014, nr 29, s. 181–200; *idem*, *Podsystem obserwacji i radiolokacyjnego dozoru Wojsk Ochrony Pogranicza w ochronie granicy morskiej PRL w latach 1960–1970*, „Biuletyn Historyczny” 2016, nr 31, s. 171–192.

<sup>678</sup> I. Bieniecki, I. Szkurlat, *Przestępczość graniczna w Polsce w drugiej połowie XX wieku w świetle biuletynów Wojsk Ochrony Pogranicza. Schyłek lat 70. i okres stanu wojennego. Źródła*, Słupsk 2018.

<sup>679</sup> W.B. Łach, *Organizacja i działania w 1946 roku 22. Komendy Odcinka Wojsk Ochrony Pogranicza w Braniewie w ochronie granicy przylegającej do Morza Bałtyckiego* [w:] *Żuławy w 1945 roku. Niedomknięte księgi*, red. T. Gliniecki, M. Owsiański, Sztutowo 2018, s. 181–191.

Jerzego Prochwicza<sup>680</sup>, Bartosza Sitarza<sup>681</sup>, Michała Trojanowskiego<sup>682</sup> oraz Zbigniewa Wójcika<sup>683</sup>, a także na monografię Andrzeja Zapałowskiego, poświęconą działaniom przemysłowego WOP przeciwko OUN-UPA<sup>684</sup>.

Z poruszoną tematem wiąże się także artykuł Piotra Łapińskiego, dotyczący obławy augustowskiej<sup>685</sup>.

### 3.13. Studia problemowe dotyczące problematyki źródłoznawczej i metodologii

Studia źródłoznawcze wydają się w ostatnich latach zamierać. Ukazało się, co prawda, drugie wydanie pracy zbiorowej *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*<sup>686</sup>, brakuje jednak nowych opracowań. Większość publikacji, które można włączyć do tej kategorii, dotyczy historii zasobu po komunistycznym aparacie represji, logiki archiwizacji różnego typu akt oraz omówienia zachowanych archiwaliów odnoszących się do konkretnych tematów.

O niszczeniu zasobu przez funkcjonariuszy SB pisali Stanisław Koller<sup>687</sup>, Rafał Kościński<sup>688</sup> i Sebastian Pilarski<sup>689</sup>, Bartosz Kapuściak – o bra-

<sup>680</sup> J. Prochwicz, *Powstanie Wojsk Ochrony Pogranicza wrzesień–grudzień 1945 r.*, „Studia z Dziejów Wojskowości” 2016, t. 5, s. 215–242.

<sup>681</sup> B. Sitarz, *Ewolucja struktury i rozmieszczenia jednostek Wojsk Ochrony Pogranicza na lądowym odcinku granicy państwowej w województwie szczecińskim*, cz. 1: 1945–1948, „Rocznik Chojeński” 2014, t. 6, s. 123–150.

<sup>682</sup> M. Trojanowski, *Działania 2 Poznańskiego Oddziału Wojsk Ochrony Pogranicza przeciwko grupom zbrojnym na terenie pogranicza*, IG 2016, t. 10, s. 177–189; *idem*, *Początkowy okres formowania i służby 2 Oddziału Ochrony Pogranicza na zachodniej granicy Polski w latach 1945–1946*, SZ 2016, t. 18, s. 307–320; *idem*, *Udział 2. Oddziału WOP w akcji propagandowej podczas referendum ludowego (w świetle akt Wojsk Ochrony Pogranicza)*, SZ 2014, t. 16, s. 107–116.

<sup>683</sup> Z. Wójcik, *Operacyjne i rekreacyjne użytkowanie koni w Oddziałach Ochrony Pogranicza na Warmii, Mazurach i Suwalszczyźnie (1945–1950)*, ZN AON 2016, nr 4, s. 227–240.

<sup>684</sup> A. Zapałowski, *Granica w ogniu. 35. „przemyska” komenda odcinka WOP w działaniach przeciw OUN i UPA w latach 1945–1948*, Warszawa 2016.

<sup>685</sup> P. Łapiński, *Militarne aspekty Obławy Augustowskiej (lipiec 1945 r.)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2014, nr 27, s. 147–159.

<sup>686</sup> *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, wyd. 2, Kraków 2015.

<sup>687</sup> S. Koller, *Bezpieczeństwo interesów totalitarnego państwa i jego funkcjonariuszy motywem brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa MSW (1956–1990)*, ZHW 2014, nr 40, s. 155–182.

<sup>688</sup> R. Kościński, *Brakowanie i niszczenie dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu w latach 1989–1990 [w:] Krok ku wolności. Wybory czerwcowe 1989 i ich konsekwencje*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, R. Reczek, Poznań 2015, s. 221–241.

<sup>689</sup> S. Pilarski, *Niszczenie materiałów Służby Bezpieczeństwa w latach 1989–1990 (ze szczególnym uwzględnieniem dokumentacji dotyczącej NSZZ „Solidarność”) w województwie piotrkowskim. Egzemplifikacja przebiegu procedury i próby wyciągnięcia konsekwencji prawnych wobec jego organizatorów oraz wykonawców na szczeblu wojewódzkim i ministerialnym*, ARwPL 2018, nr 16, s. 437–468.

kowaniu i niszczeniu archiwaliów GZI i WSW<sup>690</sup>, a Jolanta Brzozowska – o aktach operacyjnych z sygnaturą „II”, pozostałych po Wydziale III w Suwałkach<sup>691</sup>.

Artykuł o pragmatyce postępowania z dokumentacją funduszu operacyjnego opublikował Krzysztof Busse<sup>692</sup>. Waldemar Mikulski przedstawił znaczenie protokołów komórek PZPR w MBP dla badań nad komunistycznym aparatem represji<sup>693</sup>, pisał także o ewidencji imiennej członków PPR, która zachowała się w zasobie aktowym po wspomnianym ministerstwie<sup>694</sup>.

Stanisław Koller omówił znaczenie wykazu akt w procesie brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej SB w latach 1956–1989<sup>695</sup>. Mirosław Lewandowski pisał o aktach TW – kategorii archiwalnej B-10<sup>696</sup>. Marzena Szczepaniak-Nawrot przedstawiła problematykę mikrofilmowania akt przez SB na przykładzie Poznania<sup>697</sup>. Radosław Morawski i Maciej Tański podjęli kwestię tzw. fonoteki archiwum IPN<sup>698</sup>, Mariusz Kwaśniak zaś zaprezentował elektroniczne bazy danych SB<sup>699</sup>.

Kilku autorów zajęło się stanem zasobu archiwalnego. Anna Olesińska przedstawiła charakterystyki organizacji konspiracyjnych pisane przez funkcjonariuszy SB w województwie białostockim od lat siedemdziesiątych<sup>700</sup>. Tomasz Ceglarz scharakteryzował dokumentację dotyczącą wydarzeń roku 1989

<sup>690</sup> B. Kapuściak, *Celowe niszczenie czy przepisowe brakowanie? Glosa w sprawie nieistniejących materiałów po Głównym Zarządzie Informacji i Wojskowej Służbie Wewnętrznej*, PAIPN 2018, nr 11, s. 33–48.

<sup>691</sup> J. Brzozowska, *Charakterystyka akt operacyjnych o sygnaturze archiwalnej „II” wytworzonych przez Wydział III KW MO / WUSW w Suwałkach w latach 1975–1989*, PAIPN 2014, t. 7, s. 133–158.

<sup>692</sup> K. Busse, *Praktyka postępowania z dokumentacją funduszu operacyjnego na przykładzie zachowanego zasobu archiwalnego po KW MO / WUSW w Radomiu (1975–1990)*, PAIPN 2018, nr 11, s. 65–86.

<sup>693</sup> W. Mikulski, *Protokoły posiedzeń komitetu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i jego statutowych organów z lat 1948–1954 jako źródło do dziejów aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej. Przegląd materiałów*, ARwPL 2014, nr 12, s. 83–98.

<sup>694</sup> Idem, *Ewidencja imienna członków Polskiej Partii Robotniczej zachowana po Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego*, PAIPN 2014, t. 7, s. 95–104.

<sup>695</sup> S. Koller, *Znaczenie wykazu akt w procesie brakowania i niszczenia dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w latach 1956–1989. Zarys problematyki*, PAIPN 2015, t. 8, s. 23–78.

<sup>696</sup> M. Lewandowski, *Akta tajnych współpracowników kategorii B-10*, PAIPN 2016, t. 9, s. 83–119.

<sup>697</sup> M. Szczepaniak-Nawrot, *Mikrofilmowanie dokumentacji aktowej w KW MO / WUSW w Poznaniu*, PAIPN 2014, t. 7, s. 171–202.

<sup>698</sup> R. Morawski, M. Tański, *Fonoteka Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i jej archiwizacja z wykorzystaniem programu ZEUS*, PAIPN 2014, t. 7, s. 35–54.

<sup>699</sup> M. Kwaśniak, *Elektroniczne bazy danych Służby Bezpieczeństwa*, PAIPN 2014, t. 7, s. 55–70.

<sup>700</sup> A. Olesińska, *„Charakterystyki” organizacji niepodległościowych wytworzone przez Wydział „C” KW MO / WUSW w Białymstoku w latach 1972–1990*, PAIPN 2014, t. 7, s. 105–132.

w zasobie Archiwum IPN w Poznaniu<sup>701</sup>, a Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk – zachowane akta Zarządu II Sztabu Generalnego „ludowego” Wojska Polskiego<sup>702</sup> oraz archiwalia wytworzone przez Ligę Kobiet Polskich, której ogniwa działały w warszawskich organach UB, SB i MO<sup>703</sup>. Justyna Pazda omówiła druki drugiego obiegu wydawniczego z zasobu Archiwum IPN w Gdańsku<sup>704</sup>, a Zbigniew Stanuch – zachowane w IPN źródła związane z orędziem biskupów polskich do biskupów niemieckich<sup>705</sup>.

\*\*\*

Podsumowując zebrany materiał, możemy spostrzec, że w latach 2014–2018 badania nad komunistycznym aparatem represji nadal dynamicznie się rozwijały, czego świadectwem jest znaczący przyrost literatury. Coraz mniej – co oczywiste, w związku z postępem badań – publikuje się edycje źródłowych, a coraz więcej opracowań. Jednak także wśród tych pierwszych publikacji wciąż mamy do czynienia ze zbiorami dokumentów fundamentalnymi dla wiedzy o komunistycznym aparacie represji. Natomiast właściwie nie zdarzają się już edycje pojedynczych źródeł, które można by uznać za przełomowe.

Wśród wspomnień dominują przekazy, które – oprócz działalności różnych osób i instytucji – przybliżają nam komunistyczne represje (przebieg śledztw, procesów, czas spędzony w więzieniach czy ośrodkach internowania).

Jeśli chodzi o opracowania, słabo rozwijają się badania współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji, co zapewne jest spowodowane utrudnionym dostępem do źródeł. Wśród studiów poświęconych działaniom organów bezpieczeństwa wobec podziemia i opozycji przed 1956 r. przeważa wąskie ujęcie tematu związane z działaniami UB wobec poszczególnych organizacji czy od-

<sup>701</sup> T. Ceglarz, *Rok 1989 w zasobie Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Poznaniu* [w:] *Krok ku wolności. Wybory czerwcowe 1989 i ich konsekwencje*, red. K. Białecki, S. Jan-kowiak, R. Reczek, Poznań 2015, s. 203–220.

<sup>702</sup> A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Akta Zarządu II Sztabu Generalnego WP z lat 1944–1956 w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*, PAIPN 2014, t. 7, s. 17–34.

<sup>703</sup> A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Archiwalia wytworzone przez Ligę Kobiet Polskich działającą w warszawskich organach UB, SB i MO przechowywane w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*, PAIPN 2016, t. 9, s. 49–70.

<sup>704</sup> J. Pazda, *Pisma drugiego obiegu w strukturze zasobu archiwalnego Oddziałowego Archiwum IPN w Gdańsku* [w:] *Druki niezależne w Polsce w latach 1945–1990*, red. G. Schlender, Kalisz 2018, s. 181–206.

<sup>705</sup> Z. Stanuch, *Źródła dotyczące orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich z 1965 r. w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Dalekowzroczność czy doraźne cele? W 50. rocznicę orędzia biskupów polskich do niemieckich. Materiały z konferencji zorganizowanej 9 grudnia 2015 roku w Archiwum Państwowym w Gorzowie Wielkopolskim*, red. D.A. Rymar, Gorzów Wielkopolski – Warszawa 2016, s. 90–103.

działów, a czasem opisy pojedynczych akcji. Podobnie przedstawia się sytuacja w obszarze prac dotyczących działań operacyjnych i represji wobec opozycji po 1956 r. Najbardziej dynamiczny jest rozwój studiów nad Solidarnością.

Niezmienne dużym zainteresowaniem badaczy cieszy się tematyka działań UB/SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych, chociaż koncentrują się one przede wszystkim na Kościele katolickim. Postulatem badawczym byłoby pogłębienie studiów nad działaniami aparatu represji wobec innych wyznań.

Z perspektywy czasu należy stwierdzić, że niemal zamarły badania nad aktywnością komunistycznych służb skierowaną przeciwko środowiskom emigracyjnym i polonijnym. Słabo postępują także prace podejmujące tematykę działań wobec mniejszości narodowych. W tej ostatniej grupie najczęściej publikacji odnosi się do społeczności ukraińskiej w Polsce.

Dość dobrze przedstawia się sytuacja w obszarze studiów nad kadrami i strukturami UB/SB. Pojawia się coraz więcej opracowań przedstawiających poziom wojewódzki i centralny, a zarazem wciąż ukazuje się bardzo dużo publikacji dotyczących urzędów powiatowych.

Niedosyt muszą budzić badania związane z metodami, formami i środkami działania organów bezpieczeństwa. Artykułów z zakresu tej tematyki – pominiawszy opisywanie kolejnych przypadków OZI – jest coraz mniej, nie ukazała się też żadna nowa fundamentalna praca.

Obiecująco prezentuje się badanie przestępstw sądowych i sądownictwa Polski „ludowej”. Wiedza na ten temat od przełomu XX i XXI w. jest systematycznie pogłębiana. Ukazują się wciąż nowe prace poświęcone tej tematyce, lecz – podobnie jak w innych obszarach badań – najczęściej są to publikacje przyczynkarskie i studia przypadków. Trzeba jednak odnotować, że ukazały się kolejne monografie dotyczące wojskowych sądów rejonowych.

Wolno postępują badania nad więziennictwem Polski „ludowej”. Historycy zbyt słabo penetrują także zasób archiwalny pozostały po wojskowych strukturach komunistycznego aparatu represji. Chociaż prac tych ukazuje się nieco więcej niż w latach poprzednich, wciąż czekamy na przełom, wojskowa безпеka jest bowiem opisana nieporównanie gorzej niż struktury cywilne.

Zamarły badania źródłoznawcze – zdecydowana większość publikacji odnosi się do zasobu, a nie rzeczywistych kwestii krytyki zachowanego materiału.

Biorąc pod uwagę zaawansowanie badań oraz stan rozpoznania zasobu archiwalnego, należy stwierdzić, że chociaż ukazuje się coraz więcej wartościowych opracowań monograficznych, wciąż mało jest ujęć syntetycznych, traktujących całościowo wybrane obszary badawcze.

Filip Musiał

**FILIP MUSIAŁ** – doktor habilitowany, historyk, politolog, dyrektor Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie, profesor Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, redaktor naczelny „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”. Specjalizuje się w historii politycznej Polski XX w., ze szczególnym uwzględnieniem dziejów komunistycznego aparatu represji.

**FILIP MUSIAŁ** – Dr. habil., historian, political scientist, director of the Institute of National Remembrance Branch in Cracow, professor at the Ignatianum University in Cracow, editor-in-chief of the journal *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989* [The Repression Apparatus in People's Poland 1944–1989]. He specializes in the political history of 20th-century Poland, with particular emphasis on the history of the communist repression apparatus.